

ISSN 2306-6687

Міністерство освіти і науки України

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. Н. Каразіна**

Серія «Теорія культури і філософія науки»

Випуск 67

Заснована 1991 року

Харків 2023

Збірник наукових праць присвячений актуальним проблемам філософії культури,
філософської антропології, теорії пізнання і філософії науки.
Вісник є фаховим виданням України категорії «Б» у галузі філософських наук зі спеціальності
033 – «Філософія» (наказ МОН України № 627 від 14.05.2020).
Індексується DOAJ: <https://doaj.org/toc/2306-6687?source>
Затверджено до друкуванням Вченої ради Харківського національного університету імені В.
Н. Каразіна (протокол № 10 від 26.06.2023 р.)

Редакційна колегія

Тиханов Галін – доктор філософських наук, професор Університету королеви Марії (м. Лондон, Великобританія) – **головний редактор**.

Петренко Дмитрій Володимирович – доктор філософських наук, завідувач кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна) – **заступник головного редактора**.

Білецький Ігор Павлович – кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна) – **відповідальний секретар**.

Грау Олівер – доктор філософських наук, професор Дунайського університету (м. Кремс, Австрія).

Гріндт Хельмут – доктор філософських наук, професор Університету Дюссельдорфу (м. Дюссельдорф, Німеччина).

Ептштейн Міхаїл – доктор філософських наук, професор Університету Еморі (м. Атланта, США).

Карпенко Іван Васильович – доктор філософських наук, професор, декан філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Клемме Гайнер – доктор філософських наук, професор Університету імені Мартіна Лютера Галле (м. Віттенберг, Німеччина).

Ключинський Рішард – доктор філософських наук, професор Лодзинського університету (м. Лодзь, Польща).

Пугач Борис Якович – доктор філософських наук, професор кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Стародубцева Лідія Володимирівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри медіакомунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Титар Олена Володимирівна – доктор філософських наук, професор кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Фесенко Галина Григорівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. Бекетова (м. Харків, Україна).

Філіппова Ольга Аркадіївна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Адреса редакції:

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, ХНУ імені В. Н. Каразіна,
кафедра теорії культури і філософії науки, (057) 707-55-72
E-mail: culture_science@karazin.ua
Сайт: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/index>
Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 21569-11469Р від 21.08.2015

ISSN 2306-6687

Ministry of Education and Science of Ukraine

THE JOURNAL

OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL
UNIVERSITY

**Series: Theory of Culture and
Philosophy of Science**

Issue 67

Established in 1991

Kharkiv 2023

The given scientific articles are dedicated to actual problems of philosophy of culture, philosophical anthropology, theory of knowledge and philosophy of science.

The Journal is a professional edition of Ukraine of the "B" category in the field of philosophical science in the specialty 033 - "Philosophy" (The Decree of MES of Ukraine No. 627 from 14.05.2020)

Indexed: DOAJ: <https://doaj.org/toc/2306-6687?source>

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol number № 10 dated 26.06.2023).

Editorial Board

Tihanov Galin – D. Sc. (Philosophy), Professor of the Queen Mary University (*London, Great Britain*) (**Editor-in-Chief**).

Petrenko Dmitry – D. Sc. (Philosophy), Head of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*) (**Deputy Chief Editor**).

Biletsky Igor – Ph.D. (Philosophy), Associate Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*) (**Executive Secretary**).

Epshtein Mikhail – D. Sc. (Philosophy), Professor of the Emory University (*Atlanta, USA*).

Fesenko Galina – D. Sc. (Philosophy), Professor of the Department of Philosophy and Political Science, O. M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy (*Kharkiv, Ukraine*).

Filippova Olga – Ph.D. (Sociology), Associate Professor of the Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Grau Oliver – D. Sc. (Philosophy), Professor of the Danube University (*Krems, Austria*).

Grindt Helmut – D. Sc. (Philosophy), Professor of the Dusseldorf University (*Dusseldorf, Germany*).

Karpenko Ivan – D. Sc. (Philosophy), Professor, Dean of the Faculty of Philosophy, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*)

Klemme Heiner – D. Sc. (Philosophy), Professor of the Martin Luter University Halle (*Wittenberg, Germany*).

Kluszynski Ryszard – D. Sc. (Philosophy), Professor of the University of Lodz (*Lodz, Poland*).

Pugach Boris – D. Sc. (Philosophy), Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Starodubtseva Lydia – D. Sc. (Philosophy), Head of the Department of Media and Communication, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

Tytar Olena – D. Sc. (Philosophy), Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science, V. N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*).

The address of editorial board: Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Department of Theory of Culture and Philosophy of Science,
(057) 707-55-72
E-mail: culture_science@karazin.ua
Web-site: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/index>

The articles were reviewed internally and externally

Certificate of state registration
KB № 21569-11469P dated 21.08.2015

ЗМІСТ

<i>Петренко Дмитрій. Сучасне мистецтво в контексті глобалізаційних трансформацій культури: антагонізм і темпоральність</i>	6
<i>Титар Олена, Алімова Вікторія. Респонзивна топографія чужості Б. Вальденфельса: відгуки мистецтва на сучасні виклики</i>	14
<i>Подольська Тетяна, Тагліна Юлія. Знання на ринку: дилема популяризації науки</i>	23
<i>Москвін Ярослав, Толстов Іван. Патія та етика</i>	34
<i>Білецький Ігор. Концепт операційної істини в контексті парадигм західної і східної культури і філософії</i>	41
<i>Скубіна Наталія. Візуальні медіа в контексті теорії «плинної модерності»</i> З. Баумана.....	48
<i>Фісун Катерина. Роль радіомистецтва в репрезентації української культури XX сторіччя</i>	54
<i>Разводова Тетяна. Поняття совісті у межах етики</i>	63

CONTENT

<i>Petrenko Dmitry. Contemporary art in globalization cultural transformations: antagonism and temporality</i>	6
<i>Tytar Olena, Alimova Viktoriia. B.Waldenfels's responsive topography of foreignness: art's responses to contemporary challenges</i>	14
<i>Podolska Tetiana, Tahlina Yuliia. Knowledge on the market: the dilemma of science popularization</i>	23
<i>Moskvin Yaroslav, Tolstov Ivan. Pathos and ethics</i>	34
<i>Biletsky Igor. The concept of operational truth in context of the western and eastern culture and philosophy paradigms</i>	41
<i>Skubina Nataliia. Visual media in the context of Zygmunt Bauman's theory of «liquid modernity»</i>	48
<i>Fisun Kateryna. Radio art representation role of the XX century in ukrainian culture</i>	54
<i>Razvodova Tetyana. Concept of Conscience within Ethics</i>	63

Дмитрій Володимирович Петренко

доктор філософських наук,

завідувач кафедри теорії культури і філософії науки

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна,

<https://orcid.org/0000-0001-6771-2916>

СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ КУЛЬТУРИ: АНТАГОНІЗМ І ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ

В статті розглядаються стратегії концептуалізації мистецтва в теоретичних розвідках кінця ХХ – початку ХХІ століття. Пропонується критично переглянути поняття постмодернізм і метамодернізм як такі, що позбавлені евристичного потенціалу і більше не відповідають актуальним теоретичним запитам. Одним з головних недоліків постмодерністських теорій мистецтва є відсутність в них осмислення антагонізмів, що визначають культурні і політико-економічні процеси початку ХХІ століття. Для виходу з тупику постмодерністських теорій пропонується розглянути мистецтво в контексті теорій сучасності і глобалізаційних трансформацій.

Філософське осмислення глобалізації можливе за умови прояснення його значення в просторових і темпоральних вимірах. Проводиться критичний огляд концепцій світу в сучасній філософії А.Бадью, Ж.-Л.Нансі, Е.Гліссана і в арт-кураторських практиках Ж.-Ю. Мартена і Х.У. Обріста. Важливим є розрізнення між розумінням світу як *Mondus*, що в історичній традиції зв'язане зі скінченністю, і геометричною інтерпретацією світу як *Globus*, що позначає досконалість і нескінченність. Мондіалізація відповідно протиставляється глобалізації, як поліфонія уніфікації. Натомість інший підхід визначає залежність мондіалізації від постмодерністських теорій і акцентує на актуальності саме поняття глобалізація, що розглядається у темпоральному вимірі.

Альтернатива постмодерністським і метамодерністським концепціям мистецтва може бути сформована на основі філософських розвідок П.Осборна і К.Бішоп. Сучасність в даному контексті визначається як темпоральність глобалізації. Сучасним мистецтвом стає тоді, коли відтворює антагонізми між глобальністю тоталізації і локальністю суб'єктивних позицій, між історичним часом і множинністю темпоральностей. В якості прикладу сучасного мистецтва «подвійного кодування» розглядаються проекти вигаданого художнього об'єднання *Atlas Group*. Окрема увага приділяється розгляду кураторських практик в контексті концепції діалектичної сучасності К.Бішоп, яка протиставляє співіснування множинних темпоральностей і «презентизм», фіксацію на теперішньому часі. Обґрунтовується, що сучасне мистецтво не тільки репрезентує антагонізми, а й виконує прогностичну функцію і конструює політичне уявне.

Ключові слова: **сучасне мистецтво, постмодернізм, візуальна культура, глобалізація, антагонізм, темпоральність, діалектична сучасність..**

Як цитувати: Петренко, Д. (2023). Сучасне мистецтво в контексті глобалізаційних трансформацій культури: антагонізм і темпоральність. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», (67), 6-13.*

<https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-01>

In cites: Petrenko, D. (2023). Contemporary art in globalization cultural transformations: antagonism and temporality. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "The Theory of Culture and Philosophy of Science", (67), 6-13.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-01> [In Ukrainian]

Криза постмодерністських теорій культури ставить перед сучасними дослідниками завдання пошуку нового концептуального апарату для опису культури, що буде більшою мірою відповідати викликам сучасності. Стан постмодерну, як він був описаний в класичному тексті Жана-Франсуа Лютара «Стан постмодерну» [Lyotard, 1984], не співвідноситься з актуальним культурним і політичним досвідом початку ХХІ століття. Відповідно звернення

до розробки новітніх стратегій розуміння культури, формування відповідного концептуального апарату і залучення до такого дослідження актуальних кейсів сучасної культури дозволять сформувати дискусійну площину для нових способів осмислення культури XXI століття. У даному контексті особливе значення мають рефлексії щодо мистецтва і його інтерпретацій в новій культурній і політико-економічній ситуації, що склалася протягом останніх десятиліть.

Відповідно до постмодерністського консенсусу, що сформувався в теоретичних розвідках з мистецтва в кінці XX сторіччя, усі новітні явища культури починаючи з 1960-х років, які не вписувалися в парадигму модерністського мистецтва, проголошувались постмодерністськими. Сам термін «постмодернізм» став на якийсь час загальною назвою, що об'єднувала різноманітні культурні тенденції. Певна концептуальна обмеженість постмодерністських теорій культури стала вже очевидною на початку XXI сторіччя, але замість ґрунтовного переосмислення це «незадоволення від постмодернізму» втілювалось в деяких теоретиків в консервативне рішення увести нове поняття метамодернізм [Akker R. v. d., Vermeulen T., 2017]. Рішення невдале навіть на семантичному рівні, адже відмінність пост-і мета- достатньо умовна. Термін метамодернізм знайшов найбільше розповсюдження в літературознавстві, позначивши тенденцію в постпостмодерністській літературі на кшталт Джонатана Франзена і Девіда Фостера Уоллеса, які відмовились в своїй творчості від постмодерністської іронії і тотальної деконструкції. При застосуванні поняття метамодернізм до більш широкого кола культурних феноменів, як ми це бачимо в текстах Тімотеуса Вермюлена і Робіна ван ден Аккера, очевидно стає обмеженість цього поняття, особливо при осмисленні мистецтва XXI сторіччя. Але найбільшою мірою безпомічність метамодерністських теоретизувань виявляється при дослідженні актуальних політико-економічних процесів [Freinacht, 2017].

На фоні вже традиційних для кінця XX сторіччя концепцій постмодерну більш цікавим і оригінальним був підхід Розалінд Краусс. Замість пошуку в мистецьких практиках важливих для постмодерністської теорії прийомів іронії, пастишу і цитатності Краусс в серії досліджень, серед яких варто особливо відзначити розвідку про творчість бельгійського художника Марселя Бротарса, формулює кінець модерністського мистецтва як перехід від медіум-специфічності модернізму до стану постмедіальності [Krauss, 2000]. В постмедіальності, на думку дослідниці, відбувається відмова від важливої для модернізму міфології автентичності художнього медіуму [Krauss R., Foster H., 2016, p. 785-786]. Подібний підхід є цікавим для розуміння інноваційного значення для культури другої половини XX сторіччя таких художніх технік як інсталяція або напрямків подібних до концептуалізму, але через теорію постмедіальності навряд чи вдасться прояснити творчість художників подібних до Рікріта Тіравані чи Томаса Хіршхорна, для яких техніки перформансу і інсталяції – це лише одна зі складових для артикуляцій партисипативних мистецьких практик [Lee, 2017, p. 117-130].

При використанні хронологічного підходу для розуміння трансформації культурних і політико-економічних практик кінця XX сторіччя дослідники часто називають 1989 рік [Grovier, 2015]. Цей рік відзначився важливою символічною подією – падінням Берлінської стіни, що надихнуло Френсіса Фукуяму на наївну концепцію «кінця історії» [Fukuyama, 1989]. Звичайно, кожна періодизація, що фіксується на даті завжди є достатньо умовною, але значення 1989 року є важливим при фіксації переходу до глобалізаційного бачення світу і дерегуляції ринків, що в свою чергу на рівні мистецьких практик втілюється в дерегуляції образів. Настанова на глобалізацію помножена на «кінець історії» докорінним чином змінили функціонування мистецьких практик, які тепер могли мислитися як незалежні від колоніальної ідеології західцентризму. Мережа міжнародних бієнале повинна була стерти розмежування закладене історичним розвитком мистецьких практик, що до цього часу спиралась на ряд опозицій, таких як центр і периферія або Захід і Схід.

Невипадково, що саме у 1989 році відбувається революційна виставка «Маги землі» під кураторством Жана-Юбера Мартена, який представив на одній площині твори відомих західних художників і невідомих художників з різних культурних регіонів. Мартен ніби стер розрізнення між цими художниками, відкриваючи шлях до нового мислення мистецтва глобального світу [Martin, 2012]. Постмодернізм, як здавалося тоді, ставав чудовою теорією цього нового світу, що складався з відмінностей, а глобалізація новим описом світу, в якому розмивалися культурні і національні кордони. Проте радикальні події початку XXI століття продемонстрували утопічність такого світобачення. Антагонізми, що пронизували світ

протягом цього часу, повною мірою вийшли на поверхню в серії терористичних актів, воєн і конфліктів, які позначили буремний початок XXI століття.

У даному контексті варто згадати концепцію гегемонії і антагонізму Ернесто Лаклау. Процес встановлення гегемонії, з точки зору філософа, здійснюється на трьох рівнях: 1) порожнє загальне, що стає полем боротьби різноманітних ідеологій; 2) особливий ідеологічний зміст, що встановлює гегемонію над порожнім загальним; 3) надмірне одиничне, що підриває зміст гегемонії. Лаклау не шукає справжній онтологічний зміст політичного, а описує процес його встановлення, завжди зумовлений неподоланими антагонізмами. Одиничний елемент в теорії Лаклау – це внутрішня частина процесів, що координуються загальним, в той же час тільки він володіє підривною силою, що здатна подолати загальне. Як пише Лаклау, «загальна форма і особливе можуть бути диференційовані. У такому випадку ми зітхаємо з подвійністю, з одного боку – структура (частково зруйнована), а з іншої сторони – різноманітні одиничності, які заповнюють структурні пробіли і призводять до перебудови дискурсів і практик» [Laclau, 2007, p. 93]. Одиничне тут стверджує розрив між загальним і особливим, констатує умовність гегемонії будь-якого ідеологічного змісту, який претендує на загальність. Цей ідеологічний зміст ніколи не є станом речей, а завжди – ситуативний результат політичної боротьби. Таким чином, ми можемо розглядати постмодернізм не тільки як культурну логіку пізнього капіталізму за відомим визначенням Фредріка Джеймсона [Jameson, 1991], а й як гегемонну ідеологію, що втілювала певний світогляд, заснований на ідеї гармонійного співіснування відмінностей, ідеологією, що намагалася ігнорувати антагонізми. Звідси традиційне антигегелянство теоретиків постмодерну і критична настанова до діалектичного мислення [Deleuze, 2001, p. 181-182].

Чи означає це, що для опису культурної ситуації кінця XX – початку XXI століття необхідно вигадувати якийсь новий -ізм? Можливо, варто рухатися за іншою логікою: не шукати стабілізуючу і заспокійливу теорію, а визнати антагонізм як базову складову соціального, політичного і культурного досвіду і зробити осмислення антагонізмів основою розуміння сучасного світу. Але що таке світ? Чи справді, як писав Мартін Гайдеггер, «die Welt weltet» [Heidegger, 1971, p. 44]? І чи не є феноменологічне за походженням поняття «світ» наслідком колоніального мислення? В роботі «Логіки світів» Ален Бадью робить дуже цікаве протиставлення двох понять світу: 1) «світ» капіталізму і заможних демократій і 2) твердження «існує тільки один світ» як політичний імператив. Так, за Бадью поняття «світ» в першому сенсі і слідує за ним поняття глобалізації підмінюють можливе справжнє розуміння світу, що повинно стати не описовою моделлю, а принципом дії [Badiou, 2019, p. 64-94]. Як пише філософ, «Єдиний світ – це якраз те місце, де існує нескінченна множинність відмінностей. Світ єдиний трансцендентально, тому що люди, які в ньому живуть, відмінні» [Badiou, 2008, p. 63]. Бадью намагається подолати суперечку між локальним і універсальним, розуміючи під єдиним світом не глобалізаційну настанову на просторове співіснування різних спільнот, об'єднаних соціальними, політичними і економічними факторами, а настанову на можливість єднання, що долає кордони і обмеження, але не стирає відмінність. Тому таке розуміння світу є імперативом, який не є (і не може бути) повною мірою втіленим, але може визначати політичну дію.

Інший шлях пропонує Жан-Люк Нансі, який використовує концепт мондіалізація замість поняття глобалізація [Nancy, 2007]. В історико-філософському контексті ми можемо побачити, що визначення світу як *Mondus* історично пов'язане зі скінченням, що протиставляється безмежному божественному, тоді як світ як *Globus* спирається на геометричну відсилку до досконалості і нескінченності [Sloterdijk, 2011]. Це розрізнення дуже оригінально відбивається в кураторських практиках одного з найбільш важливих кураторів початку XXI століття Ханса-Ульріха Обріста. У своїй кураторській практиці Обріст, про що він неодноразово вказував у інтерв'ю і кураторських текстах, надихався роботами письменника і філософа з Мартініки Едуарда Гліссана. Розроблене в постколоніальній теорії Гліссана поняття мондіалізація (*mondialité*), повинно слугувати, на думку Обріста, альтернативою поняттю глобалізація. Слідуючи за думкою Гліссана, Обріст розглядає глобалізацію, перш за все, як процес уніфікації і стирання культурних відмінностей. Натомість мондіалізація – це поліфонія центрів та міжкультурний діалог, який долає ієрархічне розрізнення центр/периферія і акцентує на унікальності і сингулярності кожного культурного центру [Duplat, 2017]. На думку Обріста, художній світ XXI століття більше не існує в моделі, що фокусується на одному або декількох центрах, а складається з сотні динамічних центрів.

Ці ідеї втілювалися в кураторських проєктах Обріста ще з кінця 1990-х років. Проєкт «Міста в русі» 1997-1999 років був присвячений розвитку міст Східної Азії, що втілювалося у візуальному мистецтві, архітектурі і кінематографі. Показ цієї виставки в різних містах принципово передбачав зміну і пошук нових презентаційних і експозиційних рішень. Кураторський проєкт «Take Me (I'm yours)», започаткований Обрістом у 1996 році разом з Крістіаном Болтанскі, продовжувався протягом 20 років. Виставки створювані в межах цього проєкту охопили широку географію від Копенгагену до Буенос-Айресу. Принциповою настановою цих виставок була прив'язка до місцевості, в якій вони презентувалися, тому важливою складовою підготовки виставок було проведення місцевих досліджень, які визначали кураторські стратегії. Цікавим рішенням серії виставок «Take Me (I'm yours)» було переосмислення відносин глядача і твору мистецтва. Куратори зняли заборону на взаємодію глядачів з експонованими творами. Як куратори зазначили, «Відвідувачам виставки пропонується нехтувати конвенціями та робити все те, що їм зазвичай заборонено робити в музеї: до робіт можна торкатися, їх можна використовувати або змінювати; їх можна споживати або носити; купувати і навіть забирати безкоштовно або обмінювати на якусь особисту річ» [Obrist, 2017].

Повною мірою експериментальні кураторські настанови були втілені в самому відомому кураторському проєкті Обріста «Станція Утопія», презентованому на Венеційській бієнале в 2003 році. Співкуратором цього проєкту Обріста окрім редакторки журналу «Artforum» Моллі Несбіт став тайландський художник Ріркрит Тіраванія. Стратегія міжнародних кураторських проєктів Обріста суттєво відрізняється від концепції важливої для свого часу виставки Мартена «Маги землі». В Мартена ми, з одного боку, бачимо настанову на деконструкцію опозицій периферія/центр, Захід/Схід, відомий/невідомий художник, але з іншого боку, в самій концепції виставки залишалася прихована ієрархія, що відбивалося навіть в назві: раціональна і культурно довершена людина західної культури і ірраціональні «маги» з інших культур, що можуть створювати орієнтоване на етнографічні сюжети і традиційні матеріали мистецтво. В проєктах Обріста долаються і ці колоніальні стереотипи: обережність і увага до місцевого культурного контексту, створення проєктів безпосередньо в містах, які довгий час були виключені зі світової культурної мапи, що зводилася до 1989 року переважно до центрів західних культур, активне залучення до співкураторства представників інших культур. Але водночас публічний дискурс Обріста, за великим рахунком, перебуває в полоні постмодерністської мисленневої стратегії. В кураторських текстах і теоретичних розвідках Обріст акцентує на притаманних постмодернізму концептах поліфонії, діалогу і децентрації, що створюють ілюзію гармонійного світу після «кінця історії» і мистецтва як утопічної площини, в якій цей світ здійснився. Таким чином, кураторський світогляд Обріста наближається до постмодернізму і виключає осмислення антагонізмів, пропонуючи гармонійне співіснування відмінностей, представлених в мистецьких просторах. Очевидно, що така стратегія є важливою для розуміння культурних процесів і артикуляції культурних практик кінця ХХ- початку ХХІ століття, але є неревалантною для рефлексії подальших культурних процесів ХХІ сторіччя і повинна бути переосмислена і радикалізована. Поліфонія центрів і міжкультурний діалог є ідеологемами, що склали кураторський дискурсивний консенсус початку ХХІ сторіччя, зцементований чисельними бієнале, культурними фондами і мистецькими центрами.

Обріст часто виступає проти глобалізації, достатньо обмежено визначаючи її через уніфікацію і протиставляючи їй власні мондіалістичні кураторські проєкти. Цікавою в даному контексті є позиція філософа Пітера Осборна, який не відмовляється від поняття глобалізація, але в його серцевині знаходить потужний антагонізм між «об'єктивним» планетарним виміром (географічно локалізовані соціальні місця інтегровані в глобальні мережі) і тим, що він називає множинним аспектом світу. В своїх дослідженнях глобалізації Осборн намагається продемонструвати як інтеграційні процеси зв'язуються з множинними взаємопов'язаними суб'єктивними позиціями. З точки зору філософа, глобалізація викликає фундаментальну зміну просторово-часової організації можливого досвіду і утворює нову форму історичної темпоралізації. В термінологічному плані у Осборна і, наприклад, у такого історика і теоретика мистецтва як Террі Сміт це виявилось у відмові від поняття постмодернізм і натомість зверненні до поняття сучасність/contemporary [Smith, 2019, p. 21]. Сучасність принципово протиставляється в даному контексті постмодернізму, який, на думку дослідників, повністю дискредитував себе як темпоральний і критичний концепт і не є більше релевантним для розуміння мистецьких процесів з кінця 1990-х років і протягом початку ХХІ

століття. В статті «Постконцептуальний стан, або культурна логіка високого капіталізму сьогодні» Осборн дає таке визначення сучасності: «Сучасність – це темпоральність глобалізації: новий тип тоталізуючої, але при цьому іманентно розколотої констеляції темпоральних відносин» [Osborn, 2014, р. 23]. Звідси сучасне мистецтво – це мистецтво, яке акцентує на цьому базовому антагонізмі між тоталізацією і іманентним розколом і втілює його в новітніх художніх і кураторських практиках.

В сучасному художньому процесі можна знайти приклади мистецтва, що на рівні проблематики і форми актуалізує даний антагонізм. Такими є проекти «Atlas group», вигаданого художнього об'єднання, створеного ліванським художником Валідом Раадом. Один з найбільш цікавих проєктів «Atlas group» присвячено громадянській війні у Лівані. Використовуючи фільми, фотографії, аудіо- і відеозаписи, документи, поєднуючи вигадане і фактуальне «Atlas group» демонструє як реальна катастрофа громадянської війни інтегрується в глобальний досвід через медійні і дискурсивні засоби, розкриваючи механізми глобалізаційної репрезентації. Як стверджує Раад, «ми не вважаємо «Громадянську війну» у Лівані усталеною хронологією дат, подій, особистостей, масових вбивств, вторгнень, а швидше ми хочемо розглядати її як абстракцію створену різними дискурсами, різними способами асиміляції даних світу» [Raad, 2003, р. 44]. Раад розробив серію проєктів, присвячених приверненню уваги до життя мешканців острова Саадіят біля Абу-Дабі, що призвело до заборони перебування митця в Об'єднаних Арабських Еміратах. Але значення мистецтво Раада і Atlas Group полягає не тільки в тому, що воно в достатньо специфічній формі розповідає про проживання сучасності мешканцями певних регіонів Близького Сходу. Проекти Atlas Group демонструють механізми того, як ця серія трагічних і катастрофічних унікальних суб'єктивних досвідів входить в репрезентацію і апропріюється тоталізуючим виміром глобальності. Це мистецтво відтворює взаємодію комунікаційних технологій і нових форм темпоральності та просторових відносин, що артикулюють культурницьку і політичну складові процесів глобалізації.

Теоретика сучасного мистецтва Клер Бішоп в дослідженнях кураторських практик XXI сторіччя радикалізує позицію Осборна, вводячи поняття діалектична сучасність, яке позначає співіснування множинних темпоральностей всередині більш політизованого горизонту. Діалектичну сучасність Бішоп протиставляє «презентизму», розумінню теперішнього моменту як «горизонту і цілі нашого мислення» [Bishop, 2013, р. 6]. Бішоп знаходить цікаві кейси роботи з діалектичною сучасністю в кураторських практиках XXI століття, що актуалізуються не в потужних центрах сучасного західного мистецтва таких як МоМА або Tate Modern, а в більш локальних і маргіналізованих просторах, таких як Музей сучасного мистецтва Metelkova (MSUM) в Люблянці. Кураторські проєкти, створювані в подібних просторах, долають «презентистську настанову» і вплив ринкових інтересів, що домінують в кураторських проєктах впливових західних арт-інституцій. Діалектична сучасність в розумінні Бішоп не орієнтується на репрезентаційні моделі, а демонструє умови їх можливості в діалектиці одиничного і загального, анахронічного і теперішнього.

Сучасне мистецтво як мистецтво XXI сторіччя існує в новій ситуації, яка почала формуватися після 1989 року і визначила основні вектори транснаціонального простору мистецтва, в якому працюють художники. Ця ситуація не може бути описана поняттями постмодернізм чи метамодернізм, які ігнорують антагонізми, приховані за гегемонними дискурсивними формаціями, і суперечності політико-економічних процесів XXI століття. Твір художника і проєкт куратора стають справді сучасним тоді, коли вони існують в режимі подвійного кодування: взаємодіючи і з локальною художньою ситуацією і з тим, що цю ситуацію визначає – глобальною політико-економічною динамікою. Сучасний художник і куратор, таким чином, втілює дуже важливу місію, не тільки демонструючи антагонізми домінуючих описових дискурсів, не тільки виступаючи медіумом між культурно-індустріальним глобальним і локалізованими множинностями суб'єктивних позицій, а й створюючи нові шляхи розуміння «світу» і відкриваючи обриси нового політичного уявного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Akker R. v. d., Vermeulen T. *Periodising the 200s, or, the Emergence of Metamodernism / Metamodernism. Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism*. Ed. by. Akker R. v. d., Gibbons A., Vermeulen T. London, New York: Rowman and Littlefield, 2017. P. 1-20.

2. Badiou A. *Logics of Worlds. Being and Event II*. Trans. from French by Toscano A. London, New York: Bloomsbury Academic, 2019. 541 p.
3. Badiou A. *The Meaning of Sarkozy*. Transl. from French by Fernbach D. London, New York: Verso, 2008. 117 p.
4. Bishop C. *Radical Museology, or, What's "Contemporary" in Museums of Contemporary Art?* London: Koenig Books, 2013. 79 p.
5. Deleuze G. *Difference and Repetition*. Transl. from French by Patton P. London, New York: Continuum, 2001. 350 p.
6. Duplat G. *La mondialité, antidote à la mondialisation / La Libre*. 2017. URL: <https://www.lalibre.be/culture/arts/2017/04/18/la-mondialite-antidote-a-la-mondialisation-YBI2REUZ6ZAFPOJL2OFPBATY2E/>
7. Freinacht H. *The Listening Society. The Metamodern Guide to Politics*. København: Metamoderna ApS, 2017. 414 p.
8. Fukuyama F. *The End of History? / The Nation Interest*. 1989. № 16, Summer. P. 3-18.
9. Grovier K. *Art Since 1989* London: Thames and Hudson, 2015. 224 p.
10. Jameson F. *Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press, 1991. 438 p.
11. Krauss R. "A Voyage on the North Sea". *Art in the Age of the Post-Medium Condition*. London: Thames and Hudson, 2000. 63 p.
12. Krauss R., Foster H. *Art Since 1900. Modernism, Antimodernism, Postmodernism*. London: Thames and Hudson, 2016. 896 p.
13. Laclau E. *Emancipation(s)*. New York; London: Verso, 2007. 128 p.
14. Lee P.M. *Forgetting the Art World*. Cambridge, London: The MIT Press, 2017. 244 p.
15. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Transl. from French by Benninton G., Massumi B. Manchester: Manchester University Press, 1984. 110 p.
16. Martin J. H. *Theatre of the World*. Hobart: Museum of Old and New Art, 2012. 111 p.
17. Heidegger M. *The Origin of the Work of Art*. Trans. from German by Hofstadter A./ *Poetry, Language, Thought* New York: Harper & Row, 1971. P. 15-88.
18. Nancy J.-L. *The Creation of the World or Globalization*. Trans. from French by Raffoul F., Pettigrew D. New York: State University of New York Press, 2007. 125 p.
19. Obrist H.-U. *Take Me (I'm Yours)*. 2017. URL: <https://pirellihangarbicocca.org/en/exhibition/take-me-im-yours/>
20. Osborn P. *The Postconceptual Condition: Or, the Cultural Logic of High Capitalism Today / Radical Philosophy*. 2014. № 184 Mar/Apr. P. 19-27.
21. Raad W. *The Atlas Group. Let's Be Honest in the Archive*. Ed. by Merenwether Ch. London: Whitechapel Gallery, The MIT Press, 2003. 108 p.
22. Sloterdijk P. *Spheres. Volume 1: Bubbles. Microspherology*. Trans. from German by Hoban W. Cambridge, London: MIT Press, 2011. 664 p.
23. Smith T. *Art to Come. Histories of Contemporary Art*. Durham, London: Duke University Press, 2019. 440 p. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11smk7c>

Стаття надійшла до редакції 06.03.2023

Стаття рекомендована до друку 18.05.2023

Dmitry V. Petrenko, DSc. In Philosophy, Head of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6771-2916>

CONTEMPORARY ART IN GLOBALIZATION CULTURAL TRANSFORMATIONS: ANTAGONISM AND TEMPORALITY

This article considers the strategies of art conceptualization in theoretical explorations of the late 20th and early 21st centuries. It is proposed to critically review the concepts of postmodernism and metamodernism as those that are devoid of heuristic potential and no longer correspond to current theoretical demands. One of the main shortcomings of postmodern theories of art is their lack of understanding of the antagonisms that determine the cultural and political-economic processes of the early 21st century. To break a deadlock of postmodern theories, it is suggested to consider art within theories of modernity and globalization transformations.

Philosophical understanding of globalization is possible if to spatially and temporally clarify its meaning. World concepts are critically reviewed in the modern philosophy of A. Badiou, J.-L. Nancy, E. Glissant and in the art curatorial practices of J.-H. Martin, H.-U. Obrist. It is important to distinguish between the understanding of the world as *Mondus*, which in the historical tradition is connected with finitude, and the geometric interpretation of the world as *Globus*, which denotes perfection and infinity. *Mondialization* is accordingly opposed to globalization, as the polyphony of unification. While another approach determines the dependence of globalization on postmodern theories and emphasizes the relevance of the very concept of globalization, which is considered in the temporal dimension.

An alternative to postmodern and metamodern concepts of art can be formed on the basis of the philosophical explorations of P. Osborne and K. Bishop. They define contemporary as the temporality of globalization. Art becomes contemporary when it reproduces the antagonisms between the globality of totalization and the locality of subjective positions, between historical time and the multiplicity of temporalities. As an example of modern art of "double coding", the projects of the fictional art association Atlas Group are considered. Particular attention is paid to curatorial practices within the concept of dialectical contemporaneity by K. Bishop. The researcher opposes the coexistence of multiple temporalities and "presentism", fixation on the present time. It is substantiated that modern art not only represents antagonisms but also performs a prognostic function and constructs a political imaginary.

Keywords: **contemporary art, visual culture, postmodernism, globalization, antagonism, temporality, dialectical contemporaneity**

REFERENCES

1. Akker R. v. d., Vermeulen T. *Periodising the 200s, or, the Emergence of Metamodernism / Metamodernism. Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism*. Ed. by. Akker R. v. d., Gibbons A., Vermeulen T. London, New York: Rowman and Littlefield, 2017. P. 1-20. (In English)
2. Badiou A. *Logics of Worlds. Being and Event II*. Trans. from French by Toscano A. London, New York: Bloomsbury Academic, 2019. 541 p. (In English)
3. Badiou A. *The Meaning of Sarkozy*. Transl. from French by Fernbach D. London, New York: Verso, 2008. 117 p. (In English)
4. Bishop C. *Radical Museology, or, What's "Contemporary" in Museums of Contemporary Art?* London: Koenig Books, 2013. 79 p. (In English)
5. Deleuze G. *Difference and Repetition*. Transl. from French by Patton P. London, New York: Continuum, 2001. 350 p. (In English)
6. Duplat G. *La mondialité, antidote à la mondialisation / La Libre*. 2017. URL: <https://www.lalibre.be/culture/arts/2017/04/18/la-mondialite-antidote-a-la-mondialisation-YBI2REUZ6ZAFPOJL2OFPBATY2E/> (In French)
7. Freinacht H. *The Listening Society. The Metamodern Guide to Politics*. København: Metamoderna ApS, 2017. 414 p. (In English)
8. Fukuyama F. *The End of History? / The Nation Interest*. 1989. № 16, Summer. P. 3-18. (In English)
9. Grovier K. *Art Since 1989* London: Thames and Hudson, 2015. 224 p. (In English)
10. Jameson F. *Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press, 1991. 438 p. (In English)
11. Krauss R. "A Voyage on the North Sea". *Art in the Age of the Post-Medium Condition*. London: Thames and Hudson, 2000. 63 p. (In English)
12. Krauss R., Foster H. *Art Since 1900. Modernism, Antimodernism, Postmodernism*. London: Thames and Hudson, 2016. 896 p. (In English)
13. Laclau E. *Emancipation(s)*. New York; London: Verso, 2007. 128 p. (In English)

14. Lee P.M. *Forgetting the Art World*. Cambridge, London: The MIT Press, 2017. 244 p. (In English)
15. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Transl. from French by Bennington G., Massumi B. Manchester: Manchester University Press, 1984. 110 p. (In English)
16. Martin J. H. *Theatre of the World*. Hobart: Museum of Old and New Art, 2012. 111 p. (In English)
17. Heidegger M. *The Origin of the Work of Art*. Trans. from German by Hofstadter A./ *Poetry, Language, Thought* New York: Harper & Row, 1971. P. 15-88. (In English)
18. Nancy J.-L. *The Creation of the World or Globalization*. Trans. from French by Raffoul F., Pettigrew D. New York: State University of New York Press, 2007. 125 p. (In English)
19. Obrist H.-U. *Take Me (I'm Yours)*. 2017. URL: <https://pirelliangarbicocca.org/en/exhibition/take-me-im-yours/> (In English)
20. Osborn P. *The Postconceptual Condition: Or, the Cultural Logic of High Capitalism Today / Radical Philosophy*. 2014. № 184 Mar/Apr. P. 19-27. (In English)
21. Raad W. *The Atlas Group. Let's Be Honest in the Archive*. Ed. by Merenwether Ch. London: Whitechapel Gallery, The MIT Press, 2003. 108 p. (In English)
22. Sloterdijk P. *Spheres. Volume 1: Bubbles. Microspherology*. Trans. from German by Hoban W. Cambridge, London: MIT Press, 2011. 664 p. (In English)
23. Smith T. *Art to Come. Histories of Contemporary Art*. Durham, London: Duke University Press, 2019. 440 p. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11smk7c> (In English)

The article was received by the editors 06.03.2023

The article is recommended for printing 18.05.2023

DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-02>
УДК 130.2

Olena Volodmyrivna Tytar

Doctor of Sciences in Philosophy,
Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-1951-7830>

Viktoriia Markivna Alimova

PhD Student at the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0009-6190-658X>

B.WALDENFELS'S RESPONSIVE TOPOGRAPHY OF FOREIGNNESS: ART'S RESPONSES TO CONTEMPORARY CHALLENGES

The purpose of the study is to consider the topography of foreignness of Waldenfels as an example of a possible phenomenology of modern art and all the contradictions of the modern artistic image. Research methods – hermeneutics, phenomenology, responsive phenomenology of B. Waldenfels, philosophy of art, discursive and art analysis, philosophy of trauma. Scientific novelty. It is proved that modern postmodern and metamodern culture is characterized by the understanding of the Stranger and alienation. The best theoretician of the problem of the Stranger and the meeting of a person with a stranger is B. Waldenfels. For the first time, the phenomenology of someone else's Waldenfels was applied to understand the philosophy and imagery of modern Ukrainian art. The stranger can acquire both positive semantics, the gradual development of the city, and hostility, the threat of depopulation, the disappearance of human features in the city, where the city can become a symbol of the destruction and oblivion of the usual world of a traumatized person. Conclusions. Modernism was characterized by the loss of reality in space, this becomes irony in postmodernism and alienation in metamodernism. Control and totality are trying to be destroyed by the postmodern, instead we see that the postmodern has to meet the Stranger as a threat and a possible participant in the dialogue. Modern art insists on the polyphony of such a dialogue, and that the pleasant and unpleasant features of the Stranger must be accepted. Postmodern art refuses to reflect on violence, which leads to worldview crises and is one of the ideological bases of wars, in particular the Russian-Ukrainian one. One of the ways to describe such a situation is to describe the images of modern art as phatic and dynamic. Efforts to achieve harmony and pure form level the distance. The introduction of distance and emptiness in the artistic image of postmodern and metamodern corresponds to the distances of the material world, defines postmodern art. Based on the explication of Waldenfels' phenomenology of alienation, it is possible to consider contemporary art and most of its existing contradictions as a dual process - both the emergence of alienation and delocalization of old cultural spaces, and the creation of new digital and media spaces of social solidarity..

Keywords: **Alien, Other, phenomenology, philosophy of art, artistic image, history and philosophy of Ukrainian art, philosophy of culture.**

In cites: Tytar, O., Alimova, V. (2023) B.Waldenfels's responsive topography of foreignness: art's responses to contemporary challenges. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "The Theory of Culture and Philosophy of Science"*, (67), 14-22.
<https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-02>

Formulation of the problem. Modern art demonstrates an extremely wide range of public moods and expectations, is a certain artistic reflection on the events of the Russian-Ukrainian war, as well as the events that preceded it. Modern art leaves the space of academic walls, goes outside, listens to the voice of everyone, especially the voice of a witness, traumatized by the unusual, tragic experience of recent events. When earlier the problem of I - the Other arose for art, now the problem of the I - the Stranger is becoming another problem.-

Degree of research. Modern art operates with concepts of both similarity and otherness. The most famous theorists of otherness are J.P. Sartre, E. Levinas, B. Waldenfels. The latter expands the concept of the Other and introduces the concept of Foreignness as a possible characteristic of the Other. Waldenfels not only became the main theorist of Alienation [Waldenfels B., 1997], [Waldenfels B., 2006], [Waldenfels B., 2020], but also acted as a philosopher who deeply understands modern socio-ethical issues, modern art, not remained an outsider in the issues of the Russian-Ukrainian war [Waldenfels B., 2022], taking a clear ideological position as a supporter of European values.

Also, for our philosophical position, consideration of the evolution of modern arts, their modernization and digitalization, which leads to new horizons of understanding the problems of foreignness and its topography. In this vein, we used the works of Y. Dai [Dai Y., 2021], R. Diodato [Diodato R., 2022], B. Elver, H. Demirkan [Elver B., Demirkan H., Urgan B., 2022], T. Giannini, J. Bowen [Giannini T., Bowen J., 2022], L. Jaillant [Jaillant L., 2019], L. Lazzaretti [Lazzaretti L., 2020], Yu. Maraieva [Maraieva U., 2022]. Several authors consider the problem of alienation and its possible overcoming through the development of media technologies, in particular E. Shanken [Shanken E., 2016], C. Soreanu [Soreanu C., 2021], L. Spartin [Spartin L., Desnoyers-Stewart J., 2022], G. Wahl [Wahl H., 2018], S. Zhou [Zhou S., 2020]. The problem of responsivity and art in learning and teaching arises separately, in particular [Yang J., 2022].

The purpose of the study is to consider the topography of foreignness of Waldenfels as an example of a possible phenomenology of modern art and all the contradictions of the modern artistic image.

Presentation of the main material and research results. Foreignness in the concept of Waldenfels is something that is not yet subject to fixation, it is a place “where I am not and cannot be” [Waldenfels B., 2004]. This is where our metaphysical anxiety comes from - when we can't define something, then such a phenomenon scares us the most, at the same time, what scares us is what attracts us, hence the popularity of both thrillers and fairy tales. What is strange, unusual, according to Waldenfels, with whom we subscribe, causes a certain failure of intentionality, and thus the possibility of cognitive search.

The possibility of this search is to recreate one's own order in the sphere of the Other. Thus, the responsive phenomenology of Waldenfels speaks of establishing oneself through the recognition of the other, we recognize the most generalized non-anthropomorphic image of the Stranger, thereby we also identify ourselves and our possibilities.

The image of the Stranger is threefold: the one that lies beyond one's own self; what belongs to others; that which is unusual constitutes a challenge to me by this unusualness.

It is not easy to grasp someone else's thinking. This “insurmountable absence” [Waldenfels B., 1997], which cannot be assigned to our knowledge, enters this zone of intentionality and unusualness, offering everyone to make his choice and choose his identity. In this way, the Stranger in the philosophy of Waldenfels presupposes a transformed experience of one's own, so our contemporaries often look after literary or film heroes, this is the structure of foreignness as a challenge-response structure, the stranger captures the deepest parts of our heart and soul, so the identity obtained in this way through responsive phenomenology reflects a certain worldview part of our time with its contradictions and fractures. Modern philosophical theories reflect artistic processes, explain the aesthetics of strangeness, images of the terrible and frightening. It is also an attempt to use different social roles and degrees of identity formation when re-choosing oneself: often strange and contradictory images in artistic aesthetics speak of the deepest layers of the personality, where through the external image not only the history of alienation and otherness is broadcast, but also all possible ways of communication of the personality with the outside world.

Responsive phenomenology of Waldenfels has been proposed as an alternative to traditional phenomenology, with the claim that the intentionality of foreignness is slightly different and requires a special kind of rationality, and therefore philosophical reflection.

The image of the Stranger is analyzed by Waldenfels based on the semantics of at least 3 main meanings of foreignness in the German language Fremd - that which lies outside the boundaries of what belongs to me (externum, foreign); what belongs to others (alien); that is unusual, strange (strange, entrage) [Waldenfels B., 1997].

The stranger is not easy to grasp by thinking, the stranger in philosophy is explained by Waldenfels on the example of Socrates, who is out of place and strange to the Athenian polis. When the ideas are in the topos noetis (Topos noetis), and their place is determined and immovable,

Socrates, who is supposed to stir up the human crowd, as a philosopher is not only strange to the ancient koinonia, but also something that cannot take his place, he the first one substantiates the philosophy of Foreignness. The strangeness here is that some (and this begins the Socratic period of philosophy as a search for oneself and constant improvement, philosophy as a daughter of “Needs and Necessities”) “never finally find their place” [Waldensfels B., 2004, p.127].

The alien is difficult to grasp philosophically, it is rather a way than the final definitions, the figure of Socrates can really be considered as an allegory of the Alien, from which European philosophy begins.

Responsive experience of Foreignness presupposes a response, so Socrates' estate can also be seen as an example of responsive philosophy and responsive phenomenology.

Already in the concept of irritability (Afektion) in E. Husserl, Waldensfels sees the sources as the beginning of responsive experience, responsive phenomenology.

The call of the Stranger, in the philosophy of responsiveness, takes primarily two forms - 1) a call directed at someone, 2) a claim, a claim, this claim is dictated not by judicial and legal norms, but by moral guidelines. Waldensfels gives the example of the Holocaust: the Germans, in their time, during the Second World War, received not only a call, but also a claim, this is not a legal claim, but an ethical claim, from which one can deviate by simply ignoring, turning away, not noticing the historical situation [Waldensfels B., 2004, p.160-170]. We considered a similar situation in the publication regarding the possible dialogue between Celan and Heidegger and how it could have taken place under certain cultural and historical conditions [Tytar O., Kostenko G., Ovcharenko N., 2021].

But it is precisely the evasion of the answer that is eloquently, the certain answer in the philosophy of Waldensfels. In addition to the response to the claim, Waldensfels singles out the response-feedback, which is a responsive response that is itself an event. Such a response is eventful, singular because it asserts new symbolic orders and realizes these new semantic orders, insurmountable and asymmetric because even by not responding, I respond even more, that is, I cannot avoid a meaningful response. It is an existential response given after the fact; it is the event itself that happens after the event. Thus, the responsive response structures not only my individual experience, but also all the structures of the experience of society, in the responsive response there is not only our inner self, but also all of humanity. The answer becomes productive in the case when the claim of the Other is satisfied, the question, the claim and the call become finally understandable only because of a responsive answer [Bernhard Waldensfels, 2024].

One of the first artistic directions, in our opinion, that understood the theme of alienation in a big city is expressionism. Neo-Expressionism was also the emergence of the street art movement and graffiti artists of New York, spreading during the 1980s. This movement also spread in Germany and Italy, becoming a way of understanding the tragedies of the Second World War and its challenges, in particular the occupation (for example, the work of A. Kiefer).

Street art and graffiti are also emerging in Kharkiv. Graffiti is born in Kharkiv, but the most famous founders of graffiti, Hamlet Zinkivskiy and Roman Minin, are already trying to distance themselves from it. Their first work, the "Bohemia" wall, appeared on the Kharkiv Embankment. They decorated the city center, in particular the "Duel" on Pushkinska, now Skovorody Street, Gogol on Gogol Street, many different symbolic inscriptions - from the image of a dachshund and a dove to the call to ring the bell on Nauka Avenue. At the first Streetartfest in 2009, the authors announced themselves and gradually gained the love and respect of both the Kharkiv and Kyiv audiences. According to the results of the festival, works by Roman Minin “Miner”, “We are the first”, works by Hamlet Zinkivskiy “Soldier”, “Dove” were located on Gagarin, 20. Unfortunately, some of the works were sketched. Now Hamlet enjoys deserved popularity, his works can be found both on the walls of our city and at exhibitions. In particular, the exhibition of Hamlet Zinkivskiy "Unfinished 2023" opened recently at the "Yermilov Centre", created as a kind of graphic diary of another tragic year of the war. This is already the 6th year of the artist's diary, for the first time such a project was conceived in 2013, repeated a year later, in 2015, 2017, 2019, 2021. In the style of a black and white polaroid, every day of the artist is reproduced, where every drawing is unfinished, as if a year without a single day. For example, 06.06. 2023 is held under the symbolic slogan: "What keeps me here after a night flight 300 meters from my house? "Friends and the city." In his interview, the artist emphasizes, "it seems that some part of me will forever remain in 2023, and the rest of me will fight against Evil until the end of my days" [In Kharkiv opened..., 2024].

During the war, street art, graffiti acquires significant influence, has a patriotic, deeply philosophical character. Recently, Hamlet Zinkivsky himself made a tour for students of the Kharkiv University of Construction and Architecture. Such well-known paintings attracted general attention. In particular, a picture with the inscription "Not everyone can afford the luxury of paper correspondence" at the post office near Sumy, "Our bag of opportunities" - any time, even wartime, gives us new opportunities, Other pictures as a system of levers and scarves confirm this opinion - "War steals a lot of time and opportunities - War provides a lot of time and opportunities."

The painting near the Kharkiv Synagogue "Cut off the excess" reminds us of the need to filter the events and things around us. The tumultuous time of war and constant changes becomes the basis of another picture on the Kharkiv Embankment, becoming a certain conclusion of the philosophical searches of modern graffiti artists: "We are not threatened by a lack of memories."

Modern postmodern art is also marked by the emergence of new dynamic genres, installations, video installations and performances that demonstrate the complexity of social dialogue and solidarity, but their very important role as a way of social understanding and overcoming alienation. Video installations can also be seen as signs of a person's basic loneliness in the alienated world of the city. The classics of video installation in the 1980s and 1990s (Bill Viola, Gary Hill) tell in a new way the stories of people who do not belong in the space of the city, remain alienated from the whole world. The middle of the 1990s and 2000s is an appeal to the unpopulated space of the city as the protagonist of art, where technology outgrows humanism, and the revolution does not bring liberation, but new difficulties for man, for example, the works of P. Fischli, Tjebbe van Thien (in particular, the ironic "Imaginary Museum of the Revolution"). It is also a theme of disappearance, delocalization of space as a symbol of the brutality of the 20th century and the tragedy of the Holocaust, in particular "The Disappeared House" (1990) by K. Boltanskyi. This tragically resonates with the images of Kharkiv artists, who record the disappearance of entire residential areas (Northern Saltivka) as a result of the Russian-Ukrainian war, the impossibility of returning the usual human inhabited space. In this context, the works of Mykola Rydnyi, who is holding an exhibition in the Vienna Secession in 2023, are becoming iconic. "Two monumental banners on the Secession facade bring images of the war in Ukraine to the center of Vienna: one shows an apartment building hit by a missile strike in 2014, reminding us that this war began almost ten years ago; the second is aerial photography of Northern Saltivka [Ridnyi M., 2023]. The motifs come from the "Dlind spot" series, which Rydnyi began working on in 2014, collecting images from the Internet that documented the war.

"Район / The District" is a new film dedicated to Northern Saltivka. This is the area where I spent my school years and the period of studying at the Art Academy in Kharkiv. Since the beginning of 2022, this densely populated outskirts of the city has become the frontier of the Russian invasion and has suffered significant destruction due to artillery strikes. Despite the fact that some people have already returned from evacuation, the district still gives the impression of a ghost. However, this will not be a documentary film about the war, but an immersion in my personal memories", - this is how Mykola Ridnyi describes his creative process. Filmed on location, the video is transformed with effects such as pixel clouds and edited photographs and drawings, creating a coexistence of past and present, external and internal landscapes, facts and memories. The images are accompanied by a voice-over narration: a female voice recites the artist's memories of the places of his childhood and youth, which no longer exist [Ridnyi M., 2023].

The public is trying to revive the theatre by giving voice to the traumatized, for example, traumatized by the modern Russian-Ukrainian war. The production of the German theatre is iconic, where German and Ukrainian actors and theatre figures take part in the staging and performance of the theatrical action.

Jan Christoph Gockel directed the theatrical production, idea, and text by Natalia Vorozhbyt (translated by L. Nagel). The name of the performance - "Green Corridors" - is symbolic: the corridors for the escape of the civilian population in 2022 from territories not controlled and occupied by Russia were named "green". Natalia Vorozhbyt used her experience of escaping to create this work. Costumes are made by Sophie du Vinage and Sofia Melnyk, and live music is provided by Anton Berman. The premiere of the play in Hamburg in May 2023 was highly praised by the local press. Sabina Leucht from the "Munich Feuilleton" notes both the magic moments of the performance and the correspondence to reality, where "collective and individual traumas go hand in hand in this tragicomedy." The project was financed by both the Federal Cultural Foundation and the Goethe Institute and became a joint creative product of Münchner Kammerspiele and Monacensia

Hildebrandhaus. The main intention of the play is in the alienation of the runaways and attempts, successful and not so, to get along with this alienation. Jan Christoph Gockel acts as a subtle psychologist and connoisseur of the latest postmodern poetic and political tools. At the centre of the story is the tragedy of four women (played by Johanna Eivort, Tanya Kargaeva, Marina Klimova, Yuliya Slepnyova), who are trying to get to Europe from the centres of the played-out war tragedy - Kharkiv, Buchi, Kyiv, and Chernihiv. At the heart of each heroine's story is a terrible experience of violence, death, destruction, rape, betrayal. Among the heroines, one actress stands out, who has not experienced terrible things, but can successfully play them, someone else's experience becomes her own, and the past resonates with the present. The role of the past, future, Ukraine, and Europe is reinterpreted by the director through the theme of alienation and the possibility of getting out of it through green corridors. What is real, what is played, and who is the judge or accomplice of this tragedy - such philosophical questions in the style of responsive philosophy are presented in the play for the judgment of the viewer.

Waldenfels reviews key authors for Ukraine from the point of view of his responsive philosophy: while M. Bakhtin interests him as a philosopher of polylogue, polyglot, i.e. multifaceted ontological answers, Y. Andruhovich interests him as a supporter and singer of Central Europe as the center of responsivity, democracy and solidarity. Thus, the decentralization characteristic of Europe has the magical power not only to give a voice, but also to free one from the prevailing socio-political illusions. Therefore, Solidarity for Waldenfels is reciprocity, responses and responsive phenomenology should lead to joint action, and art should not only illustrate events, but also solidarize people, since in solidarity there is sympathy (from Husserlian social irritability (Affektion) to compassion (Ko-Affektion)). Thus, solidarity acts as mutual agreement - correspondence (Korrespondenz), perception of any traits, pleasant, repulsive and neutral, in the Stranger. Thus, Waldenfels' phenomenology has many important implications for modernity and art as its most acute expression: "based on pathos and responsiveness that derives primarily not from what we say and do, but instead from what touches us together, unexpectedly or constantly" [Waldenfels B., 2022].

Lacunae in the modern urban space become especially painful, marking the delocalization of space. A joint exhibition of 3 Ukrainian and 3 German artists is dedicated to this, the significance of the exhibition is so great that the Chancellor of Germany, Olaf Scholz, visited it. These are the works of three Ukrainian and three German artists: Anna Moskalets, Artem Volokytin, Tetiana Malinovska, Jenny Alten, Bianka Baalhorn and Udo Koloska. Ukrainian artists conducted a tour for Mr. Sholtz, shared the stories of their projects, talked about the horror in Ukraine, about their personal journey and about the loss of their native home. On the canvas, Artem Volokitin depicts the diatonic refraction of a ray, which passes from two-dimensional to three-dimensional space. The viewer can watch its dynamics as the beam bounces off the edges, building up tension inside. The bright yellow color attracts the eye, providing a certain contrast to the dark background. Tetyana Malinovska's installation consists of fragments of news stories about building demolitions, old films, and household items and clothing shared with Ukrainian refugees. This composition reflects fragility and shows how war penetrates personal, intimate life. In the series of paintings "Grandma's Handkerchief", Anna Moskalets hides her face and body under traditional headscarves, which she inherited from her grandmother. These floral ornaments on the products symbolize the inseparable connection between life and death in Ukrainian culture [Municipal Gallery, 2024].

We can agree with P. Virilio's opinion about the modern visual, and therefore artistic image, as a phatic (photographic) image - trying to capture the moment, he loses the very concept of time, and therefore the material component of the image, the essence of his life - "phatic image - aiming image", the image that directs the gaze and concentrates attention is not only a product of focusing in photography and cinema, but also a consequence of forced, intense and narrowly directed lighting, which illuminates only certain areas, and the rest of the environment is often immersed in darkness" [Virilio P., 1998, p. 29-30].

Conclusions. Modern postmodern and metamodern culture is characterized by the understanding of the Stranger and alienation. The best theoretician of the problem of the Stranger and the meeting of a person with a stranger is B. Waldenfels.

The stranger can acquire both positive semantics, the gradual development of the city, and hostility, the threat of depopulation, the disappearance of human features in the city, where the city can become a symbol of the destruction and oblivion of the ordinary world of ordinary people.

Modernism was characterized by the loss of reality in space, this is ironized in postmodernism and perceived as a real threat in metamodernism. Control and totality are trying to be

destroyed by the postmodern, instead we see that the postmodern has to meet the Stranger as a threat and a possible participant in the dialogue. Modern art insists on the polyphony of such a dialogue, and that the pleasant and unpleasant features of the Stranger must be accepted. Postmodern art refuses to reflect on violence, which leads to worldview crises and is one of the ideological bases of wars, in particular Russian-Ukrainian. One of the ways to describe such a situation is to describe the images of modern art as phatic and dynamic.

The effort to achieve harmony, pure form, utopian stability must overcome distances. The introduction of distance and emptiness in the artistic image of the postmodern corresponds to the distances of the material world, at the same time it leads to positive and negative consequences in the perception of the postmodern visual image.

A negative consequence can be called fragmentation, information noise that disrupts the integrity of image perception and the unity of identity. Postmodernism's orientation towards unbalanced systems based on intervalism and distancing is positive, it is a reproduction of Minkowski's relative space. Based on the explication of Waldenfels' phenomenology of alienation, it is possible to consider contemporary art and most of its existing contradictions as a dual process - both the emergence of alienation and delocalization of old cultural spaces, and the creation of new digital and media spaces of social solidarity.

REFERENCES

1. A new Hamlet exhibition opened in Kharkiv <<https://2day.kh.ua/ua/kultura/u-kharkovi-vidkrylas-nova-vystavka-hamleta>> (in Ukrainian).
2. Bernhard Waldenfels. *Nostri Res Agitur* (2024). Foreword by Vadym Miroschnichenko <<https://kontur.media/waldenfels>> (in Ukrainian).
3. Crowther, P. (2019). The Emergence of Digital Art. *Digital Art, Aesthetic Creation*. New York: Routledge, 2019. 36-63. <<https://doi.org/10.4324/9780429467943-4>> (in English).
4. Dai, Y. (2021). Digital Art in the Design of Cultural and Creative Products. *Journal of Physics: Conference Series*, Vol. 52, n. 3. 32-42. <<https://doi.org/10.1088/1742-6596/1852/3/032042>> (in English).
5. Diodato, R. (2022). Virtual Reality and Aesthetic Experience. *Philosophies*, V. 7, n. 2, 29-30. <<https://doi.org/10.3390/philosophies7020029>> (in English).
6. Elver, B., Demirkan, H., Urgen, B. (2022). Visual perception of the built environment in virtual reality: A systematic characterization of human aesthetic experience in spaces with curved boundaries. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. <<https://doi.org/10.1037/aca0000504>> (in English).
7. Giannini, T., Bowen, J. (2022). Museums and Digital Culture: From Reality to Digitality in the Age of COVID-19. *Heritage*, V. 5, n. 1. p. 192-214. <<https://doi.org/10.3390/heritage5010011>> (in English).
8. Jaillant, L. (2019). After the digital revolution: working with emails and born-digital records in literary and publishers' archives. *Archives and Manuscripts*, V. 47, n. 3. 285-304. <<https://doi.org/10.1080/01576895.2019.1640555>> (in English).
9. Lazzarotti, L. (2020). What is the role of culture facing the digital revolution challenge? *European Planning Studies*, p. 1-21. <<https://doi.org/10.1080/09654313.2020.1836133>> (in English).
10. Maraieva, U. (2022). On the formation of a new information worldview of the future (literature review). *Futurity Philosophy*, V. 1, n. 1. p. 18-29. <<https://doi.org/10.57125/FP.2022.03.30.02>> (in English).
11. Municipal Gallery (2024) <<https://t.me/MunicipalGallery>> (in Ukrainian).
12. Mutibwa, D. (2021). Contemporary expressions of arts and culture as protest: consonance, dissonance, paradox and opportunities for community development? *Arts, Culture and Community Development*. [N. d.]: Policy Press, 2021. 89-110. <<https://doi.org/10.1332/policypress/9781447340508.003.0006>> (in English).
13. Oliveira, F., Filho, C. (2022). Data-Art-Science: Art Thought Data Visualization. *Third International Conference on Digital Creation in Arts, Media, and Technology (ARTEFACTo)*. [N.d.]: Macao, IEEE. <<https://doi.org/10.1109/artefacto57448.2022.10061247>> (in English).
14. Ridnyi, M. (2023)1 *Ausstellungsansicht, Secession*. 2023. 15.09.2023-12.11.2023. <https://secession.at/ausstellung_mykola_ridnyi_e> (in German).
15. Schiuma, G. (2017). Arts catalyst of creative organisations for the fourth industrial revolution. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, v. 3, n. 1. <<https://doi.org/10.1186/s40852-017-0072-1>> (in English).

16. Shanken, E. (2016). *Contemporary Art and New Media*. Shanken E. A Companion to Digital Art. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc. p. 461-481. <<https://doi.org/10.1002/9781118475249.ch21>> (in English).
17. Song, Y. (2021). Modelling and analysis of aesthetic characteristics using digital technology in artworks. *International Journal of Modelling, Identification and Control*, V. 38, n. 3/4, p. 320. <<https://doi.org/10.1504/ijmic.2021.123371>> (in English).
18. Soreanu, C. (2021). *New Media Art: Aligning Artistic Creativity and Technological Media*. *Review of Artistic Education*, V. 22, n. 1. p. 206-216. <<https://doi.org/10.2478/rae-2021-0026>> (in English).
19. Spartin, L., Desnoyers-Stewart, J. (2022). *Digital Relationality: relational aesthetics in contemporary interactive art*. *Proceedings of EVA [N. d.]*: BCS Learning & Development. <<https://doi.org/10.14236/ewic/eva2022.29>> (in English).
20. Tytar, O. V., Kostenko, G. K., Ovcharenko, N. M. (2021). Philosophy as an agora of cultural dialogue: the meeting of Martin Heidegger and Paul Celan. *Herald of V. N. Karazin KhNU. Theory of culture and philosophy of science series*. 64. 6-13. <<https://doi.org/10.26565/2306-6687-2021-64-01>>> (in Ukrainian).
21. Virilio, P. (1998). *2 La Máquina de Visión*. Paris: Galilée. 100 p. (in French).
22. Wahl, H. (2018). *An Essay About the Impact of the Digital Revolution on Higher Education in Art and Design*. *Lecture Notes in Computer Science*. Cham: Springer International Publishing, 2018. p. 317-333. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91244-8_26> (in English).
23. Waldenfels, B. (1997). *Topografie des Fremden – Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 240 S. (poln.2002, ukrain.2004). (in German).
24. Waldenfels, B. (2004). *The Topography of the Stranger: Studies in the Phenomenology of the Stranger* = Waldenfels B. (1997). *Topografie des Fremden – Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 250 S. Київ: ППС. 250с. (Original work published 1997) (in Ukrainian).
25. Waldenfels, B. (2006). *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 134 S. (poln.2009). (in German).
26. Waldenfels, B. (2020). *Reisetagebuch eines Phänomenologen: Aus den Jahren 1978-2019*. Ergon- ein Verlag n der Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden. 498 S. (in German).
27. Waldenfels, B. (2022). *Globalität, Localität, Digitalität*. Berlin: Suhrkamp Verlag AG. 300 S. (in German).
28. Yang, J. (2022). Chinese contemporary art teachers' professional development in the 20th and 21st centuries within the multicultural framework. *Heritage Science*, V. 10, n. 1. 45-56. <<https://doi.org/10.1186/s40494-022-00692-8>> (in English).
29. Zhou, S. (2020). *Innovative Research on New Media Interactive Art and Visual Communication Design Based on Computer Virtual Reality*. *Journal of Physics: Conference Series*, V. 1648. 32-43. <<https://doi.org/10.1088/1742-6596/1648/3/032043>> (in English).

The article was received by the editors 02.03.2023

The article is recommended for printing 18.04.2023

Олена Володимирівна Титар, доктор філософських наук, професор кафедри теорії культури і філософії науки філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-1951-7830>

Вікторія Марківна Алімова, аспірантка кафедри теорії культури і філософії науки філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна,
<https://orcid.org/0009-0009-6190-658X>

РЕСПОНЗИВНА ТОПОГРАФІЯ ЧУЖОСТІ Б. ВАЛЬДЕНФЕЛЬСА: ВІДГУКИ МИСТЕЦТВА НА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Мета дослідження – розглянути топографію чужості Вальденфельса як приклад можливої феноменології сучасного мистецтва та всіх суперечностей сучасного художнього образу. Методи дослідження – герменевтика, феноменологія, респонзивна феноменологія Б. Вальденфельса, філософія мистецтва, дискурсивний та мистецтвознавчий аналіз, філософія травми. Наукова новизна. Доводиться, що для сучасної постмодерної та метамодерної культури характерно осмислення Чужого та відчуженості. Найкращим теоретиком проблеми Чужого та зустрічі людини з чужим є Б. Вальденфельс. Вперше застосовано феноменологію чужого Вальденфельса для розуміння філософії та образності сучасного українського мистецтва. Чужий може набувати як позитивної семантики, поступового освоєння міста, так і ворожості, загрози знелюднення, зникнення людських ознак у місті, де місто може стати символом руйнування та забуття звичного світу травмованої людини. Висновки. Модерн характеризувався втратою реальності у просторі, це стає іронією у постмодерні і відчуженням у метамодерні. Контроль та тотальність намагаються бути зруйнованими постмодерном, натомість ми бачимо, що постмодерну доводиться зустрітись з Чужим як загрозою і можливим учасником діалогу. Сучасне мистецтво наполягає на багатоголосі такого діалогу, і того, що приємні та неприємні риси Чужого повинні бути прийнятті. Постмодерне мистецтво відмовляється розмірковувати про насилля, що призводить до криз світогляду та є однією з ідеологічних підстав війн, зокрема російсько-української. Одним з способів опису такої ситуації, є опис образів сучасного мистецтва як фатичних та динамічних. Намагання досягнути гармонії та чистої форми нівелює дистанції. Введення дистанції та порожнечі у художньому образі постмодерну та метамодерну відповідає дистанціям матеріального світу, визначає постмодерне мистецтво. На основі експлікації феноменології чужості Вальденфельса можна розглядати сучасне мистецтво та більшість наявних його суперечностей як подвійний процес – як постання відчуженості та делокалізації старих просторів культури, так і створення нових цифрових та медійних просторів суспільної солідарності.

Ключові слова: **Чужий, Інший, феноменологія, філософія мистецтва, художній образ, історія і філософія українського мистецтва, філософія культури**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернгард Вальденфельс. *Nostra Res Agitur* (2024). Передмова Вадима Мірошниченка <<https://kontur.media/waldenfels>>
2. Вальденфельс Б. (2004). *Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого = Waldenfels B. (1997). Topografie des Fremden – Studien zur Phänomenologie des Fremden 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 250 S. Київ: ППС. 250с.*
3. Титар О. В., Костенко Г. К., Овчаренко Н. М. (2021). Філософія як агора культурного діалогу: зустріч Мартина Гайдеггера та Пауля Целана. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія Теорія культури і філософія науки. 2021.64. 6-13.* <<https://doi.org/10.26565/2306-6687-2021-64-01>>
4. У Харкові відкривалась нова виставка Гамлета <<https://2day.kh.ua/ua/kultura/u-kharkovi-vidkrylas-nova-vystavka-hamleta>>
5. Crowther P. (2019). *The Emergence of Digital Art. Digital Art, Aesthetic Creation. New York: Routledge, 36-63.* <<https://doi.org/10.4324/9780429467943-4>>.
6. Dai Y. (2021). *Digital Art in the Design of Cultural and Creative Products. Journal of Physics: Conference Series, Vol. 52, n. 3. 32-42.* <<https://doi.org/10.1088/1742-6596/1852/3/032042>>.
7. Diodato R. (2022). *Virtual Reality and Aesthetic Experience. Philosophies, V. 7, n. 2, 29-30.* <<https://doi.org/10.3390/philosophies7020029>>.
8. Elver B., Demirkan H., Urgen B. (2022). *Visual perception of the built environment in virtual reality: A systematic characterization of human aesthetic experience in spaces with curved boundaries. Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts.* <<https://doi.org/10.1037/aca0000504>>.
9. Giannini T., Bowen J. (2022). *Museums and Digital Culture: From Reality to Digitality in the Age of COVID-19. Heritage, V. 5, n. 1. p. 192-214.* <<https://doi.org/10.3390/heritage5010011>>.
10. Jaillant L. (2019). *After the digital revolution: working with emails and born-digital records in literary and publishers' archives. Archives and Manuscripts, V. 47, n. 3. 285-304.* <<https://doi.org/10.1080/01576895.2019.1640555>>.
11. Lazzarotti L. (2020). *What is the role of culture facing the digital revolution challenge? European Planning Studies, p. 1-21.* <<https://doi.org/10.1080/09654313.2020.1836133>>.

12. Maraieva U. (2022). On the formation of a new information worldview of the future (literature review). *Futurity Philosophy*, V. 1, n. 1. p. 18–29. <<https://doi.org/10.57125/FP.2022.03.30.02>>.
13. Municipal Gallery (2024) <<https://t.me/MunicipalGallery>>
14. Mutibwa D. (2021). Contemporary expressions of arts and culture as protest: consonance, dissonance, paradox and opportunities for community development? *Arts, Culture and Community Development*. [N. d.]: Policy Press, 2021. 89-110. <<https://doi.org/10.1332/policypress/9781447340508.003.0006>>.
15. Oliveira F., Filho C. (2022). Data-Art-Science: Art Thought Data Visualization. Third International Conference on Digital Creation in Arts, Media, and Technology (ARTeFACTo). [N.d.]: Macao, IEEE. <<https://doi.org/10.1109/artefacto57448.2022.10061247>>.
16. Ridnyi M. (2023) *Ausstellungsansicht, Seession*. 2023. 15.09.2023-12.11.2023. <https://secession.at/ausstellung_mykola_ridnyi_e>
17. Schiuma G. (2017). Arts catalyst of creative organisations for the fourth industrial revolution. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, v. 3, n. 1. <<https://doi.org/10.1186/s40852-017-0072-1>>.
18. Shanken E. (2016). *Contemporary Art and New Media*. Shanken E. A Companion to Digital Art. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc. p. 461-481. <<https://doi.org/10.1002/9781118475249.ch21>>.
19. Song Y. (2021). Modelling and analysis of aesthetic characteristics using digital technology in artworks. *International Journal of Modelling, Identification and Control*, V. 38, n. 3/4, p. 320. <<https://doi.org/10.1504/ijmic.2021.123371>>.
20. Soreanu C. (2021). New Media Art: Aligning Artistic Creativity and Technological Media. *Review of Artistic Education*, V. 22, n. 1. p. 206-216. <<https://doi.org/10.2478/rae-2021-0026>>.
21. Spartin L., Desnoyers-Stewart J. (2022). Digital Relationality: relational aesthetics in contemporary interactive art. *Proceedings of EVA* [N. d.]: BCS Learning & Development. <<https://doi.org/10.14236/ewic/eva2022.29>>.
22. Virilio P. (1998). *La Máquina de Visión*. Paris: Galilée. 100 p.
23. Wahl H. (2018). *An Essay About the Impact of the Digital Revolution on Higher Education in Art and Design*. *Lecture Notes in Computer Science*. Cham: Springer International Publishing, 2018. p. 317-333. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91244-8_26>.
24. Waldenfels B. (1997). *Topografie des Fremden – Studien zur Phänomenologie des Fremden 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 240 S. (poln.2002, ukrain.2004).
25. Waldenfels B. (2006). *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 134 S. (poln.2009).
26. Waldenfels B. (2020). *Reisetagebuch eines Phänomenologen: Aus den Jahren 1978-2019*. Ergon-ein Verlag n der Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden. 498 S.
27. Waldenfels B. (2022). *Globalität, Localität, Digitalität*. Berlin: Suhrkamp Verlag AG. 300 S.
28. Yang J. (2022). Chinese contemporary art teachers' professional development in the 20th and 21st centuries within the multicultural framework. *Heritage Science*, V. 10, n. 1. 45-56. <<https://doi.org/10.1186/s40494-022-00692-8>>.
29. Zhou S. (2020). Innovative Research on New Media Interactive Art and Visual Communication Design Based on Computer Virtual Reality. *Journal of Physics: Conference Series*, V. 1648. 32-43. <<https://doi.org/10.1088/1742-6596/1648/3/032043>>.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2023

Стаття рекомендована до друку 18.04.2023

DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-03>
УДК 130.2

Tetiana Vasylivna Podolska

PhD in Philosophy,
Associate Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy
named after Professor J. B. Schad, V. N. Karazin Kharkiv National University,
Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-1159-7538>

Yuliia Serhiivna Tahlina

PhD in Philosophy,
Associate Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-4961-6282>

KNOWLEDGE ON THE MARKET: THE DILEMMA OF SCIENCE POPULARIZATION

Modern science is complicated and redundant for ordinary people. In the rapidly evolving landscape of modern science, the intricacies of research and discovery often find themselves distilled into digestible forms for the general public. This simplification, however, may not be sufficient in a world where science competes for attention in a marketplace flooded with information. The article delves into the shifting dynamics of science popularization, transcending traditional educational roles and venturing into the realm of marketing. In this era, science is not merely a body of knowledge; it is a brand, and its promotion necessitates a blend of credibility and emotional appeal.

The narrative explores how the popularization of science is undergoing a transformative shift, moving beyond the educational sphere and embracing marketing strategies. The article contends that, in order to gain public trust, science is increasingly presented as a marketable "product" with the tagline "Confirmed by science". This phenomenon reflects a departure from conventional educational approaches, as science seeks to inspire confidence in consumers akin to commercial products.

Moreover, the article examines the role of pop culture in reinforcing trust in rational knowledge through emotional connections. It explores how honorable names, ethical considerations, and the self-evident nature of scientific findings contribute to the creation of a new mythology around science. In this context, science becomes more than a set of facts; it transforms into a narrative that resonates with individuals on a deeper, emotional level.

The discussion within the article is framed around the ambivalence inherent in these modern methods of science popularization. While the blending of science and marketing may enhance accessibility and engagement, it also raises questions about the potential distortion of scientific information and the ethical implications of turning knowledge into a marketable commodity. The article aims to stimulate reflection on the evolving relationship between science, marketing, and popular culture in shaping public perceptions of scientific endeavors. It turns scientific knowledge into new mythology. This article is devoted to ambivalent modern methods of science popularizing.

Keywords: **science, myth, popularization of science, popculture,.**

In cites: Podolska, T., Tahlina, Y. (2023). Knowledge on the market: the dilemma of science popularization. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "The Theory of Culture and Philosophy of Science"*, (67), 23-33. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-03>

The problem statement. Social relations are increasingly showing a market nature while moving to the so-called "market field". Science did not escape this fate either, i.e. the scientific community gradually shifted from the idea of education to the idea of being in demand by the market. The change in understanding the results of science is related to this matter.

Francis Bacon once singled out two types of experiments. The former are fruitful, which are practical (technology), and the latter can spark a light in nature that actually provide scientific knowledge which helps to discover new and make knowledge “grow”. Scientific knowledge is verifiable, systematic but it is not at all in demand in a market context. The market is not interested in scientific knowledge, but in its specific use. That is why the concept of “scientific progress”, which is focused on the intensity and speed of science development, is actively used. Although if we pay attention to the terms, we will find out that there are no such concepts as “religious progress” or “mythological progress”.

Analysis of publications, novelty, and relevance of the topic. One of the foundational works in this field is “Learning science in informal environments: people, places, and pursuits” by Bell, Phillip et al. [Bell et al, 2009]. This study explores the dynamics of informal science learning, shedding light on how individuals engage with scientific concepts outside the traditional confines of formal education. It emphasizes the significance of recognizing diverse settings as potential arenas for science understanding.

Shifting our focus to institutional efforts, “An analysis of actions taken by Fundacao Oswaldo Cruz for the communication and popularization of science” [Bevilaqua DV et al., 2021] offers a critical examination of the strategies employed by Fundacao Oswaldo Cruz in communicating scientific knowledge to the public. This research provides insights into the practical implementation of science popularization initiatives within a scientific institution. In the context of contemporary challenges, “Innovative and Exploration of Science and Education Activities in Science Popularization Venues under the Background of “Double Reduction” [Dayu, C. H. E. N., 2023] explores innovative approaches to science education activities. The study addresses the current educational landscape and proposes novel methods for engaging the public in science-related activities. A significant question arises in “Higher education and science popularization: Can they achieve coordinated growth?” [Geng, Y., & Yan, Y., 2021], which investigates the potential synergy between higher education and science popularization. The research contemplates the coordinated growth of these two entities, exploring avenues for mutual benefit and collaboration. “Popularizing science—Analyzing the presenter's multimodal orchestration in a TED Talk” Jiang, J., & Lim, F. V., 2022] takes a closer look at the communication strategies employed in popular science presentations. This article delves into the intricate multimodal orchestration used in TED Talks, providing insights into effective communication strategies in science popularization. John Waller's “Fabulous Science: Fact and Fiction in the History of Scientific Discovery” [Waller, 2002] offers a historical perspective on the interplay between fact and fiction in the realm of scientific exploration. This work serves as a reminder of the nuanced nature of scientific narratives throughout history. As digital platforms gain prominence, “Ups and downs on ‘r/science’— exploring the dynamics of science communication on Reddit” [Kaiser, J., Fähnrich, B., & Heintz, L., 2023] explores the dynamics of science communication within the Reddit community. This investigation sheds light on the unique challenges and opportunities presented by online platforms.

Examining the diffusion of knowledge trends, “The diffusion of management fads: A popularization perspective” [Pollach, I., 2022] investigates the spread of management trends from a popularization standpoint. This work contributes to the understanding of how certain concepts gain traction and popularity. “Theoretical Considerations: Recontextualization and Reformulation in Popularization Discourse” [Sterk, F. M., & van Goch, M. M., 2023] provides insights into the underlying theories guiding popularization discourse, emphasizing the importance of effective communication strategies. Lastly, “Public Understanding of Science and Technology” [Yingprayoon, J., 2023] delves into contemporary issues in science and technology education, emphasizing the public’s role in shaping and understanding scientific advancements.

Formulation of the research purpose and tasks. The task of this research is to critically examine the evolving dynamics of science popularization. The focus is on understanding the challenges and implications of simplifying scientific information, considering the competitive nature of science in a saturated information market. The research will delve into the changing role of science popularization, exploring how it has transcended traditional educational boundaries and entered the domain of marketing. It seeks to analyze the driving forces behind this shift and understand the strategies employed in presenting science as not just a body of knowledge but as a brand. The investigation will emphasize the need for a delicate balance between credibility and emotional appeal in promoting science as a marketable “product”.

Presentation of the main material and obtained scientific results of the research. The problem is that when using the concept “scientific progress”, one can observe significant misunderstanding of the principles and criteria of science, which are in no way associated with such a parameter as speed. Science requires thoroughness, evidence, regularity and unlimited time, while the market expects from science not just the immediate result, but its mandatory positive view and concrete practical value.

In addition, any negative result is also a result for science, because it verifies the reliability of the knowledge sought, but it is completely unacceptable for the market. It is impossible to obtain financing in the absence of a practical result within market laws. It allows us to conclude that the market itself is not interested in science itself, but in technology, the very “fruitful” part spoken about by Francis Bacon. A substitution of concepts occurs when a product is presented in the market area. As a result, the consumer perceives the technology precisely as a science, identifying them. This seemingly insignificant replacement leads to very serious consequences in the future.

Umberto Eco [Eco, 2016] pointed out the differences between technology and science in his work “Science, Technology and Magic”. Here he argues that technology by its principles is identical to magic rather than science. The point is that people tend to prefer speed to reliability, i.e. they are more interested in a quick and simple result than the essence of the process, its true content. This is similar to the desire to magically resolve all problems, a kind of a leap “from reason to result” in which the truth, i.e. the scientific content, is completely unimportant.

Umberto Eco provides an interesting example of the transition “from reason to result”. The first computer programs required from the user to have a certain level of knowledge and skills in BASIC, one of the first programming languages. Over time, the Windows system appeared which magically transformed everything for the user. It appeared enough for him to log into and then only press the buttons that are already assigned command lines. From this moment, the user does not know what is happening and how, i.e. the link connecting the cause and the result has virtually disappeared for him and computer technology has turned into magic.

If science is the essence of scientific knowledge and methods by which people can achieve results, then technology is the result itself. Science is in a constant search for new knowledge and methods and technology is only engaged in the reproduction of the necessary result, one and the same result. Moreover, the presence of a repeating result indicates the level of manufacturability. Technology in this context is understood as a set of specific knowledge about the methods and means of carrying out technological processes where there is a qualitative change in the processed object. Technology is closer to myth than to science in this respect.

We can conclude that the differences between technology and science are logical. They appeared during the formation and development of both technology and science. You can also highlight some significant features of technology that show its similarity mostly with myth but not with science:

- technology is essentially practical and characterized by a pragmatic approach to solving any problems;
- the success of technology is determined exclusively by positive effectiveness when applied in practice;
- technology reproduces itself;
- the level of technology is related to the speed with which it gives a positive result.

In fact, we returned to the concept of magic and myth, although, in addition to all of the above characteristics, the myth is different in purpose. The task of the myth is to explain the whole universe, give answers to all questions. If technology simply guarantees that the milk that you left in a warm place will go off, the myth in its turn should explain why this happened. Science is interested in the question of “how”, which refers particularly to understanding the scientific essence of the ongoing process, the question of *method*. It is not limited to one answer to the question; it is always looking for new options: whether the same thing will happen if the milk is boiled? Will the same thing happen if you put milk in the cold place? How can we change this process? And, finally, science is able to find and justify the reasons, i.e. it does not just explain, it *proves*.

Science is qualitatively different from both myth and technology, but “technological thinking is compatible with mythological thinking. Both types of thinking are equally universal, i.e. just as there are no wrong tasks for technology, there are no inexplicable questions for myths. That is why technology is always able to find its justification in the myth (and many modern myths perfectly prove this), but the myth is able to assimilate any technological achievements. Consequently, any

technological progress, even moving away from its mythological basis, does not destroy it”.

The difference between science and technology is directly seen in the methodological aspect. One of the main characteristics of science is constant screening of proven options. Everything we have learned and verified is post-knowledge, subsequently science is looking for new ways. On the contrary, technology accumulates proven options and acts in accordance with them. Thus, although science and technology are closely related, but there is no transition from technology to scientific knowledge, while science certainly affects the development of technology.

Thus, in the conditions of the modern market, in fact, that is not science as such that is in demand, but only its result in the form of technology. At the same time, the essence of the ongoing processes, the logic of their development and all other details are put on the back foot. The market is ready to buy the result but the problem is that science, in general, cannot guarantee a clean score to be positive and moreover practical. However, it needs significant funding.

Science has ceased to be a matter of brilliant individuals, it requires global cooperation and by its nature cannot be “secret” or “mystical” knowledge. Modern scientific research is carried out by large international research teams, made using expensive materials and sophisticated equipment. The whole industry that provides this scientific search with everything needed for its implementation has emerged. Such an “industrialization” of science is a necessary and inevitable phenomenon, just like the formation of research teams and the successful struggle for grants.

The combined results of modern scientific research by far cover all the costs of their implementation and bring fabulous profits. However, no one can know in advance what kind of research will finally lead to the product (technology) that the market is willing to pay for. The market does not want to take risks, paying for scientific research that does not guarantee the necessary profit. Science is dramatically poorly financed. Moreover, there is complete misunderstanding, which areas, taking into account the real needs of society, are of priority. The current situation in the world shows what problems may arise because of this. For instance, the global Corona virus epidemic that has spread to different countries confirms that in many states the market and/or power consequently acted its part. When financing for the development of weapons is easier to get than that for the development of vaccines, humanity faces a real threat to its survival.

In this case, one can clearly observe the negative role of assimilation of science to technology. As we have already noted, science cannot be characterized by the speed of knowledge discovery. It takes time because it is based on the regularity of research, which requires a constant material base and regular funding. However, market sees no need to sponsor “obscure” and “ineffective” scientific research. In connection with the Corona virus pandemic mentioned above, memes dedicated to this aspect are appearing on the Internet. For example, a text attributed to a certain “Spanish biologist” goes viral around: “You give millions for football players per month and only 1800 € for biologists per month. You need a vaccine right now. Go to Cristiano Ronaldo or Messi and they will find you a vaccine” [Eco, 2016].

Despite the lack of reliability of the authorship of this statement, the idea that the meme expresses, is quite clearly conveyed to society. Market preferences are determined only by the laws of market development and not by the real needs that humanity can have.

The analysis of market demand options leads to yet another element that will be in demand. Oddly enough, this is not the result but the story that accompanies it. Society will demand not only the practical result but also the legend. Since those ancient times when this was the main form of transmitting information, little has changed in society unless now the market sets its price for a well-made story. Today science needs myths in order to receive funding and exist.

A true scientist always understands that he can be wrong and therefore must always go further to make sure that he is right. It takes time. However, the demands of the market make many scientists eager to publish and evaluate the results of their research as quickly as possible. They begin to care about what is achieved and not how it is achieved. In order to avoid this trap, researchers need to rely on certain values, including the pursuit of truth and the mandatory verification of any discovery for reliability.

One way to shape values is through stories and myths. It is from myths that people learn about great deeds and achievements, warriors and philosophers, about how people interact with each other and with the world which they live in. Myths strengthen the collective values and beliefs of the society. Scientists also create myths that played, are playing and will play an important role in the future. Thus, Andrew George draws attention to the fact that the creation of such myths is a unifying factor within the scientific community itself. In the modern world, myths and stories still have an

important role to play – even in scientific research. Scientists have stories about important people and great events in science, such as the discovery of penicillin, uncovering the structure of DNA, the development of vaccines and the battles that Galileo and early proponents of a sun-centred model of the solar system fought with the reactionary forces of the Church. Together, these stories help young scientists understand the collective benefits of research that go beyond personal advancement and success [Andrew George, 2019].

Scientists used the myth within the scientific community to explain a new idea more effectively and intelligibly or to express a complex idea. However, a scientific myth creates history embellishing it substantially. The mythologization of science itself and its history within the scientific community is justified and realized, that is it that creates a certain culture of generations succession, highlights such basic moral values as passion, striving for truth, responsibility for the result. Such a question remains: Is it permissible to put such legends and myths outside the scientific community into the society where it will be difficult for many people to separate fact and fiction and Is it possible to give the conception of science using those methods that are not typical for it?

Science is looking for general laws and patterns. It is based on the analysis of environmental phenomena, critical reflection, the development of scientific world understanding methodology. But the more complex and diverse the process to find the answers to the questions of humanity is, the more society is inclined to imagine this process in a reduced form, being satisfied with both the illusion of answers and the illusion of understanding what is happening.

The human brain by its nature does not want to remain ignorant because it carries only the fear of the unknown. One of the most ancient and sought-after forms to avoid realizing your ignorance is a myth. The myth creates and explains the whole universe without justification, analysis and critical reflection.

The myth is understandable and well structured, it has a number of guidelines for action and it is characterized by a clear division of everything into right and wrong. Moreover, all this is supported by moral categories, i.e. the right is good and the wrong is bad, evil. The objectification of problems with the perception of modern science lies precisely in the field of mythological perception. Science is understood in society not from the standpoint of scientific knowledge but from the standpoint of the mythological perception of the world. Thus, the formed idea of science as “right” immediately appeals to the issues of confronting “good”–“bad”. This also applies to the opponents of scientific knowledge. They declare the falseness of science, they move from the field of argumentation to the sphere of judgments, declaring both science itself and its achievements “evil”.

The popularizers of science, who decided to tell the story of a scientific discovery, in fact find themselves in the situation where they have to create a legend according to all the rules and canons of classical mythology. Let’s have a look why this is so.

In order to profitably sell a product on the market, the product itself and its seller must inspire consumer confidence. If we are talking about the popularization of science, then people should trust science. The paradox is that trust in rational knowledge forms pop culture using emotions. Not scientific facts, not objective logic, not rational thinking, not even common sense, but emotions. The methods of scientific research are hidden and references to authoritative names, ethical categories and self-evidence, everything that transforms scientific knowledge into a new mythology serve as evidence of “scientificity.”

In The Oxford Handbook of the Science of Science Communication it focuses on what: Previous scholarly analyses of science’s public image found that entertainment media before 1990 often depicted science as a mysterious and magical process. [...] The implication was that science is an almost sacred endeavor superintended by an elite and privileged group able to understand and produce such specialized knowledge. [...] Since scientific instruments are depicted as exotic and scientific methods as complex and obscure, the processes by which scientists gain their knowledge in particularly mysterious. The scientific research methods are generally hidden from public view [The Oxford Handbook of the Science of Science Communication, 2017].

It should be kept in mind that scientific knowledge is out of moral, it does not fit in with human ideas about good and evil. Evaluation of the scientific discovery of the possibility of atom splitting cannot be “positive” or “negative”, because scientific knowledge is morally neutral. The use of scientific achievements has already been outside the scientific field, i.e. the problems whether an atomic bomb that can destroy millions of people will be created or a source of energy that can ensure the existence of these millions will be solved in the social and moral sphere. The myth brings the strongest emotions to the history of the development of science and the description of the life of

scientists: from complete enthusiasm and acceptance to bitter hatred and rejection, leaving the essence of science completely beyond the bounds of the legend.

The process of “glorification” of the image of a scientist in history or myth is standardized and the general plot of the myth always remains common. The first stage of mythologizing the life of a scientist most often tells of the difficulties that he experienced as a child, when he was just starting to study. When describing people in creative professions (musicians, poets), attention is often drawn to their innate talent which showed itself early (the first musical compositions played at three years old, compositions written at an early age). Overcoming obstacles is a characteristic feature for the stories about scientists. Legends may say that they were not recognized at school, their mind could not have been appreciated, they often did not have the opportunity to study due to various circumstances (status, lack of funds, gender, etc.) and this fact did not affect their further achievements. One can observe a classical fairy tale where the main character has certain advantages but others cannot appreciate them. The image of a scientist in this perspective brings him closer to the layman. He is a simple and understandable character who, like any other at his time, was not understood and not appreciated, and it is most likely that what he discovered will be understandable and necessary to each person.

Further development of the positive image of the hero includes possible trials, difficulties and sacrifices. Ignorance and denial of scientific discoveries come from the “evil” with which the hero has to fight. A classic example illustrating the presentation of the scientific history can be the period of the Inquisition related to the formation of the heliocentric picture of the world. The highest point of glorification is achieved with the scientist’s willingness to die, protecting knowledge. The bonfire on which Giordano Bruno burned down becomes a moral guarantee and moral proof of the scientist’s rightness and accuracy of scientific knowledge, although science itself does not accept this argument. As well as it does not require a mandatory statement, such as the one attributed to Galileo Galilei: “Eppur si muove!” Science uses facts and analyzes phenomena. But the legend requires confirmation of the moral image of the hero. And if Galileo was forced to disclaim his statement in the face of the Inquisition, then in the face of the listener he must remain faithful to his ideals, because he is on the side of good.

As it has already been mentioned above, success of science is closely related to the progress. However, the progress is also associated with the sacred sacrifice. It can be lost health for Marie Skłodowska Curie, loss of loved ones for Alfred Nobel, the death of a researcher in the study of dangerous diseases, etc. It is supposed that all this was a sacrifice in the name of science and for the benefit of humanity. The importance of scientific knowledge in this case is determined either by the presence of progress or by the price by which this knowledge was obtained.

The desire to make the story exciting and consistent with the canons of legend often leads the narrator away from the truth. A detailed and reasoned analysis of such stories about scientific discoveries turned into a myth is given by John Waller in the book “Fabulous Science: Facts and Fiction in the History of Scientific Discovery”. [John Waller, 2002]. The book contains several examples of discoveries made by Charles Darwin, Alexander Fleming, Gregor Mendel and other famous scientists. Paradoxical as it may seem, each of the cases described is connected both with facts and with fiction used by scientists themselves and other storytellers. It should be noted that the real stories of scientific discoveries that the author cites right there in the text of the book are no less interesting and fascinating, but the scientists no longer look like ideally positive characters in them. Nevertheless, if a fictional story is repeated from time to time, then it turns from a myth into a kind of reality which no one calls into question.

When we talk about the presentation of science in pop culture, we assume that the purpose of this process will be to expose at a generally accessible level the essence of the knowledge obtained by scientific methods. We also assume that science is not lost in this case since the scientific content is presented in a form adapted for the general public. It goes without saying that such an adaptation involves the use of analogies and simplifications among other things. In this regard, the question of the popularizer responsibility arises since any simplification carries the risk of distorting the essence of a scientific phenomenon and many analogies may be misunderstood. While getting to know science fiction, one can see that not all popularizers have such a responsibility.

The next point is the demand for science popularizing of a certain form of material presentation. Popularization assumes that scientific knowledge is presented in a form that should inflame the listener and arouse his interest. For example, Neil de Grasse Tyson, the director of the Hayden Planetarium in New York City, approaches space with a mix of pop culture, science, and

humor. “Yes, we talk about zombies. However, if you use zombies as proxies for a slow-moving virus that has no cure, then zombies are a perfect analogue to a virus outbreak... So when we talk about zombies or anything pop culture – is that a word? We are finding the science in it and using that pop culture as a scaffold for the science” [Simon Worrall, 2020].

Clifford V. Johnson, Professor of Physics and Astronomy, University of Southern California said: “I work as a science advisor for various forms of entertainment, from blockbuster movies like the recent “Thor: Ragnarok,” or last spring’s 10-hour TV dramatization of the life and work of Albert Einstein (“Genius,” on National Geographic), to the bestselling novel “Dark Matter,” by Blake Crouch. People spend a lot of time consuming entertainment simply because they love stories like these, so it makes sense to put some science in there” [Clifford V. Johnson, 2020]. Clifford V. Johnson wrote the work as proof of concept [Clifford V. Johnson, 2017]. This is a new kind of nonfiction science book that can inspire more people to engage in their own conversations about science, and celebrate a spirit of plurality in everyday science participation.

The variety of examples confirms that no matter what the popularizers of science pursue, they actively use a variety of entertainment forms, starting with books as the most traditional forms of popularization and ending with musicals, comics or quests as the most exotic forms.

The meaning of the term should be also specified since when speaking of the “science popularizing” two interconnected but essentially different connotations are often interwoven. First of all, one can popularize the results of scientific activity, scientific knowledge as such. But one can also talk about the popularization of the activity itself and the role of the scientist in society. And even if it is difficult to talk about scientific results without affecting the features of the activity that allows them to be obtained, one should distinguish between these two areas in popularization, though.

1. The first and most significant problem of popularization is the question of the quality of the content and the control of the criteria that must be presented to any scientific knowledge.

Science arises and gets an opportunity to be formed where the schools are established and scientific communities appear, following the scientist, teacher. The idea of a scientist who is doing something alone in his laboratory, hidden from everyone, in pop culture takes the form of the label “mad scientist”. “Normal” science involves openness, interconnections, discussions, interaction within the scientific community and science popularizing in society. However, a scientist is not always a popularizer, although a popularizer must be a scientist. The required simplicity and entertaining form in science popularizing often result in a reduction of knowledge rather than its professional adaptation in order to understand what the public has said. However, there is no special authority that could control the quality of the work of the science popularizer except for himself. The scientific community can surely act as a regulator in this process, but, unfortunately, the following problem arises here.

2. The relationship of the science popularizers with colleagues in the scientific community.

The popularizers are placed in conditions when they use all available means to disseminate scientific knowledge. Moreover, they go far beyond the scientific community encountering the most effective mechanism for disseminating information in society, i.e. the media. Representation in the media has its own laws, similar to mythological foundations. The media must prove to their consumers that they know everything and can explain everything. Just as there is nothing that remains beyond the borders of myth, so the media strive to be absolute. In addition, any knowledge is exposed as a sensational discovery. Otherwise the attention of the public cannot be retained. However, the journalist knows only what concerns the public, but in science, as a rule, he is not well-grounded. Thus, in the end, we get the popularization of the *myth of knowledge* instead of disseminating scientific knowledge. The consumer receives a persistent illusion of knowledge which is much more dangerous than ignorance, because now there will no longer be any discussion of critical reflection of information, as the layman has formed an *opinion* about the subject.

Other types of problems arise within the scientific community. The scientists themselves often consider the popularizers to be at least frivolous scientists and sometimes they accuse them of being unscientific, profane, and flirting with the public. They often indicate that a scientist should be engaged in science and not turn it into an exciting show. It becomes a critical factor for many scientists. The threat of loss of authority within the scientific community prevents him to be engaged in the popularization of science. In this regard, we recall the story of an editor who worked at a popular science book on biology. The editor very much asked the author to make references and explain to readers what “eukaryotes” and “prokaryotes” are. The author resisted arguing that the book

would be read by his graduate students and colleagues and such references would be a blow to his scientific reputation.

3. The first two problems create the third: the popularization of pseudo-knowledge.

A form that does not require critical reflection, vague scientific criteria, loud statements and forecasts without reason, a specific situation with content control all lead to the fact that among the general public “*alternative knowledge*” appears spreading pseudoscientific ideas. Myth-making reaches unprecedented heights in these areas. Fear of the unknown is a powerful emotion. It is the easiest way to make a myth and play the market. That is why “terrible threats” arise along with any scientific achievements. At different times, electricity, antibiotics, GMF, vaccines were declared dangerous, but any alternatives to scientific ideas were declared useful and effective ones at the same time. People who do not have special educational background and the necessary knowledge, and who uncritically use any information from unverified sources begin to contest the truth of their belief on any issue. Is it worth mentioning that their conviction is based on the erroneous conclusion that they possess knowledge while this is an illusion of knowledge.

4. The next problem is lack of critical perception of information among people who are not in science. Being at a popular science lecture with funny pictures (reading a book, playing a quest, etc.), the majority of students (readers, participants) do not assess the given knowledge as scientific. Only the representatives of the minority with inquiring minds will pay attention to the presentation of various points of view, to the sources and confirmation of the initial data on which the popularizer’s evidence is based.

Conclusions. We will try to identify the tasks of presenting science in pop culture according to the above said.

The desire to meet the demands of the market and the consumer leads to the ambivalence of the process of popularization of science. Thus, informational openness turns into sensationalism. Entertaining forms cause a frivolous attitude to knowledge of any kind. Simplification of the material presented leads to a reduction in the essence of processes because only the end result is of interest.

We propose to direct the course of popularization not to the presentation of any information, facts, achievements of science, but to coordinate it in the direction of the formation of the necessary tools for cognition, that is, *critical thinking*. The idealization of the images of scientists and the simplicity of scientific discoveries which is proposed both during popularization and in the official presentation of the history of science (for example, at schools), leads to the formation of a new mythology but does not contribute to the development of critical thinking.

In fact, telling only stories about success, pop culture makes the classic “survivor mistake,” a phenomenon that the ancient Greek philosopher-cynic Diogenes drew attention to for the first time. He is credited with the caustic remark that he made in response to surprise at the abundance of gifts brought in gratitude for the fulfillment of the vows in the shrine of Samothrace. He said that there would have been much more if they had been brought by those who were NOT able to escape. In the modern view, the concept of “survivor error” is defined as a kind of systematic selection error, when a lot of data were received for one group (“survivors”) and practically there is no data for the other (“dead” ones). In this situation researchers actively use information about the “survivors” and do not take into account the fact that there is no less important information concerning the “dead” that is not available to them. A classic example of the “survivor’s mistake” and its successful overcoming is the work of the Hungarian mathematician Abraham Wald related to the study of aircrafts damage participating in the Second World War.

Taking into account the “survivor mistakes” one should, showing the evolution of knowledge, discuss in detail the mistakes of scientists and show the ways to overcome them, without hiding, and show how slowly science is gradually developing with difficulties. It should be noted how important is the regularity of research, hypotheses, experiments, errors and analysis of errors for science. The image of a scientist should not be mythologized. Despite the importance of the role of the individual in science, scientific knowledge is not determined by the authority of the scientist. It is verified empirically, in a number of experiments. The opinion of the scientist does not matter. Only facts are important in science. Here is another important point. The scientist is not a “universal representative of science”. The scientist is placed within the framework of his competence and has no right to go beyond its borders.

Particular attention should be paid to the popularization of scientific knowledge among children. It seems paradoxical that in a group that is just beginning to comprehend this sphere an

increased concentration of efforts is already required. But in fact, there is no contradiction. The school as an institution is part of the state system of education and, therefore, is included in the discourse of power, and not education. It would seem that schools should accustom children to the correct idea of scientific processes. But it is here where the first distortions and simplifications occur. Whenever possible totalitarian systems attribute any scientific discoveries to the representatives of their states without hesitation, pursue the primacy of scientific discoveries, declare whole areas of science “dangerous and harmful”, or, conversely, create their own, pseudo-scientific teachings.

Taking into account the ambivalent effect of the methods of representing science in popular culture, it should, nevertheless, be understood that the idea of awareness is not obsolete, even taking into account the specific demands of the market. It contains a huge potential for the transformation of social consciousness since science is a unique achievement of human culture.

REFERENCES

1. Andrew George, “Science needs myths to thrive”, *The Conversation*, 3 October, 2019, accessed 16 May, 2020, [Electronic resource] Retrieved from: <https://theconversation.com/science-needs-myths-to-thrive-124214> (In English).
2. Bell, Phillip et al. *Learning science in informal environments: people, places, and pursuits*. Washington, DC: National Academy of Sciences, 2009. (In English).
3. Bevilacqua DV, Barros HD, da Silva LC, Fernandes MIR, Lima NT. An analysis of actions taken by Fundacao Oswaldo Cruz for the communication and popularization of science. *Historia Ciencias Saude-Manguinhos*. 2021;28(1):19. (In English).
4. Bultitude, Karen. *The why and how of science communication*. In: Rosulek, P. (ed.). *Science communication*. Pilsen: European Commission, 2011. [Electronic resource] Retrieved from: https://www.scifode-foundation.org/attachments/article/38/Karen_Bultitude_-_Science_Communication_Why_and_How.pdf. Acesso em: 21 dez. 2020. (In English).
5. Clifford V. Johnson, “New ways scientists can help put science back into popular culture”, *The Conversation*, 18 January, 2018, accessed 16 May, 2020, [Electronic resource] Retrieved from: <https://theconversation.com/new-ways-scientists-can-help-put-science-back-into-popular-culture-84955>. (In English).
6. Clifford V. Johnson, *The Dialogues: Conversations About the Nature of the Universe*, (The MIT Press, 2017), [Electronic resource] Retrieved from: <https://thediologuesbook.com/> (In English).
7. Dayu, C. H. E. N. Innovative and Exploration of Science and Education Activities in Science Popularization Venues under Background of “Double Reduction”. *TIANJIN SCIENCE & TECHNOLOGY*, 50(6), 79, 2023. (In English).
8. Geng, Y., & Yan, Y.. Higher education and science popularization: Can they achieve coordinated growth?. *PloS one*, 16(9), e0256612, 2021. (In English).
9. Jiang, J., & Lim, F. V. Popularizing science—Analyzing the presenter’s multimodal orchestration in a TED Talk. *Ibérica: Revista de la Asociación Europea de Lenguas para Fines Específicos (AELFE)*, 2022), (44), 179-206 p. (In English).
10. John Waller, *Fabulous Science: Fact and Fiction in the History of Scientific Discovery*, Oxford University Press, 2002, 320 p. (In English).
11. Kaiser, J., Fähnrich, B., & Heintz, L. Ups and downs on “r/science”—exploring the dynamics of science communication on Reddit. *Journal of Science Communication*, 2023, 22(2), A08. (In English).
12. Pollach, I. The diffusion of management fads: A popularization perspective. *Journal of Management History*, 2022, 28(2), 284-302 p. (In English).
13. Simon Worrall, “What Pop Culture Can Teach You About Science”, *National Geographic*, 2 October, 2016, accessed 16 May, 2020, [Electronic resource] Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.com/news/2016/10/star-talk-book-neil-degrasse-tyson/>. (In English).
14. Spanish politician misidentified in posts saying soccer players should find novel coronavirus cure. *AFP*, 31 March, 2020, accessed 16 May, 2020, [Electronic resource] Retrieved from: <https://factcheck.afp.com/spanish-politician-misidentified-posts-saying-soccer-players-should-find-novel-coronavirus-cure>. (In English).
15. Sterk, F. M., & van Goch, M. M. Theoretical Considerations: Recontextualization and Reformulation in Popularization Discourse. In *Re-presenting Research: A Guide to Analyzing Popularization Strategies in Science Journalism and Science Communication*, 2023, pp. 13-24.
16. *The Oxford Handbook of the Science of Science Communication* (ed. by Kathleen Hall Jamieson, Dan Kahan, Dietram A. Scheufele, Oxford University Press, 2017), p. 295. (In English).

17. Umberto Eco, *A passo di gambero: Guerre calde e populismo mediatico* (La nave di Teseo, Milano, 2016), 357 p. (In English).
18. WEI, X., XI, L., MA, Q., & YANG, Y. Thinking and suggestions on practice of science popularization by academicians in broad science popularization strategy. *Bulletin of Chinese Academy of Sciences (Chinese Version)*, 2023, 38(5), 732-739. (In English).
19. Yingprayoon, J. Public Understanding of Science and Technology. Cham: Springer Nature Switzerland, In *Contemporary Issues in Science and Technology Education*, 2023, (pp. 181-190). (In English).
20. Zhao Y, Yu XY, Xiao YX, Cai ZJ, Luo XM, Zhang F. Netizens' Food Safety Knowledge, Attitude, Behaviors, and Demand for Science Popularization by WeMedia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020;17(3):10. (In English).

The article was received by the editors 27.03.2023

The article is recommended for printing 09.05.2023

Тетяна Василівна Подольська, кандидат філософських наук, доцент кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-1159-7538>

Юлія Сергіївна Тагліна, кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-4961-6282>

ЗНАННЯ НА РИНКУ: ДИЛЕМА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКИ

Сучасна наука складна і зайва для простих людей. У сучасній науці, яка швидко розвивається, тонкощі досліджень і відкриттів часто виявляються переведеними в доступні для широкого загалу форми. Однак цього спрощення може бути недостатньо у світі, де наука змагається за увагу на ринку, переповненому інформацією. Стаття заглиблюється в мінливу динаміку популяризації науки, виходячи за межі традиційних освітніх ролей і заглиблюючись у сферу маркетингу. У цю епоху наука — це не просто сукупність знань; це бренд, і його просування вимагає поєднання довіри та емоційної привабливості.

Наратив досліджує, як популяризація науки зазнає трансформаційних змін, виходячи за межі освітньої сфери та охоплюючи маркетингові стратегії. У статті стверджується, що для того, щоб завоювати довіру суспільства, наука все частіше подається як товарний «продукт» із слоганом «Підтверджено наукою». Це явище відображає відхід від звичайних освітніх підходів, оскільки наука прагне викликати довіру споживачів, подібно до комерційних продуктів.

Крім того, у статті розглядається роль поп-культури у зміцненні довіри до раціонального знання через емоційні зв'язки. Досліджується, як почесні імена, етичні міркування та самоочевидність наукових відкриттів сприяють створенню нової міфології навколо науки. У цьому контексті наука стає більше, ніж набір фактів; вона перетворюється на розповідь, яка резонує з людьми на глибшому, емоційному рівні.

Дискусія в рамках статті ведеться навколо амбівалентності, притаманної цим сучасним методам популяризації науки. Хоча поєднання науки та маркетингу може підвищити доступність і залученість, воно також викликає питання щодо потенційного спотворення наукової інформації та етичних наслідків перетворення знань на ринковий товар. Стаття має на меті спонукати до роздумів про еволюцію взаємозв'язку між наукою, маркетингом і популярною культурою у формуванні суспільного сприйняття наукових зусиль. Наукові знання перетворюються на нову міфологію. Ця стаття присвячена амбівалентним сучасним методам популяризації науки.

Ключові слова: **наука, міф, популяризація науки, попкультура.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrew George, "Science needs myths to thrive", *The Conversation*, 3 October, 2019, accessed 16 May, 2020, [Electronic resource] Retrieved from: <https://theconversation.com/science-needs-myths-to-thrive-124214>
2. Bell, Phillip et al. *Learning science in informal environments: people, places, and pursuits*. Washington, DC: National Academy of Sciences, 2009.
3. Bevilaqua DV, Barros HD, da Silva LC, Fernandes MIR, Lima NT. An analysis of actions taken

- by Fundacao Oswaldo Cruz for the communication and popularization of science. *Historia Ciencias Saude-Manguinhos*. 2021;28(1):19.
4. Bultitude, Karen. The why and how of science communication. In: Rosulek, P. (ed.). *Science communication*. Pilsen: European Commission, 2011. [Electronic resource] Retrieved from: https://www.scifode-foundation.org/attachments/article/38/Karen_Bultitude_-_Science_Communication_Why_and_How.pdf. Acesso em: 21 dez. 2020/
 5. Clifford V. Johnson, “New ways scientists can help put science back into popular culture”, *The Conversation*, 18 January, 2018, accessed 16 May, 2020, [Electronic resource] Retrieved from: <https://theconversation.com/new-ways-scientists-can-help-put-science-back-into-popular-culture-84955>.
 6. Clifford V. Johnson, *The Dialogues: Conversations About the Nature of the Universe*, (The MIT Press, 2017), [Electronic resource] Retrieved from: <https://thediologuesbook.com/>
 7. Dayu, C. H. E. N. Innovative and Exploration of Science and Education Activities in Science Popularization Venues under Background of “Double Reduction”. *TIANJIN SCIENCE & TECHNOLOGY*, 50(6), 79, 2023.
 8. Geng, Y., & Yan, Y.. Higher education and science popularization: Can they achieve coordinated growth?. *PloS one*, 16(9), e0256612, 2021.
 9. Jiang, J., & Lim, F. V. Popularizing science—Analyzing the presenter’s multimodal orchestration in a TED Talk. *Ibérica: Revista de la Asociación Europea de Lenguas para Fines Específicos (AELFE)*, (2022), (44), 179-206 p.
 10. John Waller, *Fabulous Science: Fact and Fiction in the History of Scientific Discovery*, Oxford University Press, 2002, 320 p.
 11. Kaiser, J., Fähnrich, B., & Heintz, L. Ups and downs on “r/science”—exploring the dynamics of science communication on Reddit. *Journal of Science Communication*, 2023, 22(2), A08.
 12. Pollach, I. The diffusion of management fads: A popularization perspective. *Journal of Management History*, 2022, 28(2), 284-302 p.
 13. Simon Worrall, “What Pop Culture Can Teach You About Science”, *National Geographic*, 2 October, 2016, accessed 16 May, 2020, [Electronic resource] Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.com/news/2016/10/star-talk-book-neil-degrasse-tyson/>.
 14. Spanish politician misidentified in posts saying soccer players should find novel coronavirus cure. *AFP*, 31 March, 2020, accessed 16 May, 2020, [Electronic resource] Retrieved from: <https://factcheck.afp.com/spanish-politician-misidentified-posts-saying-soccer-players-should-find-novel-coronavirus-cure>.
 15. Sterk, F. M., & van Goch, M. M. Theoretical Considerations: Recontextualization and Reformulation in Popularization Discourse. In *Re-presenting Research: A Guide to Analyzing Popularization Strategies in Science Journalism and Science Communication*, 2023, pp. 13-24.
 16. *The Oxford Handbook of the Science of Science Communication* (ed. by Kathleen Hall Jamieson, Dan Kahan, Dietram A. Scheufele, Oxford University Press, 2017), p. 295.
 17. Umberto Eco, *A passo di gambero: Guerre calde e populismo mediatico* (La nave di Teseo, Milano, 2016), 357 p.
 18. WEI, X., XI, L., MA, Q., & YANG, Y. Thinking and suggestions on practice of science popularization by academicians in broad science popularization strategy. *Bulletin of Chinese Academy of Sciences (Chinese Version)*, 2023, 38(5), 732-739.
 19. Yingprayoon, J. Public Understanding of Science and Technology. Cham: Springer Nature Switzerland, In *Contemporary Issues in Science and Technology Education*, 2023, (pp. 181-190).
 20. Zhao Y, Yu XY, Xiao YX, Cai ZJ, Luo XM, Zhang F. Netizens’ Food Safety Knowledge, Attitude, Behaviors, and Demand for Science Popularization by WeMedia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020;17(3):10.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2023

Стаття рекомендована до друку 09.05.2023

DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-04>
УДК 130.2

Ярослав Вікторович Москвін

асистент кафедри філософії та суспільних наук
Харківського національного медичного університету,
провулок. Науки 4, 61022, м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-7207-4103>

Іван Вікторович Толстов

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціології
Українського державного університету залізничного транспорту,
майдан Фейєрбаха 7, 61050, м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-5511-1670>

ПАТІЯ ТА ЕТИКА

В статті робиться аналіз важливості патичного (від патос/пафос), тобто чуттєво-логічного світосприйняття для етики. Актуальність дослідження патичних станів в етичному контексті обумовлюється недостатньою розвиненістю термінології в цій сфері а також складним та багатограним зв'язком етики з емоціями. Метою статті є представлення та аналіз концепту патії та його значущості для етики. Завданнями статті є доведення, що розуміння патичності може бути корисним для етичних теорій. Патія в тому значенні, яке ми представили в роботі, не віддаляє людину від істини, а наближає її до пізнання себе та навколишньої дійсності через свою суб'єктність. Стани душі не просто впливають на наші рішення та формують нашу психіку, а демонструють, що індивід мислить почуттями. Така ситуація здається парадоксальною, проте в реальному мисленні людини складно відділити раціональне зерно від його емоційного забарвлення. Водночас патія є не тільки емоційним забарвленням – конотацією, а і формує денотат. Почуття заохочують до мислення та спрямовують увагу на певний конкретний елемент думки. Патія пов'язана з центром мислення та дії, а не тільки керується психікою. Стан людської психіки впливає на етику, але цей вплив може відбуватись по-різному. Патичний вплив на етику не може обмежуватись концепцією емотивізму, тому що не можна вважати, що всі наші етичні переконання повністю залежать від тих емоцій, які вони викликають у індивіда. Етика має свою унікальну сферу, яку не можна пояснити психофізичним детермінізмом, а етика емотивізму не дає достатніх підстав вважати себе єдиною теорією, яка спроможна дати відповіді щодо складних відношень патії та етики. Отже концепт патії має велике значення для екзистенціалізму, волюнтаризму та емотивізму, а також інших етичних теорій. Як висновок потрібно констатувати, що патія індивідуальна, хоча ми можемо виокремити її закономірності та соціальний вплив. Патія не заперечує логіку – патія створює наратив, з якого з'являється і мислення, і логіка, і наука як продукт людської творчості. Патія може виявитись тим, що заповнює прогалину, поєднує етику та психологію, але не на засадах еklektизму, а на засадах сучасної філософії: як етики, так і гносеології.

Ключові слова: **патія, етика, емотивізм, екзистенція, присутність, суб'єктивність.**

Як цитувати: Москвін, Я., Толстов, І. (2023). Патія та етика. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», (67), 34-40.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-04>

In cites: Moskvina, Y., Tolstov, I. (2023). Pathos and ethics. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "The Theory of Culture and Philosophy of Science", (67), 34-40.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-04> [In Ukrainian]

Важливість розвивати етичну термінологію обумовлюється тими змінами, які відбуваються в сучасному світі та приводять до нового розуміння етичної проблематики. Недостатність вітчизняної та загалом сучасної термінології в етиці призводить до примітивізації етичних доктрин та їх неадекватного розуміння. В той самий час сучасні етичні доктрини поділяються на ті, які відчувають нестачу раціональності та ті, які ігнорують

важливість емоцій для етики. Візьмемо давньогрецьке поняття патосу, яке може означати пристрасть, емоцію, і навіть афект. Поняття існує, але його наслідки для етики недостатньо прояснені. Більше того, не дуже зрозуміло в яких контекстах воно може використовуватись. Однак проблема полягає не тільки в термінології, а також в тому, що патія (від «патос») – це ціла окрема сфера, яку недостатньо досліджують саме з філософської точки зору. Цим обумовлюється завдання нашої роботи.

Мета статті: проаналізувати концепт патії та його значущість для етики. Довести, що розуміння патії може бути корисним для етичних теорій.

Огляд попередніх досліджень і джерел. З вітчизняних мислителів концепт патії в своїх дослідженнях розвиває Сергій Дацюк, який уважно ставиться до термінології та наполягає на розрізненні патії та емоцій [Дацюк, 2013]. Спробуємо осягнути поняття патії та зрозуміти його значення для етики. Патія – це стан людської душі (або психіки), який є емоційно живим сприйняттям події. Слово «патія» походить від грецьк. пафос/патос (πάθος), однак має інший акцент ніж слово «пристрасть» (яке вважається вітчизняним відповідником грецького поняття) та використовується в ширшому контексті, отже повинно бути розглянуто окремо.

Таку історію поняття «патос» (πάθος) від античності до середньовіччя знаходимо в «Європейському словнику філософій»: «Термін *perturbatio*, що відлунує визначення емоцій як *motus turbidus*, насичений філософською зневагою. Як і етична категорія *apatia* (ἀπάθεια), це слово пасує до теорії чесно, де *добре* – це лише синонім *раціонального*, тоді як будь-яка форма афективності зустрічає недовіру. Августин відкидає стоїчний ідеал незворушного мудреця, якого ніщо не розгубить, не роздратує, не зворушить. Для нього той, хто ніколи не радіє, не має жодного бажання, не страждає та нічого, по суті, не боїться є нечутливим до добра та зла. Адже християнська етика вимагає, щоб ми любили Бога, щоб ми бажали добра та ненавиділи зло. Нам необхідні розкаяння у скоєних гріхах та острах покарання. Як вірити без пориву та каятись без сліз? Чим би було милосердя без співчуття, страх без тремтіння? Християнин – це істота із плоті та крові. Він втратить свою *humanitas*, якщо житиме в суворості, що є не чим іншим, як погордою та марнотою (ibid., XIV, 9, 6). Християнин знає, що після падіння він приречений на помилки, тому йому слід відчувати та почувати. Він знає, що пристрасті – результат первісного гріха, спогад про втрачений рай. Адже афекти – це лише викривлення волі, яка була абсолютно доброю і лише після падіння роздвоїлася на добру і злу. Стосунки між добрим та злим – цілковито афективні: емоції змушують нас грішити, але вони також становлять єдину дорогу до спасіння. Нас врятує не розум.» [Європейський словник філософій, 2011, с. 483]. Отже, Августин повертається до поняття πάθος в етико-релігійному контексті, а це означає, що з цього часу патія стає зв'язаною з етикою. В середні віки не можна було розділити відчуття та мислення, тому що розкол між цими поняттями відбувся тільки в епоху модерну. Надалі феномен відчуття перекочує в нові області та науки, які з'являються: психологію, когнітивістику та інші експериментальні науки. Треба наголосити, що патичність не обмежується пасивністю психіки. Звичайно, як і будь-який психічний стан – це реакція на зовнішні події, але далі патія може розвиватись за своєю власною логікою. Якщо емоції прямо залежать від фізичного стану організму, то патія вже є певним рефлексивним сприйняттям реальності, її відчуттям і сприйманням наявних емоцій в певний спосіб.

Філософами, які глибоко розуміли важливість патичних станів були екзистенціалісти. Екзистенціальна етика ХХ ст. завжди мала прямий та безпосередній зв'язок із станами душі. Етика філософів, яких називають екзистенціалістами (С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Бердяєв, Л. Шестов, навіть Л. Українка) максимально різна. Певно, єдине, що об'єднує їх – це визнання важливості екзистенції: особливого відчуття існування [Kierkegaard, 2009]. Екзистенція завжди включена в контекст життя, але з неї ніколи не можна вичленити думки та емоції окремо, складна матерія психіки не дає зробити цього. Якщо узагальнити, то екзистенціалісти звертали увагу на особисту волю людини та завжди підкреслювали її важливість під час морального вибору. З їхньої точки зору правильний вчинок (навіть якщо його правильність доводиться беззаперечними та залізними аргументами) не може вважатися справді етичним та морально добрим, якщо він робиться з відчуттям образи, ненависті або злого умислу. Саме ці патичні стани нівелюють добрі наміри людини. Якщо замість любові людиною рухає злоба (навіть якщо людина здійснює благодіяння) її вчинок є нещирим, її душа знаходиться в небезпеці – людина деградує. В такій етиці раціональний жест добра ще не означає добро, зовнішній акт може бути відірваним від емпатії – життя душі.

Наведемо декілька різновидів патичних станів. Існує величезна кількість патій: симпатія, антипатія, емпатія, апатія; навіть, психопатія тощо. Це тільки ті терміни, які увійшли в обіг, проте існує безліч інших людських станів, які поки ще не стали академічними термінами або окремим предметом наукового осмислення. Ба більше, патія – це не просто почуття, вона пов'язує *emotio* та *ratio*. Патичні стани можуть бути як корисними, так і згубними для суб'єкта в психологічних та етичних вимірах. Прикладом хронічної патії певного штибу може вважатися ресентимент, поняття, яке ввів Фрідріх Ніцше [Лютій, 2017] та в XX ст. опрацьовував Макс Шелер [Scheler, 1972] та інші дослідники. Присутність і *Dasein* в розумінні Мартіна Гайдеггера також можна вважати розвиненими концептами патичних рефлексій. Можна навести ще багато станів психіки, які є патичними, водночас треба розуміти, що не кожен психічний стан знаходить свою філософську інтерпретацію. Водночас патія може відбуватися на всіх рівнях, від негативних варіантів сприйняття реальності таких як депресія, апатія – до вкрай позитивних, таких як симпатія, ейфорія або навіть екстаз. Між цими крайнощами знаходиться весь спектр того як ми відчуваємо життя. Сумнів, занепокоєння, журба або відчуття непевненості – все це, з одного боку, почуття, але при подальшому розгляданні вони несуть свою *логіку мислення*, тому що обробляються розумом. Якщо скептицизм за своїм задумом відноситься до раціональної позиції, то цинізм вже є прикладом патичного погляду на речі – окрім емоційного знецінення соціальних домовленостей він несе певну філософію. Ідеї, думки, гадки можуть керувати патією та водночас *керуватися* нею. Разом із відчуттям непевненості та емоційними коливаннями існують стани готовності та безперечної впевненості. Прозріння може вважатися певним станом, одкровення також має зв'язок з патією, захоплення завжди патичне, а внутрішнє перетворення не може відбутися без синхронізації всіх рівнів людини – про такого роду перетворення писав Карл Юнг [Юнг, 2013]. В цьому разі патія веде до розвитку індивідуального самопізнання. І це тільки мала частина прикладів станів душі людини, які потрібно дослідити у їх зв'язку з практичною філософією – етикою.

Іноді патичний стан може захопити людину і не дати їй мислити. Точніше не дати їй мислити в іншому ракурсі, пускаючи думки по одному тому ж самому колу, обмежуючі уяву та не даючи можливості розвиватися й перейти на новий рівень свідомості. Кожний наступний рівень свідомості повинен включати в себе все те, що існувало раніше, але дивитися більш об'ємно, розуміти нові нюанси та складнощі. Самопізнання завжди є чудесним феноменом, який в деякому сенсі протирічить природному стану, тому що природі не обов'язково осмислювати себе, щоби існувати. Потрібно зафіксувати принципову позицію – смисл існує не тільки у формулах та схемах, він існує в мотивації людини, а мотивація, судячи з усього, завжди залежить від патії.

Одним із джерел звернення до патії як до моральної якості можна вважати християнську етику. Християнське коріння патії полягає в співчутті – емпатії: етиці, яку розвивали отці церкви (наприклад, Августин див. вище) та встановили її в самий центр філософування. Увага до душевного стану не обов'язково означає виправдання всіх станів душі та обов'язкове слідування за ними. Навпаки – той, хто розуміє важливість відчуття розуміє і його наслідки, а той хто не зважає на це – опиняється під неусвідомленим тиском своєї психіки. Також дослідження патії може відкрити секрет розуміння, для якого недостатньо просто знати мову, потрібно ще щось, наприклад, збіг патичних станів у декількох людей. Герменевтика також відчуває необхідність бути на одній хвилі, а отже мовець та слухач повинні відчувати збіжний душевний стан. Саме тому герменевтика народилась в християнському контексті як глибоке занурення в біблійні тексти: там, де як дух, так і літера мають значимість.

Статус емоцій замінювався в залежності від епохи, і в раціоналістичний час модерну патію недооцінювали, але важливість уваги до почуттів так чи інакше повернулася в сферу філософського осмислення. Відмітимо, що саме по собі соматичне буття не може бути сферою етики. Тільки коли ми відсторонимось від тіла як суто біологічного організму можна говорити про філософське осмислення патій. Філософська патичність – це не тільки рефлексивність та механістичність матерії, а і рефлексивність розуму, тобто самоосмислення процесу життя. Цей процес не є суто хімікобіологічним, психофізичним або механістичним. Повним чином він існує тільки в філософському дискурсивному полі, яке дуже схоже на психологічне розуміння, але ні в якому разі не є тільки психічним.

Відсутність чистого психологізму – одне із правил філософії, як зазначав засновник феноменології Едмунд Гуссерль, який виступав проти психологізму як універсального принципу, який зводить всі суб'єктивні поняття людини до станів психіки [Гуссерль, 2020]. Проте чи є концепт патії епістемним психологізмом? Ні, тому що психологізм виводить будь-який феномен із психіки, а патія, хоча як стан і представляє собою реакцію в організмі, проте не закінчується реактивністю, а тільки починається як реакція і продовжується надалі в мисленні. Реальність репрезентується в мисленні крізь патію. Якщо вважати, що етика має справу тільки з психологічними станами, то це забирає в неї її сферу. Іноді емоції засліплюють людину та ведуть її до «автоматичного» стану, про що зазначав Б. Спіноза в своїй «Етиці» [Спіноза, 2020]. В такому разі патію потрібно розглядати в межах природничих наук. Етика Б. Спінози передбачила появу експериментальної психології. Когнітивістика може відповісти на багато питань про те *чому* людина відчуває або *задля чого*, але не *навіщо* вона відчуває саме так а не інакше – для цього вже знадобиться філософія [Козловський, 2021].

Сфера етики не може бути *повністю* обумовлена станом психіки і вона також не може бути обумовлена матеріалістичним сцієнтизмом. В іншому випадку вийде такий псевдофілософський детермінізм, як у Роберта Сапольскі [Сапольскі, 2021]. Якщо суб'єкт повністю керується своїм організмом та оточенням, то йому нічого не змінити, значить не можна вважати будь-яку його поведінку доброю чи поганою. Андрій Баумейстер підтверджує думку, що подібний сцієнтизм намагається охопити всі сфери та диктувати там свої правила, силлячись довести, що будь-яка наука має існувати тільки за правилами природничих наук [Баумейстер, 2012]. Раціональність є лише частиною свідомості людини, яка має глибину (несвідоме), висоту (трансцендентне) та шлях (нарратив), які разом генерують світогляд людини.

В контексті цієї проблематики знову постає питання про те, чи існує справжня ворожнеча між почуттями та розумом? Протистояння між відчуттям та мисленням мало місце в історії та науці, але зараз, разом із сприйняттям патії як окремої та самодостатньої сфери, ми можемо запропонувати патію як ще один, третій елемент, який вирішить протиріччя між цими двома сферами, тому що має в собі як елементи першого, так і другого методу пізнання реальності. Раціональність не може існувати без того, хто її сприймає, а сприймати можна тільки рефлексуючи, що також підтверджує феноменологія.

Наслідки невизначеності сфери патії для етичних теорій. Спробуємо оглянути деякі важливі етичні концепції на предмет зв'язку з патією. Етика Іммануїла Канта представляє собою раціоналістичну етику. Тільки раціонально мисляча істота спроможна бути моральною [Кант, 2004]. Етичною ж є тільки та життєва стратегія, яка прораховується розумом якнайдалі. Все, що не може бути зведено до операцій розуму вже стосується скоріше віри, а не моралі. В такому погляді етика є наслідком мислення та прямо відображає розвиток, якого досягла людина: чим простіше її думки – тим примітивніша її мораль. З точки зору І. Канта тільки «думаюча істота» може сформувати етику, адекватну суспільству, але не «співчуваюча істота». В цьому разі ми бачимо нівелювання та ігнорування патії в контексті теорії, що з плином часу виявилось слабким боком такої етики.

Впродовж свого історичного розвитку етичну теорію нерідко хитало або в бік релігійного доктринерства або в бік «стерильного» раціоналізму. В ХХ ст. відбулося зациклення етики на крайнощах суб'єктивізму (в континентальній філософській традиції) та емотивізму (в атлантичній філософській традиції). Отже така етика стає суб'єктивістською (як у С. К'еркегора або М. Бердяєва) або прямо суб'єктивною (як у А. Шопенгауера та Ф. Ніцше) і перестає бути універсальною. Після завершення ХХ ст. стало зрозуміло, що про патію можна говорити не тільки мовою екзистенціалістів, потрібно включати патію в більш широкий контекст та формулювати її закономірності.

Емотивізм як неопозитивізм зводить сферу етики до емоцій [MacIntyre, 1994]. Якщо етика є тільки конотацією (відношенням до об'єкту), тільки емоцією (ставленням до предмету думки) тобто тільки психічною рефлексією організму людини на подію – це означає загалом втрату «простору» для етики. Отже якщо науковці доводять зв'язок емоцій з якоюсь подією (як зв'язок подразника з набутиим рефлексом) можна казати про емоцію як єдиний спосіб говорити про добро та зло. Водночас патія не повинна розумітись виключно як емоція, вона має доступ як до почуттів, так і до мислення. Саме тому сферу патії потрібно визначити як те, що направляє почуття та ум, віру та розум, мотивацію та раціональність, враження та рацію, порив та думку. Будь-яка інтерпретативна модель може адекватно пояснити мотиви людини

розуміючи їх зв'язок як з почуттями – так і з їх переосмисленням.

Можна умовно описати кругообіг патичних станів як таку послідовність:

Подія – Емоція – Патія – Розмірковування – Патія – Подія.

З початку відбувається зовнішня подія, яка зазвичай передує усілякому сприйняттю. Подія так чи інакше викликає певні почуття, над якими людина не владна. Патія, яка з'являється разом з емоцією веде до наступного етапу, обдумуванню, або навіть аналізу подій. Тут вже дуже важливо який саме це буде аналіз та як загалом суб'єкт налаштований на раціональне осмислення. Наприклад, якщо людина знаходиться в депресії – то її розмірковування будуть знаходити виключно негативні аспекти будь-якої власної дії. Якщо ж людина налаштована на життя позитивно – то і думки будуть спрямовуватися на конструктивний розвиток та еволюціонувати. Ці роздуми, в свою чергу, також викликають нову патію, яка вже не так схожа на емоцію – нова патія буде більш рефлексивною і, можливо, більш спроможною змінити подальші дії індивіда. Коли рішення прийнято – відбувається нова дія, і не обов'язково зовнішня дія – це може внутрішній процес. Можна зауважити як гіпотезу, що без патії жодна дія не відбувається: тому що для будь-якої дії потрібна мотивація. Чому ми майже кожен момент свого життя обираємо одну конкретну дію серед інших можливих? Тому що маєм внутрішнє емоційне ставлення до потенційної дії як до майбутньої події, яка є для нас більш важливою саме зараз. Звичайно ця модель дещо спрощує складні процеси, які відбуваються в нас і іноді індивід діє автоматично, але зазвичай всі наші важливі дії і зокрема їх розрізнення на важливі та неважливі відбувається не тільки через розум (ми не настільки схожі зі штучним інтелектом), а найперше через патію – якість реальне почуття.

Результати нашої статті спонукають уважніше віднести до ролі суб'єктивних станів для етики. Стани душі не просто впливають на наші рішення та формують нашу психіку, ядро цього процесу в тому, що індивід думає почуттями. Патія в тому значенні, яке ми представили в роботі, не віддаляє людину від істини, а наближає її до пізнання себе та навколишньої дійсності через свою унікальну реальність. Окремо треба наголосити на тому, що це не означає крах раціоналістичного підходу в гносеології, але вказує його своєрідну залежність від думаючого та відчуваючого суб'єкта. Ця залежність не є прямим управлінням мислення патією, а скоріше патичною «іскрою», яка «запалює» раціональні та, в тому числі, аналітичні процеси. Представлена нами патична герменевтика є як гносеологічною позицію, так і практичною філософією – етикою. Що стосується етики, то стан людської психіки, по-перше, впливає на неї, але цей вплив може бути дуже різноманітним. І, по-друге, патичний вплив на етику не може обмежуватись суто концепцією емотивізму, тому що не можна вважати, що всі наші етичні переконання повністю залежать від тих емоцій, які вони викликають або викликали у людини та суспільства. Етика має свою унікальну сферу, яку не можна пояснити психофізичним детермінізмом, а етика емотивізму не дає достатніх підстав вважати себе єдиною теорією, яка спроможна дати відповіді щодо багатоскладових і багатосарових відношень патії та етики.

Патія індивідуальна, хоча ми й можемо виокремити її закономірності та соціальний вплив. Також стає зрозумілим, що концепт патії спроможний закрити слабкі місця в багатьох відомих етичних концепціях, серед яких емотивізм, кантіанство, екзистенціалізм, волюнтаризм тощо. Якщо раціоналістичній етиці не вистачає простору, де вона підходить до почуттів, то патія може виявитись тим, що заповнить прогалину, але не на засадах «субординації» (де емоції керують розумом) або еклектизму (де вони хаотично впливають одне на інше), а на засадах метафізики, яка бачить етику в філософсько-антропологічному контексті. Патія не заперечує логіку – патія створює наратив, з якого з'являється і мислення, і логіка, і наука. Саме тому майбутні філософські дослідження патії так необхідні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баумейстер А. Біля джерел мислення і буття. Вибрані філософські етюди. Київ: Дух і літера, 2012. 480 с.
2. Бергсон А. Творча еволюція; пер. з франц. Р. Осадчука. Київ: Вид-во Жупанського, 2010. 318 с.
3. Гусерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії. Пер. з нім. В. Кебуладзе. Харків: Фоліо, 2020. 348 с.
4. Дацок С. Момент філософії. Київ: Ника-Центр, 2013. 280 с.
5. Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей / під ред. Б. Кассен; пер. з франц. Том перший. Київ: Дух і Літера, 2011. 576 с.

6. Кант І. Естетика. Критика естетичної здатності судження; пер з нім. Б. Гавришківа. Львів: Аверс, 2007. 360 с.
7. Кант І. Критика практичного розуму; пер. з нім. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.
8. Козловський І. Екзистенційний інтелект: курс лекцій. Електронний ресурс «Біла кава». Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=hnjvULGlr5g&list=PL4tEj-67A02M9B17ettlbf2Q8d75GfJ-J> Дата звернення: 27.11.23
9. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. Київ: Темпора, 2017. 976 с.
10. Медитації Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Ж.-М. Бейсад, Ж.-Л. Марйон, К.С. Он-Ван-Кун; пер. з франц. і лат. Київ: Дух і Літера, 2014. 368 с.
11. Сапольскі Р. Біологія поведінки: причини доброго і поганого в нас ; пер. з англ. О. Любенко. Київ: Наш Формат, 2021. 672 с.
12. Спіноза Б. Етика; пер. з лат. Київ: Андрюум, 2020. 210 с.
13. Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці; пер. з франц. П. Тарашука. Київ: Komubook, 2020. 452 с.
14. Юнг К. Архетипи і колективне несвідоме; пер. з нім. К. Котюк. Львів: Астролябія, 2013. 588 с.
15. Ясперс К. Психологія світоглядів; пер. з нім. О. Кислюка, Р. Осадчука. Київ: Юніверс, 2009. 464 с.
16. Kierkegaard S. Concluding Unscientific Postscript; trans. from Danish by A. Hannay. Cambridge University Press, 2009. 584 p.
17. MacIntyre A. Three Rival Versions of Moral Enquiry: Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition. Notre Dame, Indiana: Univ. of Notre Dame Pr., 1994. 252 p.
18. Milbank J. The Radical Orthodoxy Reader. London: Routledge, 2009. 430 p.
19. Scheler M. Ressentiment; trans. from German, Schocken books, 1972. 201 p.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2023

Стаття рекомендована до друку 18.05.2023

Yaroslav V. Moskvina, assistant of the Department of Philosophy and social sciences, Kharkiv National Medical University, 4 Nauky avenue, Kharkiv, 61022, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-7207-4103>

Ivan V. Tolstov, head of the philosophy and sociology department, candidate of philosophic sciences, associate professor of Ukrainian State University of Railway Transport, Feuerbach Square 7, Kharkiv, 61050, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-5511-1670>

PATHOS AND ETHICS

The article analyzes the importance of pathos, i.e. sensory-logical worldview for ethics. The relevance of the study of pathos states in the ethical context is due to the insufficient development of terminology in this area, as well as the complex and multifaceted connection between ethics and emotions. The purpose of the article is to present and analyze the concept of passion and its significance for ethics. The aim of the article is to prove that an understanding of pathos can be useful for ethical theories. Passion in the sense that we presented in the work does not distance a person from the truth, but brings him closer to knowing himself and the surrounding reality through his subjectivity. States of mind not only influence our decisions and shape our psyche, but demonstrate that an individual think with feelings. Such a situation seems paradoxical, but in human thinking it is really difficult to separate the rational grain and its emotional coloring. At the same time, passion is not only an emotional coloring – a connotation, but also forms a denotation. Feelings encourage thinking and direct attention to a specific element of thought. Passion is connected to the center of thought and action, and is not only driven by the psyche. The state of the human psyche affects ethics, but this influence can occur in different ways. Pathos influence on ethics cannot be limited to the concept of emotivism, because it cannot be assumed that all our ethical beliefs depend entirely on the emotions they evoke in the individual. Ethics has its own unique sphere, which cannot be explained by psychophysical determinism, and the ethics of emotivism does not give sufficient grounds to consider itself the only theory capable of providing answers to the complex relationship between passion and ethics. Therefore, the concept of passion is of great importance for existentialism, voluntarism and emotivism, as well as other ethical theories. As a conclusion, it is necessary to state that passion is individual, although we can single out its regularities and social influence. Passion does not negate logic – passion creates a narrative from which

thinking, logic, and science emerge. Pathos can turn out to be something that fills the gap, combines ethics and psychology, but not on the basis of eclecticism, but on the basis of philosophy: ethics and epistemology.

Keywords: **pathos, passion, ethics, emotivism, existence, presence, subjectivity.**

REFERENCES

1. Baumeister A. Bilia dzherel myslennia i buttia. Vybrani filosofski etyudy. Kyiv: Dukh i litera, 2012. 480 s. (In Ukrainian).
2. Berhson A. Tvorchia evoliutsiia; per. z frants. R. Osadchuka. Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho, 2010. 318 s. (In Ukrainian).
3. Huserl E. Idei chystoi fenomenolohii i fenomenolohichnoi filosofii. Per. z nim. V. Kebuladze. Kharkiv: Folio, 2020. 348 s. (In Ukrainian).
4. Datsiuk S. Moment fylosofyy. Kyev: Nyka-Tsentr, 2013. 280 s. (In Ukrainian).
5. Yevropeyskyi slovnyk filosofii: leksykon neperekladnostei / pid red. B. Kassen; per. z frants. Tom pershyi. Kyiv: Dukh i Litera, 2011. 576 s. (In Ukrainian).
6. Kant I. Estetyka. Krytyka estetychnoi zdatnosti sudzhennia; per z nim. B. Havryshkiva. Lviv: Avers, 2007. 360 s. (In Ukrainian).
7. Kant I. Krytyka praktychnoho rozumu; per. z nim. I. Burkovskoho. Kyiv: Yunivers, 2004. 240 s. (In Ukrainian).
8. Kozlovskiy I. Ekzystantsiinyi intelekt: kurs lektsii. Elektronnyi resurs «Bila kava». Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=hnjvULGlr5g&list=PL4tEj-67A02M9B17ettlbf2Q8d75GfJ-J> Data zvernennia: 27.11.23 (In Ukrainian).
9. Liutyi T. Nitsshe. Samoperevershennia. Kyiv: Tempora, 2017. 976 s. (In Ukrainian).
10. Medytatsii Dekarta u dzerkali suchasnykh tлумachen: Zh.-M. Beisad, Zh.-L. Marion, K.S. On-Van-Kun; per. z frants. i lat. Kyiv: Dukh i Litera, 2014. 368 s. (In Ukrainian).
11. Sapolski R. Biolohiia povedinky: prychny dobroho i pohanoho v nas; per. z anhl. O. Liubenko. Kyiv: Nash Format, 2021. 672 s. (In Ukrainian).
12. Spinoza B. Etyka; per. z lat. Kyiv: Androum, 2020. 210 s. (In Ukrainian).
13. Fuko M. Nahliadaty y karaty. Narodzhennia viaznyi; per. z frants. P. Tarashchuka. Kyiv: Komubook, 2020. 452 s. (In Ukrainian).
14. Yunh K. Arkhetypy i kolektyvne nesvidome; per. z nim. K. Kotiuk. Lviv: Astroliabiia, 2013. 588 s. (In Ukrainian).
15. Yaspers K. Psykholohiia svitohliadiv; per. z nim. O. Kysliuka, R. Osadchuka. Kyiv: Yunivers, 2009. 464 s. (In Ukrainian).
16. Kierkegaard S. Concluding Unscientific Postscript; trans. from Danish by A. Hannay. Cambridge University Press, 2009. 584 p. (In English).
17. MacIntyre A. Three Rival Versions of Moral Enquiry: Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition. Notre Dame, Indiana: Univ. of Notre Dame Pr., 1994. 252 p. (In English).
18. Milbank J. The Radical Orthodoxy Reader. London: Routledge, 2009. 430 p. (In English).
19. Scheler M. Ressentiment; trans. from German, Schocken books, 1972. 201 p. (In English).

The article was received by the editors 09.04.2023

The article is recommended for printing 18.05.2023

Ігор Павлович Білецький

кандидат філософських наук,
доцент кафедри теорії культури і філософії науки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи 4, 61022, м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-4995-7842>

КОНЦЕПТ ОПЕРАЦІЙНОЇ ІСТИНИ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМ ЗАХІДНОЇ І СХІДНОЇ КУЛЬТУРИ І ФІЛОСОФІЇ

В статті пропонується ввести і проаналізувати концепт операційної істини, його можливості та перспективи в контексті парадигм західної і східної філософії. Ми визначаємо операційну ж істину, як таку, яка претендує не на відображення (чи інший спосіб репрезентації) реальності, а підштовхує до відповідного досвіду реальності чи принаймні мислення, тобто як таку, що являє певний стимул, поштовх до відповідного типу бачення. Як найбільш наочний приклад такої істини, ми пропонуємо настанову на не-мислення, досягнення стану бездумності в медитації, настанову, що означає насамперед стан сконцентрованості, в якому не-мислення є радше критерієм глибини концентрації під час медитативних сеансів, а не відмову від мислення як таку. Аналізуються також приклади того, як операційний момент проявляє себе в теоріях вільного ринку та homo economicus-a; а ще компаративіський аналіз операційної істини щодо теорій істини прагматичної та інструментальної та традиційного операціоналізму в епістемології.

Пропонується також проаналізувати, як операційна істина спрацьовує в індійській, китайській, античній, авраамічній та власне сциєнтистській парадигмах мислення, зокрема показується, як твердження християнської теології про те, що Бог створив світ і приписав йому закони функціонування (закони, які є законами природи) стає операційною істиною, на основі якої в подальшому розвиваються природничі науки. Показується також, як ідеї реінкарнації, сансари та звільнення стають операційною істиною для індійської парадигми, а ідея організмізму операційною істиною для пошуку загальної гармонії в китайській філософії, а також цінності агону-змагання базовою операційною істиною у давньогрецькій філософії.

Ключові слова: **операційна істина, прагматична істина, інструментальна істина, операціоналізм, медитація, вільний ринок, homo economicus, наука, теологія, індійська філософська парадигма, китайська філософська парадигма, антична філософська парадигма, авраамічна філософська парадигма, сциєнтистська парадигма.**

Як цитувати: Білецький, І., (2023). Концепт операційної істини в контексті парадигм західної і східної культури і філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», (67), 41-47.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-05>

In cites: Biletsky, I., (2023). The concept of operational truth in context of the western and eastern culture and philosophy paradigms. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "The Theory of Culture and Philosophy of Science", (67), 41-47.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-05> [In Ukrainian]

У даній статті я пропоную концепт операційної істини, її визначення, роль, яку вона відіграє в науці та різноманітних життєвих практиках, а також те, яким чином вона співвідноситься з так званими основоположними принципами в основах наукових теорій та уявленнях про очевидність в інших людських практиках. Концепт операційної істини відразу відсилає нас до так званого операціоналізму у визначенні наукових понять, але при цьому абсолютно не збігається з ним. Операціоналізм, засновником якого зазвичай називають Персі Бріджмена, передбачає, що наукові поняття мають визначатися через фізичні та нефізичні (за допомогою олівця на папері) операції чи дії, які необхідно виконати, щоб одержати відповідну фізичну величину. Так, наприклад, поняття маси в фізиці визначається або через другий закон Ньютона (т.зв. інерційна маса), або через закон всесвітнього тяжіння (гравітаційна маса). Бріджмен виходив з того, що, якщо якийсь поняття може бути задане за допомогою різних операцій, то це буде не одне, а декілька різних понять. Тобто гравітаційна та інерційна маси -

це принаймні різні поняття; те, що у фізиці вони прирівнюються одна до одної, це вже інша справа, інша операція. Поняття та формули, які їх репрезентують, служать будівельними цеглинками, з яких вибудовується певна картина реальності, яка має відображати цю реальність подібно дзеркалу. Істина – це знання, що відповідає реальності, - стверджує т.зв. класична чи кореспондентна концепція істини [15]. Операційна ж істина, як ми її визначаємо, не претендує на відображення (чи інший спосіб репрезентації) реальності, а підштовхує до відповідного досвіду реальності чи принаймні мислення, тобто являє певний стимул, поштовх до відповідного типу бачення.

Наприклад, східні практики медитації (чи радше споглядання, щоб відрізнити їх від медитації, дослівно роздумів, у суто західній християнській традиції) направлені на досягнення стану бездумності (безмислія) [7, с. 39]. Бездумність досягається через концентрацію на певному обраному об'єкті (це може бути точка, спеціальний образ чи янтра, дихання, серцебиття, відповідні звуки чи мантри) – і якщо вдається утримувати бездумність упродовж довшого чи коротшого проміжку часу, то може статися просвітління (самадхі, саторі), тобто певний змінений стан свідомості, який у відповідних традиціях (буддизмі, індуїзмі) вважається вищим можливим станом свідомості взагалі. Тобто, для того, щоб стати Буддою (просвітленим), потрібно бути бездумним. Чи означає це повну бездумність, не думати взагалі, перетворившись на бездумного ідіота, як стверджують деякі психоаналітики? В жодному разі. Бездумність означає просто переривання потоку зайвих, неконтрольованих, несвідомих чи напівсвідомих думок, які лише відволікають від реальності та виснажують психічно [13, с. 39]. Бездумність тут означає насамперед концентрацію, стан сконцентрованості на чомусь одному, не відволікаючись. Тобто, концентрацію на тут і зараз, тому, чим займаєшся, де перебуваєш у цей момент. Практика медитації зовсім не веде до отупіння, як припускають люди невтаємничені в неї. Навпаки, вона, завдяки концентруванню, веде до розвитку і поглиблення свідомості та всіх закладених у ній здібностей. Медитація означає концентрацію на обраному об'єкті аж до такої міри (досягається через регулярні повтори), що суб'єкт і об'єкт свідомості ніби зливаються в одне, що й буде станом бездумності (оскільки процес думання, як він уявляється в сучасній західній психології та філософії, передбачає суб'єкт і об'єкт процесу) [13, с. 43-44]. Далі починається те, що західні й східні традиції звичайно називають містиккою (а трансперсональна психологія зміненими станами свідомості).

Ключовий момент досягнення останніх – це регулярність медитативної практики. Для стимулювання ж останньої і говорять про необхідність безмислія. Тобто, ключовий момент – концентрація, бездумність же є лише критерієм, а операційна істина як стимул для медитативної практики.

Ще один приклад зі сфери релігії та духовних учень – релігійні заповіді «не убий», «не укради» тощо. Перша заповідь в авраамічних і не лише авраамічних релігіях є «не убий», вона проголошується абсолютним табу, яке тим не менш не є абсолютним. Убивство визнається все ж таки виправданим за певних обставин. І в буддизмі, і в індуїзмі, й у християнстві чи ісламі професія воїна (а воїн не може не вбивати за відповідних обставин) уважається благородною. Тобто, тут ми маємо табу і його трансгресію (в смислі Ж. Батая, коли трансгресія є порушенням табу без скасування самого табу). Порушення, однак, залишалось порушенням і потребувало чи то очищення, чи то спеціальних обрядів спокутування – наприклад, у середньовічній Візантії, воїни, що поверталися з війни (де вони захищали ту ж християнську віру) упродовж певного часу не допускалися до причастя.

Операційна істина, як ми її сформулювали, є близькою до істини прагматичної. В прагматизмі, напрямку, що виник на межі XIX – XX віків, стверджується, що істина – це знання, яке веде до досягнення поставленої цілі. Наприклад, В. Джеймс, один зі співзасновників прагматизму, стверджував, що є розумним вірити в Бога. Причому навіть незалежно від того, чи існує Бог насправді. Оскільки віра в Бога сама себе виправдовує: навіть, якщо Бога немає, то віруючий нічого не втрачає, а навпаки набуває – набуває т.зв. «моральні канікули», тобто переконаність, що все закінчиться найкращим можливим чином, переконаність, яка додає йому сили й збільшує його шанси на успіх [6, с. 43-60].

Якщо ж ідеться про наукове знання, то мета цього знання (теорії) полягає в тому, щоб пояснювати вже відомі факти та передбачати нові, ще не відкриті. Якщо теорія виконує цю функцію, то її можна вважати істиною, усе інше – це внутрішні, технічні подробиці. Інший співзасновник прагматизму, Ч.С. Пірс спирався на класичне розуміння істини (як

відповідності знання й реальності), прагматична ж концепція розглядалася ним як допоміжна: тобто теорія відображає дійсність, але якщо внаслідок абстрактного характеру неможливо говорити про безпосередню відповідність, то включається прагматичний підхід – і якщо теорія допомагає в досягненні цілі (поясненні та передбаченні фактів), то ми вважаємо, що вона відповідає дійсності. Проблема, однак, полягає в тому, що певна теорія може бути спроможною пояснити одні факти і неспроможною пояснити інші, а також, що одні й ті ж самі факти можуть з рівною вірогідністю пояснюватися за допомогою різних теорій, і відповідно, ми доходимо до висновку, що всі існуючі теорії є умовними і частковими істинами, істина ж абсолютна може бути лише як результат нескінченного дослідницького процесу, тобто є недосяжною [20].

В. Джеймс на відміну від Пірса пішов іншим шляхом. Він заявив, що єдина, спільна для всіх реальність (на уявлення про яку спирається класична концепція істини) є усього лише абстракцією, з якою ми ніколи не перетинаємося. Реальність-для-нас, тобто така, з якою ми маємо справу, це завжди взаємодія суб'єкта (тобто нас, нашої свідомості) та об'єкту. Суб'єктів багато, а отже реальність плюралістична, як і плюралістичною є істина [6, с. 61-70].

Паралелі між операційною та прагматичною істинами очевидні, але очевидні також і відмінності. Справа в тому, що обидві наведені версії прагматичної істини все ж таки передбачають певну репрезентацію реальності – чи то у формі часткової картинки (Ч. Пірс), чи то у формі моделі (В. Джеймс); операційна ж істина, як ми її сформулювала, нічого подібного не пропонує. Більшу подібність до операційної істини пропонує такий варіант прагматичної істини, як істина інструментальна (істина як інструмент пізнавального освоєння дійсності, безвідносно до вибудови будь-яких картинок реальності) [14]. Однак, тут також присутня певна відмінність, а саме: у випадку інструментальної істини дія або передуює, або принаймні відбувається одночасно з істиною як інструментом; у випадку ж операційної істини спочатку істина чи відповідне твердження, а потім дія (оскільки операційна істина сама є поштовхом до дії).

Чи може концепт операційної істини мати які-небудь перспективи в науці? Ми припускаємо, що відповідь може бути ствердною. Візьмемо для прикладу концепти «вільного ринку» та «homo economicus-a» в сучасні економічній теорії. Самі по собі вони очевидно не можуть претендувати на роль істин (оскільки є не знанням, інформацією про щось, а лише поняттями), але при цьому ці концепти нерозривно пов'язані з відповідними концепціями: вільний ринок із законом попиту і пропозиції (фактично вони визначаються один через одний, утворюючи свого роду логічне коло); а «homo economicus» із загальними уявленнями про функціонування капіталістичної економіки. Очевидно, що відповідні концепції можуть розглядатися як інструментальні істини, які дозволяють створити відповідні моделі оволодіння відповідними аспектами реальності. Але можна їх визнати також істинами операційними?

Справа в тому, що економічна реальність є не об'єктивною, як реальність фізична, а інтерсуб'єктивною. Тобто об'єкт і суб'єкт дослідження збігаються (принаймні частково), а результати дослідження процесу безпосередньо впливають на сам процес. Відповідно, коли сучасні економісти починають говорити про вільний ринок, то вони мають на увазі не просто відповідну абстракцію, а явно чи неявно пропагують усунення з ринку будь-яких неекономічних факторів його функціонування. Тобто, хоча й абсолютно вільний ринок є неможливим, але тим не менш слід намагатися наблизитися до чогось подібного, - стверджують представники неоліберальних економічних теорій. Аналогічно, коли вживають термін «homo economicus», то починають явну чи неявну пропаганду відповідного типу поведінки людини. Тобто, в даному випадку ми можемо говорити про відповідні операційні істини, що їх забезпечує інтерсуб'єктивний характер економічної теорії. Аналогічні речі можна знайти також у таких науках, як психологія і соціологія, що також відносяться до суб'єктивних та інтерсуб'єктивних аспектів реальності.

Очевидно також, що це перестає працювати у випадку наук про об'єктивну дійсність. Якщо ми візьмемо, наприклад, фізичне поняття ідеального газу, то на перший погляд усе виглядає так само, як і у випадку концептів вільного ринку та «homo economicus-a». В обох випадках ми маємо абстрактне поняття, утворене за допомогою методу ідеалізації, за допомогою якого ми в подальшому вибудовуємо відповідні моделі, але далі починаються відмінності. У випадку об'єктивної реальності суб'єкт і об'єкт чітко розділені і, відповідно,

результат дослідження не може впливати на сам процес. Однак, що таке об'єктивна реальність? Звідки беруться установки на неї?

Тут ми переходимо до другої частини нашого розгляду, а саме до питання про парадигми філософування, про які ми писали в наших попередніх роботах. П'ять парадигм світобачення і філософування наступні:

- Традиційна індійська (в основі якої уявлення про реінкарнацію, сансару чи колесо перероджень, яке є колесом страждання, та стремління звільнитись з цього колеса) [21];

- Традиційна китайська (на основі організмичного світобачення, яке розглядає всесвіт як єдиний організм, а кожна людина чи інша жива істота є ніби органом цього організму зі своїм місцем у ньому та відповідними функціями-обов'язками, своїм Дао (шляхом). Якщо кожен слідує своєму Дао, то в Піднебесній панують мир і злагода, якщо ж хтось відходить від нього, то починаються проблеми, і завдання філософії полягає в тому, щоб повернути таку особу до слідування своєму Дао) [16];

- Антична парадигма (яка так само, як і попередні мала насамперед практичний характер і пропонувала певний спосіб життя задля уникнення страждань та досягнення блаженства) [2];

- Авраамічна парадигма (парадигма авраамічних релігій – юдаїзму, християнства та ісламу з їх ідеями строгого монотеїзму, креаціонізму, фідеїзму, авторитету священного писання);

- Сучасна сциєнтиська парадигма (що спирається на картину світу, яку дають природничі науки - звідки такі різні напрямки в рамках цієї парадигми, як, наприклад, позитивізм, який безпосередньо спирається на позитивні (природничі) науки, з іншої екзистенціалізм, який намагається представити буття людини перед лицем світу, бездушного і байдужого до всіх людських цінностей і устремлінь) [3].

Власне природничі науки в сучасному розумінні цього слова і сама ідея об'єктивної реальності, на яку вони спираються та яку вони описують, з'являються саме в рамках цієї останньої парадигми. Власне ідея об'єктивної реальності є первинною для цієї парадигми. Якщо ми слідуємо поясненням Маршалла Мак-Люена, то поява цієї ідеї на несвідомому рівні була породжена переходом від аудіотактильного до візуального типу сприйняття. Останній був викликаний винайденням книгодруку в XV столітті та широким розповсюдженням читання у новий час. У людини, яка багато читає, змінюється тип сприйняття з аудіотактильного на суто візуальний, однією з характерних ознак якого власне і стає обов'язковість суб'єкт-об'єктної дихотомії. Остання передбачає чітке розділення суб'єкта й об'єкту, останній, знаходячись на відстані від суб'єкту, стає незалежним від нього. Якщо ж усе сприйняття зорієнтоване саме на візуальні дані, то значить, уся реальність є об'єктивною і незалежною від свідомості суб'єкта. Суб'єктивне ж як протилежність об'єктивного починає сприйматися як щось ефемерне і насправді неіснуюче [10]. На свідомому ж рівні такий потяг до суб'єкт-об'єктної дихотомії та об'єктивності знаходить своє відображення у філософії та теології нового часу, згідно з якою, відштовхуючись від основоположних тверджень авраамічної парадигми, світ був створений Богом. Бог створив світ і людину, а отже людина і світ є автономними щодо одне одного – звідси розділення об'єктивного і суб'єктивного. Ще один момент – ідея законів природи. Для сучасних людей наявність законів у природі є чимось самоочевидним. Але лише для сучасних. Для китайців до XX століття ця ідея виглядала абсурдною, оскільки на їх думку закони могли існувати лише в людському суспільстві. У зв'язку з останнім можна згадати Імануїла Канта, який стверджував, що це наш розум приписує загальні закони світові явищ, описаному за допомогою категорій розсудку [8]. Хоча при цьому, в часи Канта (XVIII ст.) закони природи в Європі вже давно сприймалися як щось об'єктивне, тобто незалежне від людської волі. Саму ідею того, що природа підпорядкована певним загальним і регулярним закономірностям, слід шукати в християнській теології, а саме в уявленнях про те, що Бог створив світ, запустив його в дію, приписавши загальні закони його функціонуванню. Саме з цього виходив І. Ньютон, творець фізики як окремої науки в сучасному розумінні цього слова; він до речі займався також теологією і розглядав свої дослідження в галузі фізики частиною теологічних досліджень [17]. Таким чином ми можемо констатувати, що відповідні твердження теології стали операційною істиною для природничих наук.

В подальшому ж картина світу, яка розвинулася на основі результатів природничих досліджень протягом XIX століття, стає операційною істиною для формування самої

сциентистської парадигми мислення і світосприйняття. Власне природничі теорії не говорять нічого, окрім того, що вони говорять безпосередньо. Тобто того, що буде, якщо ми штовхнемо візочок з певною силою. Візочок пройде певну відстань і зупиниться, і його рух можна буде описати формулами класичної механіки. Нічого більше. Далі ж починаються екстраполяції, в результаті яких складається відповідна загальна картина реальності, в основі якої уявлення фізики, хімії, біології тощо. Свідомість, культура, людський світ – це лише пізніша і не обов'язкова надбудова, Всесвіт може існувати й існує в більшій своїй частині без цього всього. Власне це і стає основою для світобачення сучасної сциентистської парадигми, а також приміром для такого напрямку, як екзистенціалізм, який розглядає самотність людського буття перед лицем байдужого Всесвіту.

Нарешті, ще декілька слів про індійські, китайську та античну парадигми філософування. Абсолютно очевидно, що головною операційною істиною для індійської парадигми є ідеї про реінкарнацію, сансару та звільнення від неї [21]. Саме ці ідеї задають загальний напрямок філософування (навіть для вчень, які їх заперечували) у пошуках шляхів звільнення. Аналогічно, як відповідні ідеї християнського богослів'я для мислення сциентистського.

Для китайської та античної парадигм ключовим моментом стає пошук гармонії та рівноваги, як способу уникнення страждань. Відмінність же між ними спричинена тим, що давньокитайське суспільство було клановим, а давньогрецьке полісним. У клановому китайському суспільстві розвивається відповідний тип культури, який передбачає чітке розрізнення відносин всередині своєї групи-клану і поза її/його межами: всередині потрібно підтримувати мир і злагоду, засуджується все, що може їх підірвати; за межами ж своєї групи все це перестає бути обов'язковим, хоча і не обов'язково відкидається. Звідси ідея екстраполювати внутрішню єдність назовні – на все суспільство чи навіть Всесвіт, звідси організмизм, який стає загальною операційною істиною для китайської парадигми з її афористичним характером, мистецтвом стратагем і т.п. [18]. В полісному ж суспільстві давньої Греції панував дух агону – чесного змагання між більш менш рівними громадянами полісу – звідси настанова на пріоритет раціональних аргументів і мислення, на логіку, риторику, діалектику [1, с. 99] і т.п. Це всередині полісу. Назовні ж мінливий і небезпечний світ. Звідси пошуки шляхів виживання в цьому світі, уникнення страждань і досягнення щастя, що і стає ключовою операційною істиною для парадигми античної [18].

Підводячи підсумок, зазначимо, що концепт операційної істини знаходить цілу низку застосувань у філософії, гуманітарних науках та життєвих практиках, а його застосування відкриває багато цікавих перспектив. Істина – це те, у що я вірю (фідеїська концепція; те, чим істина є з перспективи психології), а віра, як говорив В. Джеймс, означає готовність діяти відповідним чином [12, с. 677]. Тут ми знову ж вбачаємо операційний момент чи операційну істину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адо П'єр. Філософія як спосіб життя / Переклад з французької О. Йосипенко. - Київ: Новий Акрополь, 2020. – 312 с.
2. Адо П'єр. Що таке антична філософія? / Переклад з французької С. Йосипенко. - Київ: Новий Акрополь, 2014. – 428 с.
3. Білецький І.П. Феномен науки в контексті парадигм філософування // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Серія: Теорія культури та філософія науки – 2017, випуск 5. - с. 80-84.
4. Білик Ярослав Михайлович. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Серія: Теорія культури та філософія науки – 2020, випуск 61. - с. 97-102. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2020-61-11>
5. Горкгаймер Макс. Критика інструментального розуму / Переклад з німецької М.Д. Култаєвої. – Київ: ППС – 2002, 2006. – 282 с.
6. Джеймс Вільям. Прагматизм / Переклад українською мовою Павла Насади. - Київ: Альтернативи, 2000. – 144 с.
7. Індійська філософія // Під ред. Т.П. Кононенка. – Харків: Фоліо, 2019. – 142 с.
8. Кант Іммануїл. Критика чистого розуму / Переклад з німецької Г. Бурковського. – Київ: Юніверс, 2000. - 504 с.
9. Комаха Л. Г. НЕОБХІДНІСТЬ ЕПІСТЕМИ «АПРІОРНОГО» В АРГУМЕНТАХ

10. Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / Пер. з англ. А.А. Галушки, В.І. Постнікова. – Київ: Ніка-Центр, 2008. – 392 с.
11. Патнем Гілларі. Розум, істина й історія / Переклад і англ. О. Мокровольський. Київ: Альтернативи, 2003. – 232 с.
12. Рассел Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. – Київ: Основи, 1995. – 759 с.
13. Судзукі Сюнрю. Свідомість дзен, свідомість початківця // перекл. з англ. Наталія Палій. – Київ: Основи, 2022. – 160 с.
14. Boyd Kenneth and Heney Diana. Peirce on Intuition, Instinct, & Common Sense / *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, IX-2 | 2017. – p. 7–30.
15. DAVID MARIAN. Theories of Truth / *HANDBOOK OF EPISTEMOLOGY* by ILKKA NIINILUOTO, MATTI SINTONEN, JAN WOLENSKI. - 2004 by Springer Science+Business Media Dordrecht Originally published by Kluwer Academic Publishers in 2004. – p. 331–414.
16. Fung Yu-lan. *A Short History of Chinese Philosophy* // New York, the Macmillan Company, 1958. – 368 p.
17. Hübner Kurt. *Die Wahrheit des Mythos* // 1985. In-8. Relié. Bon état, Couv. convenable, Dos satisfaisant, Intérieur frais. 465 pages.
18. Jullien François. *Le Détour et l'accès : Stratégies du sens en Chine, en Grèce* // Rayon : Philosophie Editeur : Le Livre de Poche Date de parution : 1997. – 378 p.
19. Krägeloh Christian U. Pragmatism And a-ontologicalism in A Science Of Behavior // *The Behavior Analyst Today* Volume 7, Number 3, 2006. – p. 325 – 334.
20. Potter Vincent G. Charles S. Peirce On Norms & Ideals // With a New Introduction by Stanley M. Harrison. FORDHAM UNIVERSITY PRESS, New York, 1997. – 542 p.
21. Radhakrishnan S. *Indian Philosophy* / New York, the Macmillan Company, 1923. V. 1 – 688 p., v.2 – 822 p.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2023

Стаття рекомендована до друку 18.05.2023

Igor P. Biletsky, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4995-7842>

THE CONCEPT OF OPERATIONAL TRUTH IN CONTEXT OF THE WESTERN AND EASTERN CULTURE AND PHILOSOPHY PARADIGMS

The article proposes to introduce and analyze the concept of operational truth, its possibilities and prospects in the context of the paradigms of Western and Eastern philosophy. We define operational truth as one that does not pretend to be a reflection (or another way of representation) of reality, but prompts to the corresponding experience of reality or at least thinking, that is, as one that represents a certain stimulus, an impetus to the corresponding type of vision. As the most vivid example of this truth, we offer the instruction for no-thinking, the attainment of a state of thoughtlessness in meditation, an instruction that means primarily a state of concentration, in which no-thinking is rather a criterion of the depth of concentration during meditative sessions, rather than the renunciation of thinking as such. Examples of how the operational moment manifests itself in the theories of the free market and homo economicus are also analyzed; and a comparative analysis of operational truth in relation to pragmatic and instrumental truth theories and traditional operationalism in epistemology.

It is also proposed to analyze how operational truth works in Indian, Chinese, Ancient, Abrahamic and Modern scientific paradigms of thinking, in particular it is shown how the statement of Christian theology that God created the world and attributed to it the laws of operation (laws that are the laws of nature) becomes operational truth, on the basis of which the natural sciences develop in the future. It's also shown how the ideas of reincarnation, samsara and liberation become an operational truth for the Indian paradigm, and the idea of organismism an operational truth for the search for universal harmony in Chinese philosophy, and the

value of agon-competition a basic operational truth in ancient Greek philosophy.

Keywords: **operational truth, pragmatic truth, instrumental truth, operationalism, meditation, free market, homo economicus, science, theology, Indian philosophical paradigm, Chinese philosophical paradigm, Ancient philosophical paradigm, Abrahamic philosophical paradigm, Modern scientific paradigm.**

REFERENCES

1. Ado Pierre. *Philosophy as a Way of Life* / Translated from French by O. Yosypenko. - Kyiv: Novy Akropolis, 2020. - 312 p. (In Ukrainian).
2. Ado Pierre. *What is Ancient Philosophy?* / Translated from French by S. Yosypenko. - Kyiv: Novy Akropolis, 2014. - 428 p. (In Ukrainian).
3. Biletskyi I.P. The Phenomenon of Science in the Context of Philosophical Paradigms // *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series: Theory of Culture and Philosophy of Science* - 2017, issue 5. - p. 80-84. (In Ukrainian).
4. Bilyk Yaroslav Mykhailovych. SOCIOCULTURAL ANALYSIS IN CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF SCIENCE // *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series: Theory of Culture and Philosophy of Science* - 2020, issue 61. - p. 97-102. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2020-61-11> (In Ukrainian).
5. Gorkheimer Max. *Critique of Instrumental Reason* / Translated from German by M.D. Kultayeva. - Kyiv: PPS - 2002, 2006. - 282 p. (In Ukrainian).
6. James William. *Pragmatism* / Translated into Ukrainian by Pavlo Nasadi. - Kyiv: Alternatyvy, 2000. - 144 p. (In Ukrainian).
7. *Indian Philosophy* // Ed. by T.P. Kononenko. - Kharkiv: Folio, 2019. - 142 p. (In Ukrainian).
8. Kant Immanuel. *Critique of Pure Reason* / Translated from German by Igor Burkovsky. - Kyiv: Yunivers, 2000. - 504 p. (In Ukrainian).
9. Komakha L.H. NECESSITY OF THE "A PRIORI" EPISTEME IN THE ARGUMENTS OF "CONCEPTUAL PRAGMATISM" // *Poltava, Philosophical Horizons*, 201, № 35. - p. 112 - 121. (In Ukrainian).
10. McLuhan Marshall. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* / Translated from English by A.A. Halushka, V.I. Postnikov. - Kyiv: Nika-Tsentr, 2008. - 392 p. (In Ukrainian).
11. Patnam Hillary. *Mind, Truth, and History* / Translated from English by O. Mokrovolsky. Kyiv: Alternatyvy, 2003. - 232 p. (In Ukrainian).
12. Russell Bertrand. *History of Western Philosophy* / Translated from English by Yu. Lisnyak, P. Taraschuk. - Kyiv: Osnovy, 1995. - 759 p. (In Ukrainian).
13. Suzuki Shunryu. *Zen Mind, Beginner's Mind* // Translated from English by Natalia Paliy. - Kyiv: Osnovy, 2022. - 160 p. (In Ukrainian).
14. Boyd Kenneth and Heney Diana. Peirce on Intuition, Instinct, & Common Sense / *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, IX-2 | 2017. – p. 7–30. (In English).
15. DAVID MARIAN. *Theories of Truth* / *HANDBOOK OF EPISTEMOLOGY* by ILKKA NIINILUOTO, MATTI SINTONEN, JAN WOLENSKI. - 2004 by Springer Science+Business Media Dordrecht Originally published by Kluwer Academic Publishers in 2004. – p. 331-414. (In English).
16. Fung Yu-lan. *A Short History of Chinese Philosophy* // New York, the Macmillan Company, 1958. – 368 p. (In English).
17. Hübner Kurt. *Die Wahrheit des Mythos* // 1985. In-8. Relié. Bon état, Couv. convenable, Dos satisfaisant, Intérieur frais. 465 pages. (in German).
18. Jullien François. *Le Détour et l'accès : Stratégies du sens en Chine, en Grèce* // Rayon : Philosophie Editeur : Le Livre de Poche Date de parution : 1997. – 378 p. (In French)
19. Krägeloh Christian U. *Pragmatism And a-ontologicalism in A Science Of Behavior* // *The Behavior Analyst Today* Volume 7, Number 3, 2006. – p. 325 – 334. (In English).
20. Potter Vincent G. *Charles S. Peirce On Norms & Ideals* // With a New Introduction by Stanley M. Harrison. FORDHAM UNIVERSITY PRESS, New York, 1997. – 542 p. (In English).
21. Radhakrishnan S. *Indian Philosophy* / New York, the Macmillan Company, 1923. V. 1 – 688 p., v.2 – 822 p. (In English).

The article was received by the editors 14.03.2023

The article is recommended for printing 18.05.2023

Наталія Сергіївна Скубіна

аспірантка кафедри теорії культури і філософії науки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-3799-2923>

ВІЗУАЛЬНІ МЕДІА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ «ПЛИННОЇ МОДЕРНОСТІ» З. БАУМАНА

Стаття присвячена осмисленню новим візуальних медіа крізь призму концепції «плинної модерності» (liquid modernity) З. Баумана (пол. Zygmunt Bauman; 1925 – 2017 рр.); зокрема розглядається питання ролі нових медіа в побудові ідентичності. Апеляція до медіа зумовлена їхньою гегемонією в житті сучасного світу, коли смартфон виявляється продовження людського тіла, а стрічка новин перетворюється на швидкий малоконтрольований потік фото та відео. Потенційно розгляд нових медіа в контексті плинної модерності може виявити тісну кореляцію між цими явищами, ба навіть доповнити концепцію життєвих стратегій З. Баумана в епоху «плинної модерності».

В статті розкриті основні стратегії З. Баумана в формуванні сучасної ідентичності, а саме описані моделі «паломника», «бродяги», «туриста» та «гравця», розглянуті основні відмінності в окресленій теорії між модерном та постмодерном, схарактеризовано недоліки, які Бауман вбачає в «плинній модерності», серед яких криза сім'ї, нездатність до політичного, хаотичність й непостійність, тотальний консюмеризм, віртуальність. Погляди Баумана на медіа видаються переважно песимістичними, бо віртуальний простір розглядається виключно як спосіб уникнення реальності.

Порівнюючи місце медіа в концепції «плинної модерності» з деякими ключовими працями в полі медіатеорії (зокрема, з концепціями М. Маклуена та Ф. Кіттлера), здається очевидною необхідність імплікації медіадосліджень у філософію Баумана задля глибшого розуміння принципів вибудови ідентичності в сучасності. Детально розглядаючи підхід М. Маклуена до визначення і аналізу медіа, бачимо, що без розуміння тих змін, що відбуваються в соціокультурі під впливом виникнення нових медійних засобів, котрі самі стають повідомленням, неможливо зрозуміти способи побудови ідентичності. Для Маклуена тип панівної культури визначається головним медіа доби. Дослідник доводить, що з часів поширення книгодрукування аудіо-тактильна культура поступається місцем культурі візуальній, але у XX столітті поява нових медіа призвела до повернення аудіо-тактильної культури.

Задля розгляду ролі медіа як інструмента для маніпулювання реальністю, на чому наголошує Бауман, звертаємося до напрацювань С. Зонтаґ, котра в збірці есе «Дивлячись на чужі страждання», аналізувала репрезентацію насилля в медіа..

Ключові слова **філософія медіа, візуальні медіа, медіантропологія, «плинна модерність», ідентичність.**

Як цитувати: Скубіна, Н. (2023). Візуальні медіа в контексті теорії «плинної модерності» З. Баумана. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки»,* (67), 48-53. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-06>

In cites: Skubina, N. (2023). Visual media in the context of Zygmunt Bauman's theory of «liquid modernity». *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series «The Theory of Culture and Philosophy of Science»,* (67), 48-53. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-01>
[In Ukrainian]

Проблематика представленого дослідження зумовлена необхідністю філософського осмислення впливу сучасних медіа на стратегію поведінки та життя як окремого індивіда, так і спільнот в цілому. Коріння розробки медіатеорій сягають в другу половину XX століття, коли такі філософи та теоретики, як В. Беньямін, Ж. Бодріяр, Р. Барт, М. Маклуен, Ф. Кіттлер починають аналіз проявів нових медіа в різних площинах соціокультури, починаючи від дослідження трансформацій мистецтва в праці «The Work of Art in the Age of Mechanical

Reproduction» В. Беньяміна 1936 року [Benjamin, 1969] чи створення концепцій симулякру та гіперреальності Ж. Бодріаром [Baudrillard, 1994], і завершуючи висновками Ф. Кіттлера про медіа не як лише про спосіб відтворення інформації в реальності, а як і фактор її формування [Kittler, 1999]. Дослідження способів творення ідентичності нерозривно пов'язане з концепціями в межах медіатеорії, що продовжуючи думку Кіттлера, розглядають нові медіа як такі, котрі здатні неопосередковано впливати на процеси самоідентифікації в суспільстві. За основну концепцію диференціації типів ідентичностей у сучасній світі взяті уявлення З. Баумана.

Розглядаючи проблему ідентичності в контексті Бауманівського розуміння сучасності та його типологізації актуальних для сьогодення життєвих стратегій, бачимо протиставлення стратегій «плинної модерності», тобто сучасності, та «твердого модерну», що для Баумана позначають модер як такий [Bauman, 2013]. Так різниця між двома епохами стає ключем до усвідомлення всієї концепції філософа.

Вчений приписує появу феномену ідентичності саме модерну, коли вперше виникла необхідність у пошуку зрозумілої оточуючим моделі поведінки, що допоможе подолати власну невизначеність. Сам модерн Бауман представляє як сталий світ, проте невиразний, а тому найкращою стратегією життя стає модель «паломника», що має християнське коріння та передбачає не стільки пошук ідентичності, як вже втримання ідентичності раніше набутої. Бауман метафорично порівнює модерн із пустелею, що вимушує «паломників» все життя рухатися до певної мети, самостійно формувати смисли світу [Корнієнко, 2014, с. 272].

Проте модель поведінки «паломника» вже не ефективна в стані «плинної модерності», позбавленої стійкості та незмінності модерну. Через глобалізацію, культурний плюралізм та консьюмеризм світ перестає бути впорядкованим і стабільним, а тому пошук однієї ідентичності та її збереження втрачають будь-який сенс. Тож умови «плинної» дійсності призводять до формування нових життєвих стратегій. Бауман виділяє наступні чотири типи: «той, хто прогулюється», «бродяга», «турист» та «гравець» [Корнієнко, 2014, с. 273]. Та варто зазначити, що жоден з цих типів не є домінуючи та абсолютно цілісним. Вони є комбінаторними, що найкраще відповідає плюралізму постмодерна.

На думку Баумана, перший тип поведінки - «той, хто прогулюється» - це викривлений відгомін основної стратегії модерного світу, тобто «паломника». Для «того, хто прогулюється» життя фрагментується слабко на пов'язані між собою події без наслідків. Як метафору такого життя Бауман використовує образ торгового центру - «молу», як осередка швидких подій, випадкових зустрічей, хаотичних дій [Корнієнко, 2014, с. 274].

Другий тип стратегії - «бродяга» - існував і в модерні, проте радше як вияв маргінальної поведінки. Для постмодерну значне зростання кількості прихильників цієї моделі пов'язана не стільки з особистісним вибором індивіда уникати осідлості, скільки з проблемою нестачі місць, в яких можна закріпитися та осісти. Тож стратегію «бродяги» перш за все переймають на себе емігранти та біженці, що вимушені до кочового способу життя. Розповсюдження цього типу - один з негативних проявів «плинної модерності», з яким зіштовхнулася вражаюча кількість людей, як то мігранти з Північної Африки та Близького Сходу, які були змушені після 2015 року переселитися до Європи та українці, котрі шукали прихистку в Західній Європі після початку російського вторгнення у 2014, а потім і у 2022 роках.

Наступна розповсюджена життєва стратегія за Бауманом - це «турист». «турист» перетворює своє життя в одну велику пригоду, весь час мандрує в пошуках нових вражень та досвіду [Корнієнко, 2014, с. 275]. «Турист» має в своїй основі парадоксальне відношення до образу домівки, яка з одного боку виконує функцію безпечного місця, до якого можна повернутися після подорожі, а з іншого боку дім жахає прихованим потенціалом в'язниці.

І останнім типом поведінки Бауман називає «гравця», чия вправність - це єдине, що має значення в «плинній модерності», яка схожа на гру, або на послідовність відокремлених ігор. Для гравця суспільні умови «гри» постійно змінюються, і він постійно готовий до корегування власних дій задля перемоги у партії. Гравець у такій стратегії відмовляється від ідеї сталої, незмінної життєвої позиції на користь гнучкості та інтуїції [Корнієнко, 2014, с. 275].

За Бауманом кожний тип сучасної життєвої стратегії визначає спосіб творення ідентичності, проте в ситуації «плинної модерності» ці ідентичності радше постають постійною виставою з можливістю переобрання ролей.

В розумінні сучасності Баумана чимало критики постмодернізму. «Плинний модерн» за Бауманом приніс із собою низку нових викликів, як то криза сім'ї, чи політична неспроможність представників будь-якого з сучасних типів творення ідентичності, через їхню орієнтовність на тамування нескінченної спраги до задоволення, втамування власної цікавості тощо [Bauman, 2006]. Вивчаючи теорію Баумана задається, що й до медіа дослідник ставиться скептично. Так в одному з інтерв'ю він говорить, що «соціальні медіа – це пастка» [De Quero, 2016], яка лише створює ілюзію діалогу між людьми, та насправді обмежує індивіда та не дає йому набутти необхідних соціальних навиків. Для Баумана медіа – це весела, але небезпечна розвага, яка здатна «замкнути» людину в тому, що їй подобається і тим самим обмежити її реальність. І нерозумно було б повністю заперечити висунуті аргументи стосовно медіа, адже інтернет-простір безперечно має тенденцію до створення особистісних «мильних бульбашок» чи лакун довкола користувача. Для підтвердження цього тезису згадаймо хоча б алгоритм застосунку «TikTok», який підлаштовується під користувача таким чином, щоб максимально догодити його смакам [Wang, 2022].

Та є кілька проблем, пов'язаних з Бауманівською інтерпретацією медіа, які стають очевидними, якщо порівняти його погляди з поглядами одного з найвідоміших та найперших медіадослідників – Маршалла Маклуена (англ. Herbert Marshall McLuhan, 1911 – 1980 pp.). Серед праць науковця, особливу цікавість представляє книга «Галактика Гутенберга: Становлення друку та нові комунікаційні медіа», що вперше була опублікована в 1962 році. Головна ідея праці полягає в ствердженні невідворотного впливу на культуру та суспільство винаходу друкарської машинки наприкінці XV століття. Маклуена доводить, що саме завдяки цій технології Йоганна Гутенберга, сталися докорінні зміни в способах комунікації, організації суспільства, структурі людського мислення, сприйняття часу та простору. Поширення письма зумовлює вкорінення нового типу культури, а саме візуального [McLuhan, 1962].

Візуальна культура ґрунтується на письмі, друці та візуальних засобах комунікації. У цій культурі великий акцент приділяється послідовності, логічності, аналізу та логіці. Текст, карти, діаграми, фотографії, фільми та відео є основними засобами передачі інформації для такого типу культури. Візуальна культура характеризується лінійним мисленням, де ідеї та концепції розглядаються як послідовні елементи.

За думкою Маршалла Маклуена попередницею візуальної культури була культура аудіо-тактильна. Вона базується на усній передачі інформації, а також на сприйнятті через дотик та почуття [McLuhan, 1962]. В ній акцент приділяється інтуїції, цілісності та емоційному досвіду. Усне оповідання, музика, поезія, ритуали, жестова мова та інші аудіо-тактильні елементи використовуються для передачі значень та створення емоційного зв'язку.

Маклуена вважав, що візуальна культура була домінантною протягом багатьох століть після винайдення друку. Однак, з появою нових електронних технологій, він вбачає зміну в сприйнятті та способі комунікації, що призводило до підвищення значення аудіо-тактильної культури. Вчений розглядає перехід від друку до нових електронних комунікаційних засобів, таких як радіо чи телебачення, і досліджує їх вплив на культуру та спілкування. Він стверджує, що кожне нове комунікаційне середовище має свої особливості та впливає на спосіб сприйняття інформації та взаємодії людей. Він вбачає в нових технологіях потенціал повернення сема до аудіо-тактильної культури, що панувала до книгодрукування. Проте, Маклуена відзначає, що сьогодні візуальна та аудіо-тактильна культури взаємодіють і впливають одна на одну, створюючи різноманітні шаблони сприйняття та взаємодії в суспільстві [McLuhan, 1962].

В окресленій праці Маклуен вказує на те, що поява нового розповсюдженого медіа завжди призводить до виникнення необхідності в засвоєнні нових комунікативних навичок, які заміщають або доповнюють старі [McLuhan, 1994].

«Медіа – це повідомлення» [McLuhan, 2001] говорить Маклуен, пояснюючи, що тип медіа та його форма сама по собі вже є частиною змісту повідомлення. Безсумнівно, нові медіа – а це телебачення, фільми, фотографія, радіо, журнали, відеоігри, і перш за все, мережа інтернет – вимагатимуть трансформації навичок комунікації, проте не зламають комунікацію як таку. Здається, що Бауман бачить можливість отримання реального соціального досвіду лише в офлайн просторі, таким чином зменшуючи онлайн виключного до замітника

реальності, в той час, як Маклуен говорить про медіа як про доповнення людської чуттєвості та реальності [McLuhan, 1994].

Цікаво, що для Бауман нові медіа – це одна з ознак плинної модерності, але водночас він не акцентує увагу на медіа розгортаючи характеристики сучасних стратегій побудови ідентичності. Перш за все здається, що переосмислення та доповнення вимагає «туристичний» тип. Як вже зазначалося раніше, Бауман стверджує, що «турист» ніби боїться власного дому та не хоче бути в ньому замкнутий [Корнієнко, 2014, с. 275]. Але чи можливо відгородити індивіда від «подорожей», що метафорично означають вічний пошук нового та нескінченне прагнення вдовольнити власну цікавість, якщо індивід має смартфон з доступом до мобільного інтернету? Чи не може багатогодинні мандри гіперпосиланням, чи швидкий потік інформації у стрічці новин у фейсбуці, або рекомендаціях TikTok стати новим видом мандрів, які будуть здійснювати «туристи» не виходячи з власної квартири?

Звертаючись до медіаантропології Кіттлера бачимо ще більшу необхідність включення медіатехнологій до факторій формування ідентичностей, адже продовжуючи концепції Маклуена, Кіттлер вбачає в медіа не просто спосіб передачі інформації, а нову вирішальну форму людського досвіду [Петренко, 2014].

Розвиваючи думку Баумана про медіа, як про розвагу, що здатна маніпулювати реальністю, доцільним видається звернення до Сюзен Зонтаг (Susan Sontag; 1933 – 2004 pp.) та її останньої роботи «Дивлячись на чужі страждання». У цій збірці есе на базисі матеріалу про транслювання страждань (війн, терактів тощо) в ЗМІ, дослідниця доводить, що перемиканням каналу з новинами про кількість загиблих під час нової атаки на розважальне телешоу людина не змінює реальності, адже існуючий біль не може бути «вимкнений» натискання кнопки на телевізорі, оскільки той, хто особистісно вписаний в страждання, продовжує в ньому жити [Sontag, 2003, p. 81-88]. І разом з тим Зонтаг наголошує, що, припустимо, військовий сюжет на екрані телевізора може викликати роздуми у тих, для кого цей сюжет лишається лише сюжетом, а як пише Зонтаг: «Nobody can think and hit someone at die same time. »[Sontag, 2003, p. 92]

У висновку необхідно визнати, що чимало пунктів Бауманівської теорії плинної сучасності здаються актуальними та відображають стан сучасної дійсності. Науковцю вдається влучно описати небезпеки постмодерну, з якими стикається індивід (особливо це стосується розмірковувань про вимушених мігрантів, яких Бауман відносить життєвої моделі «безхатків»). Диференціація життєвих стратегій вибудови ідентичності Баумана, може стати чудовим інструментом у філософських дослідженнях, проте на нашу думку, ця теорія не враховує медіа у якості нового важливого елементу дійсності, котрий суттєво впливає на життєві моделі поведінки та містить в собі не лише приховані загрози, а й велику кількість переваг, та, можливо, нові шляхи розвитку суспільства та політики як такої. Безсумнівно, поява нових медіа штовхає соціум до отримання нових навиків та перебудови звичної моделі комунікації, проте нове – не означає гірше, або краще. Нове – це лише нове.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Бауман, З. Плинні часи. Життя в добу непевності. / Пер. з англ. Київ: «Критика», 2013. 176 с.
- 2) Бауман, З. Етика постмодерну / Пер. з англ. Р. Зимовець, О. Юдін, Д. Король. Київ: Port-Royal, 2006. 329 с.
- 3) Кірієнко, О. Принципи побудови індивідуальної ідентичності в епохи модерну та постмодерну: підхід З. Баумана / Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2014. №5. С. 271–278.
- 4) Петренко, Д. Філософська медіаантропологія: предмет і стратегії / Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». № 52. Харків, 2014. С. 128-133.
- 5) Baudrillard, J. Simulacra and Simulation, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. 164 p.
- 6) Bauman, Z. From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity / Questions of Cultural Identity. London, 2000. P. 18–35.
- 7) Benjamin, W. The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction, New York: Schocken Books, 1969. 26 p.
- 8) Czapnik S. An Interview with Zygmunt Bauman: How to Turn the Word into Fles / Sage Journals. 2017. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/02632764177115312>.

- 9) De Querol, R. Interview: Zygmunt Bauman: "Social media are a trap" / EL PAÍS. 2016. URL: https://english.elpais.com/elpais/2016/01/19/inenglish/1453208692_424660.html.
- 10) Kittler, F. *Optische Medien*, Berlin: Berliner Vorlesung 1999, 2002. 331 p.
- 11) Kittler, F. *Gramophone, film, typewriter*, Transl. from the germ. G. Winthrop, M. Wutz. Stanford: Stanford university press, 1999. 315 p.
- 12) Kittler, F. *Perspective and the Book*, Transl. from the germ. S. Ogger. Grey Room, Cambridge : Inc. and Massachusetts Institute of technology. 2001. № 5. P. 39-53.
- 13) Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Transl. from French by Benninton G., Massumi B. Manchester: Manchester University Press, 1984. 110 p.
- 14) McLuhan, M. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, Toronto: University of Toronto Press, 1962. 293 p.
- 15) McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man*, Cambridge: The MIT Press, 1994. 389 p.
- 16) McLuhan, M. *The Medium is the Massage*, Berkeley: Gingko Press, 2001. 170 p.
- 17) McLuhan M. *The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man*, B.Y. : The Vanguard Press, 1951. 157 p.
- 18) Plecner, A. Interview with Zygmunt Bauman: Factors Which Made Holocaust Possible, Are Still With Us. Because We Are Still Modern / *Communication Today*. 2014. URL: <https://communicationtoday.sk/interview-with-zygmunt-bauman-factors-which-made-holocaust-possible-are-still-with-us-because-we-are-still-modern/>
- 19) Sontag, S. *Regarding the Pain of Others*, N.Y.: PICADOR, 2003. – 103 c.
- 20) Wang, P. Recommendation Algorithm in TikTok: Strengths, Dilemmas, and Possible Directions / *International Journal of Social Science Studies*, 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/363416435_Recommendation_Algorithm_in_TikTok_Strengths_Dilemmas_and_Possible_Directions.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2023

Стаття рекомендована до друку 18.05.2023

Nataliia S. Skubina, PhD Student of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science
V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-3799-2923>

VISUAL MEDIA IN THE CONTEXT OF ZYGMUNT BAUMAN'S THEORY OF «LIQUID MODERNITY»

The article delves into the cultural-philosophical exploration of new visual media through Zygmunt Bauman's concept of «liquid modernity» (1925–2017), with a specific focus on the role of these media in shaping identity. The appeal of media is attributed to their pervasive presence in modern life, where smartphones are seen as extensions of the human body, and news feeds deliver a rapid, uncontrolled stream of photos and videos. Examining new media within the framework of liquid modernity can potentially reveal a significant correlation between these phenomena, complementing Bauman's concept of life strategies in this era.

The article outlines Bauman's key strategies in influencing contemporary identity, detailing the archetypes of the «pilgrim», the «vagabond», the «tourist», and the «player». It also explores the fundamental differences in theory between modernity and postmodernity, highlighting the criticisms Bauman has of liquid modernity, such as family crises, political impotence, chaos, inconsistency, rampant consumerism, and virtuality. Bauman's perspective on media appears predominantly pessimistic, viewing the virtual space primarily as an escape from reality.

Comparing the role of media in the concept of liquid modernity with seminal works in media theory (particularly the ideas of Marshall McLuhan and Friedrich Kittler) underscores the need to integrate media studies into Bauman's philosophy for a more profound understanding of identity construction principles in modernity. Analyzing McLuhan's approach to defining and analyzing media reveals that comprehending the societal and cultural changes brought about by emerging new media, which themselves convey messages, is crucial for understanding identity construction methods. McLuhan posits that the dominant culture type is shaped by the primary media of the era, suggesting that while printing led to a shift from audio-tactile to visual culture, the 20th century saw a resurgence of audio-tactile culture with the rise of new media.

To further explore media's role as a tool for manipulating reality, as emphasized by Bauman, we can turn to Susan Sontag's work. In her essay collection «Regarding the Pain of Others», Sontag analyzes the portrayal of violence in the media..

Keywords: **media philosophy, visual media, media anthropology, «liquid modernity», identity.**

REFERENCES

- 1) Bauman, Z. *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty.* / Translated from English. Kyiv: "Krytyka," 2013. 176 p. (In Ukrainian)
- 2) Bauman, Z. *Ethics in the Postmodern Era.* / Translated from English by R. Zymovets, O. Yudin, D. Korol. Kyiv: Port-Royal, 2006. 329 p. (In Ukrainian)
- 3) Kirienko, O. *Principles of Constructing Individual Identity in the Modern and Postmodern Eras: Zygmunt Bauman's Approach* / Visnyk Lviv University. Series Philosophical-Political Studies. 2014. №5. Pp. 271–278. (In Ukrainian)
- 4) Petrenko, D. *Philosophical Media Anthropology: Subject and Strategies* / Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Theory of Culture and Philosophy of Science". № 52. Kharkiv, 2014. Pp. 128-133. (In Ukrainian)
- 5) Baudrillard, J. *Simulacra and Simulation*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. 164 p. (In English)
- 6) Bauman, Z. *From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity* / Questions of Cultural Identity. London, 2000. P. 18–35. (In English)
- 7) Benjamin, W. *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, New York: Schocken Books, 1969. 26 p. (In English)
- 8) Czapnik S. *An Interview with Zygmunt Bauman: How to Turn the Word into Fles* / Sage Journals. 2017. URL:<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0263276417715312>. (In English)
- 9) De Querol, R. *Interview: Zygmunt Bauman: “Social media are a trap”* / EL PAÍS. 2016. URL:https://english.elpais.com/elpais/2016/01/19/inenglish/1453208692_424660.html. (In English)
- 10) Kittler, F. *Optische Medien*, Berlin: Berliner Vorlesung 1999, 2002. 331 p. (In English)
- 11) Kittler, F. *Gramophone, film, typewriter*, Transl. from the germ. G. Winthrop, M. Wutz. Stanford: Stanford university press, 1999. 315 p. (In English)
- 12) Kittler, F. *Perspective and the Book*, Transl. from the germ. S. Ogger. Grey Room, Cambridge : Inc. and Massachusetts Institute of technology. 2001. № 5. P. 39-53. (In English)
- 13) Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge.* Transl. from French by Benninton G., Massumi B. Manchester: Manchester University Press, 1984. 110 p. (In English)
- 14) McLuhan, M. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, Toronto: University of Toronto Press, 1962. 293 p. (In English)
- 15) McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man*, Cambridge: The MIT Press, 1994. 389 p. (In English)
- 16) McLuhan, M. *The Medium is the Massage*, Berkeley: Gingko Press, 2001. 170 p. (In English)
- 17) McLuhan M. *The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man*, B.Y. : The Vanguard Press, 1951. 157 p. (In English)
- 18) Plecner, A. *Interview with Zygmunt Bauman: Factors Which Made Holocaust Possible, Are Still With Us. Because We Are Still Modern* / Communication Today. 2014. URL: <https://communicationtoday.sk/interview-with-zygmunt-bauman-factors-which-made-holocaust-possible-are-still-with-us-because-we-are-still-modern/> (In English)
- 19) Sontag, S. *Regarding the Pain of Others*, N.Y.: PICADOR, 2003. – 103 c. (In English)
- 20) Wang, P. *Recommendation Algorithm in TikTok: Strengths, Dilemmas, and Possible Directions* / International Journal of Social Science Studies, 2022. URL:https://www.researchgate.net/publication/363416435_Recommendation_Algorithm_in_TikTok_Strengths_Dilemmas_and_Possible_Directions. (In English)

The article was received by the editors 29.03.2023

The article is recommended for printing 18.05.2023

Катерина Геннадіївна Фісун

кандидат філософських наук,
доцент кафедри теорії культури і філософії науки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи 4, 61022, м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-9353-8106>

РОЛЬ РАДІОМИСТЕЦТВА В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХХ СТОРІЧЧЯ

Стаття присвячена філософсько-культурологічному аналізу ролі радіомистецтва в розвитку української культури ХХ ст. Проблематика статті обумовлена недостатньою науковою увагою до вивчення радіо як культурного явища, його функцій та впливу на становлення і популяризацію сучасної культури через швидке витіснення телебаченням та аудіовізуальними медіа у ХХ ст. Перша радіостанція на території радянської України виникла у Харкові, що сприяло розповсюдженню радіомовлення в інших містах та розвитку жанрів радіомистецтва. Проте, незважаючи на всебічну вивченість суспільної, культуротворчої, політичної ролі радіо західними науковцями, розвинутість Radio Studies закордоном і наявність праць з історії становлення радіомовлення в Україні, філософські та культурологічні дослідження українського радіо та радіомистецтва залишаються обмеженими, у чому полягає актуальність дослідження. Метою дослідження є визначення ролі радіомистецтва як засобу формування культури радянської України у ХХ ст., визначення функцій радіомистецтва, яке шляхом популяризації різних мистецьких жанрів формувало культурну ідентичність та національну свідомість суспільства. Наукова новизна дослідження полягає у спробі історико-філософського аналізу культурної специфіки та суспільної ролі радіомистецтва, що розвинулося на теренах радянської України у ХХ ст. У Західній Європі радіо окрім інформаційної, агітаційної, популяризаторської функцій виконувало консолідаційну функцію, зокрема сприяло конструюванню і закріпленню культурної ідентичності маргінальних спільнот, культурній адаптації біженців, видимості гендерних і національних меншин. Радянське радіо здійснювало потужний ідеологічний вплив на свідомість людей, проте радіоп'єси, радіодрами, виступи українських письменників у жанрі «перед мікрофоном» не тільки сприяли культурній просвіті та розповсюдженню західноєвропейської драматургії, а й активно формували національну свідомість радянської України. Радіоп'єси, радіодрами створювалися як високохудожні твори, що органічно поєднували літературні та театральні художні засоби. Визначено, що радіомистецтво представляє собою відкритий простір для експериментів завдяки гнучкості його основних інструментів – голосу і звуку, за допомогою яких можливо втілити будь-які образи дійових осіб, непослідовність та переривчастість подій, завдяки чому радіомистецтво володіє необмеженим потенціалом розвивати асоціативне мислення у слухачів. У статті досліджено, що радіомистецтво, створене на основі творів українських письменників і драматургів, потужно сприяло формуванню національного інформаційно-культурного простору радянської України, що дозволило українському радіо розширити національне радіомовлення після набуття Україною незалежності..

Ключові слова: **радіо, Radio Studies, радіомистецтво, Харків, українська культура, національна ідентичність.**

Як цитувати: Фісун, К., (2023). Роль радіомистецтва в репрезентації української культури ХХ сторіччя. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки»*, (67), 54-62. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-07>

In cites: Fisun, K., (2023). Radio art representation role of the XX century in ukrainian culture. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "The Theory of Culture and Philosophy of Science"*, (67), 54-62. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-07> [In Ukrainian]

Радіомистецтво (Radio Art) отримало широку популярність в Західній Європі та Америці в першій половині ХХ ст., і відіграло значну популяризаторську, пропагандистську, просвітницьку роль в часи Другої світової війни. Під радіомистецтвом розуміється мистецтво, яке використовує радіо як спосіб передачі аудіоповідомлення (художніх аудіальних творів) за допомогою слова і звуку через ефір. Це складний вид мистецтва, основним інструментом для якого, фактично, виступає один звук, тому звукові експерименти становлять основу розвитку

радіомистецтва. Історію радіомистецтва не можна назвати завершеною: сьогодні на національних FM-хвилях ще можна почути радіовистави, успішно розвивається новий вид аудіорозваги, – подкаст, – споріднена, але не тотожна з радіомистецтвом форма. Звісно, наразі можна говорити про завершення не стільки історії, а скільки популярності та затребуваності радіомистецтва у порівнянні з телебаченням, кінематографом, цифровим мистецтвом. Незатребуваність радіомистецтва знизила кількість його історіографічних, культурно-антропологічних, філософських і художньо-естетичних досліджень, і сьогодні відтворення культурних тенденцій ХХ ст. на прикладі вивчення радіомистецтва є проблематичним завданням.

Проблематика дослідження полягає у недостатній науковій увазі до вивчення українського радіомистецтва як засобу творення національної культури і національної свідомості в силу наукової непопулярності радіо як «старого медіа» (за визначенням М. Маклуена [McLuhan, 1994]). Проте, радіо представляє собою потужний засіб відтворення, трансляції культурної пам'яті, що може бути заархівованою, а також засіб формування культурної ідентичності, про що свідчать наукові розвідки західних дослідників у сфері Radio&Media Studies (О. Баденоча, Г. Фьолмера [Badenoch, Föllmer, 2018], К. Мітчелл, П. Льюїса [Mitchell, Lewis, 2018]). Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що з розвитком нових медіа роль радіо і його функції перестали бути в центрі уваги науковців, і становлення українського радіомистецтва є малодослідженим явищем культури.

Культурному та ідеологічному впливу американського і західноєвропейського радіо на суспільство, а також філософському осмисленню «старих» і «нових» медіа присвячені роботи М. Маклуена [McLuhan, 1994, 2011], Б. Брехта [Brecht, 1979], Р. Дебре [Debray, 1996]; дослідженням філософських і технологічних аспектів розвитку радіодрами та споріднених жанрів радіомистецтва займалися Е. Кріселл [Crisell, 1994], Х. Чігнелл [Chignell, 2009]. Проте, дослідження українського радіо ХХ ст. обмежуються працями з історії засобів комунікації і радіожурналістики у радянському і пострадянському просторі (І. Мащенко, В. Качкана, В. Миронченка, В. Лизанчука [Лизанчук, 2006]), роботами, присвяченими радянському радіомовленню і радянському радіотеатру (С. Ловелла [Lovell, 2015]) і кількома захищеними дисертаціями щодо формування національного і регіонального радіомовлення в Україні (Ю. Костюка, О. Чудновського тощо).

Канадський теоретик медіакультури М. Маклуен назвав радіо «нервовою інформаційною системою», завдяки якому відбулося зближення міста і села в одному інформаційному просторі [McLuhan, 2011], тобто відбулося витіснення ієрархій у споживанні мистецтва, і радіоконцерти, радіомузика, радіотеатр стали доступні всім прошаркам суспільства, для всіх, хто міг придбати собі радіоприймач. Уваги варте те, що формування «масового слухача» в першій половині ХХ ст. було важливим елементом радіоагітації, якою займалася радянська влада. На думку англійського дослідника С. Ловелла радіо допомогло сформувати радянську політичну комунікацію між владою і громадянами [Lovell, 2015]. Роль радіо в житті суспільства ХХ ст. не обмежувалася пропагандою, агітацією і масовізацією суспільства, а й мало консолідаційне, репрезентативне значення. Розвиток радіомовлення привів до змін у розумінні і функціонуванні преси, театру, поезії, бо з технічним вдосконаленням радіо як засіб медіа стало поєднувати в собі не тільки інформаційну, а і розважальну, просвітницьку функції, стало важливим джерелом культурного життя людей [McLuhan, 1994; Crisell, 1994].

Мета дослідження – визначити роль радіомистецтва як засобу формування культури радянської України у ХХ ст., що розвивалася в період розквіту радянської політики.

Серед *завдань* нашого дослідження: 1) розкрити функціональність радіо у творенні культури ХХ ст., у тому числі в період Другої світової війни; 2) розкрити художню специфіку радіомистецтва, його художніх інструментів; 3) проаналізувати значення радіомистецтва, що отримало поширення у радянській Україні (радіодрама, радіоп'єса, «театр перед мікрофоном» тощо) і впливало на формування українського інформаційного й культурного простору.

Методологічною основою роботи виступають праці відомих теоретиків медіакультури ХХ ст. (М. Маклуена, Б. Брехта, Р. Дебре), вітчизняних дослідників радіо з точки зору історії, соціології, культурології та журналістики (В. Колоска [Колосок, 2020] І. Хоменка [2004], Т. Удалової і І. Мальцевої [2013] ін.), філософські підходи, які розкривають проблематику відносин між мистецтвом, владою та ідеологією (Р. Барта [Barthes, 2013]). Наукова новизна

дослідження полягає у спробі історико-філософського дослідження культурної специфіки та суспільної ролі радіомистецтва, що розвинулося у радянській Україні ХХ ст.

Визначаючи значення радіомистецтва у розвитку української культури ХХ ст., варто окреслити головні функції, які радіо виконувало в суспільстві як інструмент не тільки комунікації, а й впливу. Французький філософ, засновник «медіології» Р. Дебре виділив посередницьку функцію засобів медіа як «медіумів» між інститутами і суспільством [Debrau, 1996]. Окрім владного, постструктуралістського підходу до функціонування радіо в суспільстві виділяють транснаціональний підхід, у межах якого радіо розглядається як інструмент популяризації культури меншин, мігрантів, консолідації біженців, їхньої комунікації та видимості [Badenoch, Föllmer, 2018].

Радіо – гнучкий вид медіа у тому сенсі, що віддалено, непомітно, невлучимо в щоденній практиці виробляє культурні наративи, популяризує спільноту; експериментує з арт-формами без необхідності візуальної репрезентації та завдяки обмеженій кількості технічних ресурсів; шляхом радіопрограм забезпечує єдність маргінальних спільнот, включає їх в життя більшості, повільно конструює культурну ідентичність, коли це необхідно [Mitchell, Lewis, 2018]. На думку Н. Бонде Тілstrup і К. Бердсолл, радіо є зручним засобом архівування культурної пам'яті шляхом звукозапису, що успішно формує «національну звукову спадщину» [Bonde Thylstrup, 2018, p. 183; Birdsall, 2018, p. 199]. Радіо мало ключове значення у формуванні національних культур часів Другої світової війни, проте з розвитком телебачення стало вторинним засобом медіакомунікації.

Першою формою розвитку розважальних програм на радянському радіо була радіогазета, і з часом кількість радіогазет збільшувалася з необхідністю розширення аудиторії, що складалася з різних соціальних груп (робітників, селян, інтелігенції). Поступово виникли видовищні, розважальні форми програм і вистав, створені за законами драматургії (радіодрама, радіобалада, радіоп'єса), що ознаменувало собою появу радіомистецтва як драматичного, словесно-звукового мистецтва, яке використовує радіотрансляцію для поширення твору. Разом з цим починаються дослідження можливостей творчості радіожурналіста, радіорежисера, специфіки музики і радіо, радіотеатру, розвивається теорія радіомистецтва задля того, аби визначити zarazом і можливість адаптувати вже існуючі художні форми до специфіки радіо і його технічних обмежень.

Грунтуючись на даних вітчизняних і зарубіжних науковців, В. Колосок пропонує періодизацію розвитку українського радіотеатру, в якій перший етап пов'язаний з появою 16 листопада 1924 р. радіостанції у Харкові (одночасно «дротової» й ефірної), що дало можливість як розвитку радіожурналістики, так і радіомистецтва [Колосок, 2020, с. 135]. Харків став тим центром у просторі радянської України, в якому з'явилися розробки в області радіокомунікацій: проект розвитку радіотехніки харківського професора М. Пильчикова; у Харкові в ефірі з'явилася перша в історії України радіограма. В. Колосок вказує, що саме у Харкові радіостанція «РВ-4» почала транслювати одну з перших українських радіоп'єс «Uber alles» («Понад усе») [Колосок, 2020, с. 134]. Згодом саме завдяки харківському радіо радіостанції поширювалися по різних містах України. Створення потужної радіокомунікаційної системи було одним із завдань радянської влади, і з цього приводу, наприклад, у популярному тоді журналі «Радіовсім» висвітлювалися новини успіхів Союзу радіолюбителів СРСР, їхньої конкуренції з західними і американськими винахідниками радіотехнологій. Еволюція радіомистецтва тісно пов'язана із вдосконаленням технічних пристроїв для мікшування, запису, монтажу, з розвитком комп'ютерних технологій [Колосок, 2020], проте, незважаючи на популярність аудіовізуальних медіа, радіовистава продовжила своє існування як мистецька форма.

Культурно-просвітницьке значення у 20-х рр. ХХ ст. мав радіожурнал «Полум'я» з музичною, інформаційно-розважальною програмою, а також Всеукраїнська робітнича радіогазета «Пролетар», що мала важливе ідеологічне значення. У 1930-і рр. на харківському радіо з'явилася нова форма радіомистецтва, яка отримала популярність серед слухачів, – радіоп'єса, головними рисами якої були художність, театральність, документальність, хоча для створення могли використовуватися також неіснуючі джерела. Сама форма радіоп'єси була вдалою для представлення уривків західноєвропейських п'єс (наприклад, В. Шекспіра «Юлій Цезар», «Ромео і Джульєтта», «Сон у літню ніч») – і це було справжньою радіодраматургією. Шляхом західних п'єс Б. Брехта, С. Бекета радіомистецтво стало новою

формою подачі художнього образу і, умовно окреслюючи цей процес в системі «авторський твір – радіотрансляція – слухач», радіо стало новим засобом представлення мистецтва, яке зверталось до слухача, використовуючи аудіальну форму комунікації, транслюючи інформацію виключно звуком, що зумовило актуалізацію інтонації, тембру, пауз під часу розповіді та стимулювало асоціації і візуальні образи у слухача. Звернення до слухача і його включення у простір радіодрами, стало важливим здобутком у розвитку радіо.

Саме тому, в умовах жорсткої «сталінської» цензури (1940 – 1950 рр.) перевага надавалась «театру біля мікрофону», а одним із завдань літературно-драматичних передач радянських часів стала популяризація художніх творів світової літератури (адже даний процес легше було контролювати) [Колосок, 2020, с. 135]. У свою чергу, починаючи з 1960-х рр., разом з початком «відлиги» пріоритетним став саме радіотеатр, який був більш синтетичним, відкритим жанром радіомистецтва, що міг включати імпровізацію та інсценування. Відомо, що слухачам була представлена радіоп'єса Е. Багрицького «Тарас Шевченко», що на глибокому епіко-драматичному рівні розповідала про життя поета. Також популярність отримали радіоп'єси В. Мейєрхольда («Дама з камеліями»), Ф. Дюрренматта («Страницький і національний герой»), Е. Толлера («Останні новини Берліна»), американця А. Малкіша («Падіння міста») тощо. До Другої світової війни радіо радянської України було простором як ідеологічного впливу, так і стало засобом репрезентації європейського літературного досвіду, проте також, можна сказати, – місцем радіотеатральних експериментів. У наукових дослідженнях згадуються перші радіоп'єси О. Димінського, серед яких «Я перекладаю», що суперечила радянським ідеологічним уподобанням, критикувала колгоспну систему, мала націоналістичний характер, і не пройшовши контроль цензури, була заборонена [Даниленко, 2009; Якимчук, 2010].

Невід'ємною частиною радіотеатру став музичний супровід, адже із самого початку свого становлення, радіоп'єси потребували особливого музичного і шумового фону. Крім того, музика, що звучала на радіо, у семантичному вимірі мала такий самий вагомий психологічний вплив на свідомість людини, як і словесне повідомлення, завдяки чому вона не тільки прикрашала, а і доповнювала зміст радіовистави [Ковтун, 2007]. Загалом, базуючись на результатах наукових розвідок дослідників радіодраматургії, ми можемо підкреслити те, що музичний супровід відігравав важливі функції, серед яких: змістовне доповнення дії звуком і шумом, підсилення сили тексту; емоційне забарвлення радіопостановок; акцентування певної дії героїв; стимулювання асоціативного мислення у слухача.

Слово виступає важливим кодифікуючим інструментом на радіо, що дозволяє ускладнювати і посилювати драматизм подій у радіоп'єсі, експериментувати із звуковим шумом, та має значну перевагу перед візуальними медіа, що полягає у можливості більш стислої передачі сенсів, коли театр і література потребує на це більше часу, та у здатності за допомогою звуку, голосу і шуму аудіально репрезентувати неіснуючі в матеріальному світі речі. Е. Кріселл вважає, що місце радіодрами знаходиться десь між театром і літературою через запозичення нею їхніх художніх прийомів, проте радіодрама не досягає своїх ефектів завдяки якомусь одному конкретному методу або прийому, тому стає самостійним видом мистецтва, що більш стисло, конкретно, портативно втілює ідеї і образи [Crisell, 1994]. Важливою подією стало зародження у 1960-х рр. феномену «радіо-арт», що відносився до авангардного мистецтва та мав на меті випробовувати межі можливостей радіотрансляції. Даний напрям отримав розповсюдження завдяки появі у вільному доступі портативних радіоприймачів.

У роки Другої світової війни поряд з періодичними виданнями українське радіо виконувало важливі функції інформування про військові дії, сприяло антифашистській боротьбі окупованої України, підпільній діяльності. Навіть у роки війни мав місце розвиток радіолюбительського руху, що фіксувалося у таких журналах як «Радіофронт», або «Радіо Всім». Завдяки радіо формувалася не тільки радянський культурний простір, а й україномовний культурно-інформаційний простір радянської України [Лизанчук, 2006, с. 158]. Не дивлячись на занадто політико-пропагандистський характер тогочасної радіогазети, орієнтованої на формування громадської думки, існували короточасні ефірні можливості представити слухачу твори українських письменників. Наприклад, у 1941 – 1942 рр. популяризації української культури сприяли виступи «перед мікрофоном» українських письменників і поетів (Ю. Смолича, В. Сосюри, Я. Галана, О. Довженка, М. Бажана, О. Вишні ін.). На радіостанції

«Дніпро» почали вести радіопередачі українською мовою, її позивними були «Реве та стогне Дніпр широкий». Ключову роль у творенні національної культури відіграла робота радіостанції імені Тараса Шевченка з її радіопубліцистикою, в якій відзначилися П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко [Лизанчук, 2006, с. 4; 38]. Важливе значення для популяризації української національної ідеї у радіоефірах мала лірика В. Сосюри, який створив твори, присвячені боротьбі радянської України проти фашизму (наприклад, поема «Син України» 1942 р.), а також промови О. Довженка, в яких засуджувалися фашизм і абсурдність війни. Себто, радіо стало гнучким засобом популяризації європейської літератури і драматургії, а також поширення національної ідеї й засобом латентного опору політичним ідеологіям.

Після Другої світової війни Український радіокомітет поновив свою роботу у Києві, хоча розвиток радіомистецтва не був першочерговим завданням в умовах необхідності відновлення промисловості та сільського господарства у повоєнну добу. Проте, відбувалися якісні та кількісні зміни у розширенні обсягів радіомовлення, збільшенні кількості програм українською мовою на місцевому рівні (наприклад, інформаційно-музичної радіопрограми «Промінь», що перетворилася на окрему радіостанцію «Радіо Промінь», яка продовжує існувати), зарубіжних оглядів, нових культурно-розважальних програм («Культурно-мистецька панорама» й ін.) [Лизанчук, 2006]. Хоча у 1960 – 1970 рр. головними доповідачами «перед мікрофоном» залишалися радянські керівники, це не завадило популяризації творчості українських культурних діячів українською мовою. Відомо, що статті газети «Правда», які зачитувалися в «Останніх вістях», були перекладені українською мовою, вівся прямий ефірний репортаж з урочистих зібрань, наприклад, присвяченому 150-річчю з дня народження Тараса Шевченка (1964 р.) у Києві, а також велася рубрика «По шевченківських місцях». У післявоєнні роки завдяки роботі Всесвітньої служби радіомовлення «Україна» з'явилися передачі для української діаспори [Лизанчук, 2006]. Важливим є те, що радіо як засіб та джерело стало важливою частиною не тільки інформаційної політики, а й культурної просвіти населення та становлення національної ідентичності.

Помітні зміни у розширенні національного мовлення відмічають у 1990 рр. з діяльності Національної радіокомпанії України. На думку І. Хоменка, в сучасній Україні значно підвищилася цікавість до оригінальних та продуктивних жанрів радіомистецтва, що тотожне, на думку дослідника, своєрідному «ренесансу радіомистецтва» [Хоменко, 2004]. Сучасний радіослухач прагне до інтерактивної співтворчості з автором, залученості до процесу конструювання аудіальної продукції, що зумовлено підвищенням рівня критичного мислення, зростанням цікавості до мистецьких експериментів, художньою адаптивністю самого аудіального мистецтва [Хоменко, 2004].

У якості висновків зазначимо, що розвиток радіомовлення у ХХ ст. відкрив простір не тільки для активної інформаційної політики, а й для розвитку радіомистецтва як окремого виду мистецтва, що творить на межі художніх прийомів, які використовують суміжні види мистецтва – література, театр, музичне мистецтво. Поширення радіомовлення на теренах радянської України завдячує Харкову, в якому вийшла перша радіопрограма. Протягом ХХ ст. роль радіо не обмежувалася інформаційною, агітаційною функціями, а реалізувалася у формуванні, закріпленні та популяризації культури меншин, у їхній культурній адаптації. Подібно іншим медіазасобам радіо виступає ефективним інструментом архівування культурної пам'яті.

Якщо з метою політичної агітації та пропаганди ефективно використовувалася радіожурналістика (радіонариси, радіоогляди тощо), то радіоп'єси і «театр перед мікрофоном» виконували активну культурно-просвітницьку функцію. Із вдосконаленням технічних засобів еволюціонувало і саме радіомистецтво, що за допомогою головних інструментів – слова, голосу, звуку і шуму розгалузилося у великій кількості радіожанрів, кожен з яких виконував окрему суспільну функцію. Наприклад, радіоп'єси дозволяли транслювати творчість західноєвропейських авторів й, навіть, реакційні антирадянські твори. Виступи українських письменників і поетів «перед мікрофоном», адаптація їхніх творів до технічних можливостей радіо сприяли популяризації творів українською мовою і, як наслідок, формуванню національної свідомості та поширенню української національної ідеї в радянській Україні.

Високохудожності досягла саме радіодрама, що еволюціонувала у структуруванні творів, поєднанні звуку і шуму з музикою, перевтіленні голосу відповідно художнім образам і сюжету. Експериментальність та відкритість радіомистецтва розширювалися зі змінами

політичних режимів, тому період «відлиги» відкрив більші можливості для популяризації творчості українських письменників і поетів шляхом радіоэфіру. Перевага радіомистецтва полягає у гнучкості голосу і звуку, за допомогою яких можливо досягти багатообразності, переривчатості подій, які не завжди досяжні у театрі та літературі, у швидкості репрезентації дії, а також у потенційності збуджувати асоціативне мислення слухача та включати його у аудіальний простір художнього твору. У подальшому першочергова роль радіо в інформуванні та культурній просвіті населення була витіснена телебаченням та цифровими медіа, проте це не знижує художню цінність та потенціал радіомистецтва у формуванні та репрезентації національної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Даниленко В. Традиції епічного театру в сучасній українській радіодраматургії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2009. (46). С. 148-152.
- 2) Ковтун Н. Засоби творення та редагування звукової метафори в сучасному радіодискурсі. Електронна бібліотека Інституту журналістики. 2007. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1822>.
- 3) Колосок В. Музика в українському радіотеатрі: специфіка, виразні засоби, періодизація, постаті митців. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 30, Т. 1. 2020. С. 133-140.
- 4) Лизанчук В. Основи радіожурналістики: підручник. Київ: Знання, 2006. 628 с.
- 5) Толокольнікова К. В ефірі Українське радіо. 90 років. *Детектор Медіа* (16 листопада 2014 р.). 2014. URL: <https://detector.media/infospace/article/100418/2014-11-16-v-efiri-ukrainske-radio-90-rokiv/>.
- 6) Удалова Т., Мальцева І. Роль преси та радіомовлення на території України у період Другої світової війни (1939 – 1945 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 3 (53). С. 112-117.
- 7) Хоменко І. Ренесанс радіомистецтва і сучасна журналістська освіта. Матеріал до наукової конф. «Журналістика 2004 у світлі підготовки журналістських кадрів». Електронна бібліотека Інституту журналістики. 2004. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1343>.
- 8) Якимчук Л. Як корова Манька та Кінь Гнідий дискредитували колгоспи. «ЛітАкцент». 2010. URL: <https://litakcent.online/2010/07/12/jak-korova-manka-ta-kin-hnidij-dyskredytuvaly-kolhospy/>.
- 9) Badenoch A., Föllmer G. Transnationalizing Radio Research: New Encounters with an Old Medium. *Transnationalizing Radio Research: New Approaches to an Old Medium* / eds. by A. Badenoch, G. Föllmer. Vol. 42. Wetzlar, 2018: Majuskel Medienproduktion GmbH. P. 11-30.
- 10) Barthes R. *Mythologies: The Complete Edition, in a New Translation*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2013. 274 p.
- 11) Birdsall C. Worlding the Archive: Radio Collections, Heritage Frameworks, and Selection Principles. *Transnationalizing Radio Research: New Approaches to an Old Medium* / eds. by A. Badenoch, G. Föllmer. Vol. 42. Wetzlar, 2018: Majuskel Medienproduktion GmbH. P. 197-208.
- 12) Bonde Thylstrup N. Cultural Memory in the Digital Age. *Transnationalizing Radio Research: New Approaches to an Old Medium* / eds. by A. Badenoch, G. Föllmer. Vol. 42. Wetzlar, 2018: Majuskel Medienproduktion GmbH. P. 183-195.
- 13) Brecht B. Radio as a Means of Communication: A Talk on the Function of Radio. *Screen*. 1979. Vol. 20, Issue 3-4. P. 24-28. DOI: <https://doi.org/10.1093/screen/20.3-4.24>.
- 14) Chignell H. *Key Concepts in Radio Studies*. Los Angeles, London: SAGE Publications Ltd, 2009. 191 p.
- 15) Crisell A. *Understanding Radio*. 2nd Edition. London: Routledge, 1994. 260 p.
- 16) Debray R. *Media Manifestos: On the Technological Transmission of Cultural Forms*. London: Verso Books, 1996. 179 p.
- 17) Jungmannová L. Radio play and/or radio production? Notes on a theory of "literary" radio output. *Ceska Literatura*. 2021. Vol. 69. Issue 4. P. 453-476. DOI: 10.51305/cl.2021.04.02.
- 18) Lovell S. *Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio, 1919 – 1970*. New York: Oxford University Press, 2015. 237 p.
- 19) McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1994. 392 p.

- 20) McLuhan M. *The Gutenberg Galaxy*. Toronto, Buffalo: University of Toronto Press, 2011. 336 p.
- 21) Mitchell C., Lewis M. P. *Community Radio and Transnational Identities*. *Transnationalizing Radio Research: New Approaches to an Old Medium* / eds. by A. Badenoch, G. Föllmer. Vol. 42. Wetzlar, 2018: Majuskel Medienproduktion GmbH. P. 33-46.
- 22) Rodríguez R. Feature and radio art. *Historia y comunicacion social*. 2021. Vol. 26. Issue 2. P. 441-451. DOI: 10.5209/hics.79152.
- 23) Theodosiadou S. A Multimodal Methodological Path to the Analysis of Radio Discourse in Music Radio. *Journal of Radio & Audio Media*. 2022. Vol. 29. Issue 2. P. 322-341. DOI: 10.1080/19376529.2020.1806283.
- 24) Verma N. *Audionarratology: Lessons from Radio Drama*. *Modern drama*. 2023. Vol. 66. Issue 3. P. 431-433. DOI: 10.3138/md-66-3-rev01.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2023

Стаття рекомендована до друку 18.05.2023

Kateryna H. Fisun, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-9353-8106>

RADIO ART REPRESENTATION ROLE OF THE XX CENTURY IN UKRAINIAN CULTURE

The article is devoted to the philosophical and cultural analysis of Radio Art role in the development of the XXth century in Ukrainian culture. The problems of the article are due to the insufficient scientific attention to the study of radio as a cultural phenomenon, its functions and the influence of the formation and popularization of modern culture due to the rapid displacement of television and audiovisual media in the XXth century. The first radio station on the territory of the Soviet Ukraine appeared in Kharkiv, which contributed to the spread of radio broadcasting in other cities and the development of Radio Art genres. However, despite of the comprehensive study of the social, cultural, and political role of radio by Western scientists, the development of Radio Studies abroad and the availability of history works of radio broadcasting in Ukraine, Philosophical and Cultural Studies the radio and Radio Art remain limited in Ukraine, which is the relevance of the research. The purpose of the study is to determine the role of Radio Art as a means of shaping the culture of the Soviet Ukraine in the XXth century, to determine the functions of Radio Art, which, through the popularization of various artistic genres, formed the cultural identity and national consciousness of the society. The scientific novelty of the study consists of the attempt in a historical-philosophical analysis of the cultural specificity and social role of Radio Art that developed on the territory of the Soviet Ukraine in the XXth century. In the Western Europe, in addition to the informational, campaigning, popularizing functions, radio performed the consolidation function, in particular, it contributed to the construction and consolidation of the marginal cultural communities' identity, the cultural adaptation of refugees, the visibility of gender and national minorities. Soviet radio exerted powerful ideological influence on people's consciousness, but radio plays, radio dramas, performances of Ukrainian writers in the "in front of the microphone" genre not only contributed to cultural enlightenment and the spread of the Western European drama, but also actively shaped the national consciousness of the Soviet Ukraine. Radio plays, radio dramas, journalistic radio essays were created as highly artistic works that organically combined literary and theatrical artistic means. It was determined that Radio Art represents an open space for experiments due to the flexibility of its main tools – voice and sound, with the help of which it is possible to embody any images of actors, inconsistency and discontinuity of events, due to which Radio Art has unlimited potential to develop associative thinking in listeners. The article examines that Radio Art, created on the basis of the Ukrainian writers works and playwrights strongly contributed to the formation of the national informational and cultural space of the Soviet Ukraine that allowed Ukrainian radio to expand national radio broadcasting after Ukraine gained independence..

Keywords: radio, Radio Studies, Radio Art, Kharkiv, Ukrainian culture, national identity.

REFERENCES

- 1) Danilenko, V. (2009). *Epic Theater Traditions in Modern Ukrainian Radio Drama*. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal (46, pp. 148-152). (In Ukrainian).

- 2) Kovtun, N. (2007). Means of creation and editing of sound metaphor in modern radio discourse. Electronic library of the Institute of Journalism. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1822>. (In Ukrainian).
- 3) Kolosok, V. (2020). Music in Ukrainian Radio Theater: specifics, expressive means, periodization, figures of authors. Humanities science current issues (vol. 1, issue 30, pp. 133-140). (In Ukrainian). (In Ukrainian).
- 4) Lyzanchuk, V. (2006). Fundamentals of radio journalism: a textbook. Kyiv: Znannia. (In Ukrainian).
- 5) Tolokolnikova, K. (2014). On the air of Ukrainian Radio. 90 years old. Detector media (November 16, 2014). URL: <https://detector.media/infospace/article/100418/2014-11-16-v-efiri-ukrainske-radio-90-rokiv/>. (In Ukrainian).
- 6) Udalova, T., Maltseva, I. (2013). The role of the press and radio broadcasting on the territory of Ukraine during the Second World War (1939 –1945). Historical and political studies (issue 3 (53), pp. 112-117). (In Ukrainian).
- 7) Khomenko, I. (2004). Renaissance of radio art and modern journalistic education. Material for the scientific conference "Journalism 2004 in the light training personnel journalist". Electronic library of the Institute of Journalism. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1343>. (In Ukrainian).
- 8) Yakymchuk, L. (2010). How the cow Manka and the horse Hnidy discredited collective farms. "LitAkcent". URL: <https://litakcent.online/2010/07/12/jak-korova-manka-ta-kin-hnidyj-dyskredytuvaly-kolhospy/>. (In Ukrainian).
- 9) Badenoch, A., Föllmer, G. (2018). Transnationalizing Radio Research: New Encounters with an Old Medium. In: Transnationalizing Radio Research: New Approaches to an Old Medium (eds. by A. Badenoch, G. Föllmer, vol. 42, pp. 11-30). Wetzlar, Majuskel Medienproduktion GmbH. (In English).
- 10) Barthes, R. (2013). Mythologies: The Complete Edition, in a New Translation (Original work published 1957). New York: Farrar, Straus and Giroux. 274 p. (In English).
- 11) Birdsall, C. (2018). Worlding the Archive: Radio Collections, Heritage Frameworks, and Selection Principles. In: Transnationalizing Radio Research: New Approaches to an Old Medium (eds. by A. Badenoch, G. Föllmer, vol. 42, pp. 197-208). Wetzlar, Majuskel Medienproduktion GmbH. (In English).
- 12) Bonde Thylstrup, N. (2018). Cultural Memory in the Digital Age. In: Transnationalizing Radio Research: New Approaches to an Old Medium (eds. by A. Badenoch, G. Föllmer, vol. 42, pp. 183-195). Wetzlar, Majuskel Medienproduktion GmbH. (In English).
- 13) Brecht, B. (1979). Radio as a Means of Communication: A Talk on the Function of Radio. Screen. (vol. 20, issue 3-4. pp. 24-28). DOI: <https://doi.org/10.1093/screen/20.3-4.24> (In English)..
- 14) Chignell, H. (2009). Key Concepts in Radio Studies. Los Angeles, London, SAGE Publications Ltd. 191 p. (In English).
- 15) Crisell, A. (1994). Understanding Radio (2nd Edition). London: Routledge. 260 p. (In English).
- 16) Debray, R. (1996). Media Manifestos: On the Technological Transmission of Cultural Forms. London, Verso Books. 179 p. (In English).
- 17) Jungmannová, L. (2021). Radio play and/or radio production? Notes on a theory of "literary" radio output. Ceska Literatura. (vol. 69, issue 4, pp. 453-476). DOI: 10.51305/cl.2021.04.02. (In English).
- 18) Lovell, S. (2015). Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio, 1919 –1970. New York, Oxford University Press. 237 p. (In English).
- 19) McLuhan, M. (1994). Understanding Media: The Extensions of Man (Original work published 1966). Cambridge, Mass, MIT Press. 392 p. (In English).
- 20) McLuhan, M. (2011). The Gutenberg Galaxy (Original work published 1962). Toronto, Buffalo, University of Toronto Press. 336 p. (In English).
- 21) Mitchell, C., Lewis, M. P. (2018). Community Radio and Transnational Identities. In: Transnationalizing Radio Research: New Approaches to an Old Medium (eds. by A. Badenoch, G. Föllmer, vol. 42, pp. 33-46). Wetzlar, Majuskel Medienproduktion GmbH. (In English).
- 22) Rodríguez, R. (2021). Feature and radio art. Historia y comunicacion social (vol. 26, issue 2, pp. 441-451). DOI: 10.5209/hics.79152. (In English).

23) Theodosiadou, S. (2022). A Multimodal Methodological Path to the Analysis of Radio Discourse in Music Radio. *Journal of Radio & Audio Media* (vol. 29, issue 2, pp. 322-341). DOI: 10.1080/19376529.2020.1806283. (In English).

24) Verma, N. (2023). Audionarratology: Lessons from Radio Drama. *Modern drama* (vol. 66, issue 3, pp. 431-433). DOI: 10.3138/md-66-3-rev01. (In English).

The article was received by the editors 01.04.2023

The article is recommended for printing 18.05.2023

Тетяна Олександрівна Разводова

аспірантка кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,
вулиця Кирпичова, 2, м. Харків, 61000, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-2799-2591>

ПОНЯТТЯ СОВІСТІ У МЕЖАХ ЕТИКИ

У статті проведено дослідження щодо встановлення зв'язків совісті з іншими етичними категоріями та аналізу основних підходів до інтерпретації поняття совісті в межах етики. Результати дослідження дають можливість упевнитися в тому, що всі перелічені у статті антиномії відображаються у спробах визначення совісті як моральної категорії. Але етика не навчає совісті, а лише може пояснити її роль. Совість – орган моральної інтуїції.

Совість є однією з актуальних тем життя людини, моральна рефлексія, що дозволяє відчутти фальш у своїй поведінці, розуміння злочинності вчинку.

У статті доведено, що з одного боку, совість – це незаперечно наявний моральний феномен, з іншого – вона має бути раціоналізована, оскільки ми говоримо про неї у рамках етики. Совість, як синтез зовнішнього та внутрішнього, підказує рішення лише в поодинокій ситуації. Вона не є універсальною. Не може бути моральних ситуацій, у яких рішення ухвалюється дедуктивним методом. Усі відповідальні рішення приймаються, покладаючись лише на свою совість. Життя – це мистецтво взаємодії зі своєю совістю.

У статті звертається увага на інтерпретації субстанціального підходу, які виносять підстави совісті на межі індивідуальної моральної свідомості та на межі суб'єктивності, а при індивідуалістичному підході совість сприймається лише як феномен автономії.

Ключові слова: **філософія совісті, провина, відповідальність, розум, справедливість, сором, голос совісті, «чиста совість», субстанціальний підхід, індивідуалістичний підхід.**

Як цитувати: Разводова, Т. (2023). Поняття совісті у межах етики. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», (67), 63-69.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-08>

In cites: Razvodova, T. (2023). Concept of Conscience within Ethics. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series «The Theory of Culture and Philosophy of Science», (67), 63-69.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-08> [In Ukrainian]

Постановка проблеми. Совість виявляється таким духовним станом, яке невимовно засобами мови. У відношенні совісті, як і щодо справедливості, вини, сорому, обов'язку, можна сказати, що вони складно визначені як моральні поняття, але при цьому ті, які переживаються.

Проблема визначення впливає: по-перше, з антиномічності совісті як морально-етичного феномену; по-друге, з нечіткого статусу совісті у системі етичних понять «сором», «борг», «вина» і т.д.; по-третє, з різноманіття підстав щодо сумління, з самої проблематичності родового поняття, до якого ми намагаємося віднести «совість». Крім того, парадоксальність совісті впливає із загальних принципів антиномічності моралі. Проте совість як феномен, як концепт не є достатньо опрацьованою проблематикою, а отже, потребує вивчення, враховуючи, що лише проведене дослідження, щодо встановлення зв'язків совісті з іншими етичними категоріями, дозволить здійснити аналіз основних підходів до інтерпретації поняття совісті в межах етики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття совісті має безліч визначень, і кожен філософ зіставляє його з власними переконанням, порівнюючи з провинною, обов'язком, відповідальністю, соромом та іншими етичними категоріями. Совість є стимулом, який сприяє

вдосконаленню особистості, духовно-моральною основою, яка допомагає приймати правильні рішення. У філософії совість розглядалася Аристотелем, М. Монтенем, Е. Фроммом, Дж. Мідом, Г. Зіммеlem, А. Швейцером, А. Гусейновим, О. Казанським, О. Дроновою, З. Бербешкіною, Р. Апрусяном, І. Коном та іншими мислителями. Поняття совість вивчалася в контексті дослідження моральності, її осмислення як результату взаємозв'язку людини та соціуму.

Найважливіший внесок у розробку проблеми совісті зробили представники німецької класичної філософії І. Кант, Г. Гегель, Г. Фіхте, Л. Фейєрбах, М. Гайдеггер, Ф. Ніцше.

Для І. Канта совість - «дивовижна здатність у нас», «свідомість внутрішнього судилища», «внутрішній суддя над усіма вільними вчинками». «Голос» совісті М. Гайдеггер називає «закликом», який йде від самої людини і «дає їй щось зрозуміти». Г. Гегель говорив про те, що стан «чистої совісті» висловлює самозадоволену (або лицемірну) свідомість.

Мета даної статті полягає у встановленні зв'язків совісті з іншими етичними категоріями та в аналізі основних підходів до інтерпретації поняття совісті в межах етики.

Виклад основного матеріалу. Перефразовуючи відоме висловлювання І. Канта про нескінченності зоряного неба та морального закону, можна сказати, що першу нескінченність людина долає в процесі пізнання, а другу - вона повинна подолати, підкоряючись голосу совісті. Голос совісті – голос людства. Як писав І. Кант, можна заглушати голос совісті, але не чути його не можна. У філософа проглядається подвійна позиція на поняття совісті як апіорне та як божественне явище. Вчений не розглядає совість як прояв самосвідомості, який закладений у людині та розвинений суспільством. Але якщо люди звертаються до Бога, совісті та виявляють свою самосвідомість, каються у своїх провинах – отже, совість існує. Щоправда, у деяких людей совість так далеко закладена, що часом людині не під силу її виявити навіть за допомогою Бога [6].

Антиномія об'єктивного і суб'єктивного у феномені совісті виявляється здебільше у моральних ситуаціях. З одного боку, моральні вимоги, які пред'являються вчинкам і мотивам людини, мають об'єктивне значення, моральний закон – що протистоїть людській волі, що є абсолютним. З іншого боку, совість – це самополягання суб'єкта, недосконале та ситуативне: людина не може у своїх вчинках відповідати Абсолюту.

Другою антиномією є співвідношення загального і особливого в моралі. У моралі завжди спостерігається протистояння групових та індивідуальних позицій. Норми наведені ззовні, оцінка соціальної поведінки – зовнішня, а переживання совісті – суто індивідуальне, суб'єктивне. З цієї антиномії випливає наступна: антиномія між практичною доцільністю та прагненням до умовляння власної совісті. Наскільки совість допомагає вирішувати життєві проблеми? Але вже М. Монтьє сумнівається, чи завжди можна знайти зв'язок між доцільністю та совістю. Він стверджував, що совість може переповнювати нас як страхом, так і впевненістю, душевним спокоєм. На думку вченого чесна людина швидше обере розлучитися зі своєю честю, ніж чистою совістю [3].

Антиномії совісті виявляються й у протистоянні мотивацій морального вчинку: протиріччя між соціальною обумовленістю морального вибору та особистою мотивацією. Виглядати позитивно в очах суспільства ще не означає залишитися із чистою совістю. Та й взагалі – групові нормативні цілі можуть відповідати цілям суб'єкта. «Чиста совість, - писав Л. Фейєрбах, - є не що інше, як радість з приводу радості, заподіяної іншій людині; нечисте сумління є не що інше, як страждання та біль з приводу страждань, завданих іншій людині» [1, с.592]. Позначимо «чисту совість», як усвідомлення людиною виконання своїх зобов'язань чи реалізації всіх своїх можливостей у цій конкретній ситуації. Трактуючи ж власне феномена «чистої совісті» різне у різних нормативно-ціннісних контекстах. По-перше, «чиста совість» підтверджує свідомість, зорієнтовану на зовнішній авторитет, його відповідність вимогам, що висувуються ззовні, і тому викликає почуття благополуччя та безпеки, начебто гарантовані самим фактом догодження авторитету. Е. Фромм говорив про «чисту совість», як наслідок покірності і залежності і, отже, порочності з погляду автономної і гуманістичної моралі [2]. По-друге, «чиста совість» може виражати амбіцію людини на досягання досконалості, на внутрішню цілісність та повноту. Г. Гегель говорив про те, що стан «чистої совісті» висловлює самозадоволену (або лицемірну) свідомість [7]. Якщо ми звернемося до вчення І. Канта, то зможемо знайти підтвердження того, що безсовісність розуміється не як відсутність совісті, а як схильність не звертати увагу на її судження [13].

Наслідкування моральних цінностей сприймається людиною як обов'язок. Невиконання обов'язку сприймається в докорах і муках совісті. І саме, парадоксальність совісті досягає максимальної гостроти в акті моральної рефлексії: протиріччя між вільним, добровільним вибором та його наслідками – докорами совісті. Ти сам робиш моральний вибір і сам мучишся докорами совісті за власний вибір.

Усі перелічені антиномії відображаються у спробах визначення совісті як моральної категорії.

Поняття совість пов'язане з іншими етичними категоріями. Як форма моральної самосвідомості та самоконтролю, совість може виражати усвідомлення людиною невиконання обов'язку, недосконалості добра і недосконалості скоєного; в цьому відношенні, як бачимо, совість пов'язана з почуттям відповідальності, сорому та обов'язку, зі здатністю бути відповідальним і виконувати свій обов'язок.

В етичній системі Аристотель відокремлюється від Платона. Чеснота не має жодного відношення до релігії; вона є частково вродженою: «людина, яка прагне бути найбільш добродесною, не стане нею, якщо її природа цьому не сприяє», частково вихованою в людині: «жодна чеснота нерозумної частини душі не виникає у нас від природи» [8]. Для запобігання помилкам при виборі потрібен розум, розумність — це стан вибору і виконання дій, виконання чи невиконання яких залежить від нас — дій, спрямованих на користь. Логос може зробити людину розсудливою, помірною, правоздатною. Але існує й «совість — це вміння судити совість доброї людини». Згідно з Аристотелем, розум і совість у душі людини дозволяють їй здійснювати «правосудні» вчинки та нести відповідальність за них, тобто бути розсудливими; розсудлива людина прагне справедливості — міри в різних своїх прагненнях та бажаннях. При цьому людина чинить неправосудно чи правосудно лише тоді, коли робить вчинки з власної волі, якщо має місце насильство, людина неспроможна нести відповідальність за свої дії. Філософ виходить насамперед із моральної відповідальності людини перед суспільством та державою; його совість, «правосудність» та чеснота мають моральний характер і можуть бути виховані за допомогою розумних та справедливих законів.

Чи існує зв'язок між відповідальністю, соромом та совістю?

Сором виражає відповідальність індивіда перед суспільством, а совість — відповідальність перед самим собою, але на основі засвоєних ним суспільних нормативів поведінки. Ми інтуїтивно відчуваємо фундаментальну відмінність совісті від сорому, індивідуального почуття обов'язку тощо. Б. Спінозе досліджував сором, як відомий смуток, що виникає в людині, коли вона бачить, що її вчинки зневажаються іншими, які не мають на увазі будь-якої вигоди чи шкоди [4].

Можна не виконати обов'язок, але при цьому чинити по совісті. При найвищому своєму прояві совість означає розчинення обов'язку у вільній добрій волі. Докори совісті вказують людині на якусь особистісну відчуженість від ідеалу і зумовлюють почуття провини.

Аналізуючи свободу волі і розглядаючи вчинки людей, І. Кант пропонує оцінювати як емпіричну сторону, виражену в зовнішньому прояві вчинку, так і елемент діяльності, що є результатом вільної волі, заснований на самостійному трансцендентальному початку. Разом з тим, докір за діяння вчений покладає на шалений характер особи. «Коли людина вчиняє злочин, - пише І. Кант, - провинна цілком лягає на нього, бо, незважаючи на всі емпіричні умови вчинку, розум був цілком вільний». Таким чином, обґрунтування провини (винності) І. Кант ґрунтує на розумі, який є причиною, що визначає поведінку людини. При цьому мислитель підтверджує, що емпірично поступово визначається всіма цими причинами і правомірно приймається при докорі винуватця вчинку. Фактично, за І. Кантом, розум не піддається впливу, хоча спосіб його виявлення в діях змінюється. Розум присутній і залишається незмінним у всіх вчинках людини за будь-яких обставин. При цьому питання, чому розум не поводиться інакше і не визначає інакші вчинки, І. Кант залишає без відповіді [6].

У своїх поглядах про вину, Г. Гегель, відкидаючи кантівську теорію про несумісність свободи та необхідності, виходить з пріоритету моральної держави перед моральним суб'єктом. При цьому ідеї

Г. Гегеля повною мірою доповнюють і посилюють теорію І. Канта про подвійну природу провини (винності) [1].

А вина в метафізичному сенсі тотальна – її тотальність походить з недосконалості людини та з її апріорної нездатності ідеально виконати обов'язок.

Однак, на відміну від провини, у поняття совість немає антоніма. Антонімом провини є «заслуга», а щодо совісті ми можемо лише замінити предикати – «нечиста» на «чиста». Чи – совість або є, або її немає. Але це не допомагає нам просунутися у розумінні змісту цієї етичної категорії. Можна відчувати голос совісті стосовно ще не досконалих вчинків. Згідно

М. Гайдегера, проявом совісті служить так званий «голос», який спонукає людину до здійснення певних вчинків. «Голос» совісті М. Гайдеггер називає «закликом», який йде від самої людини і «дає їй щось зрозуміти». Совість як «голос» включає досвід можливості того, що ситуація може розвиватися тим чи іншим чином. Совість завжди говорить з приводу певного вчинку, який вже було здійснено чи який лише намічений і дає зрозуміти, якщо людина винна [5]. Ніхто не має можливості домовитися з совістю бо совість є суддею перед яким нездатна виправдатись людина. В діях совісті вона опиняється один на один із Собою та внутрішнім голосом. Саме його

М. Гайдеггер порівнював із Зовом. І людина або робить вибір та відгукується на нього, або ж придушує в собі, проте абсолютно позбавитись його вона не може [12]. Саме голос совісті викликає у людини сором. Але співвідношення понять «совість» та «сором» – окрема тема в етиці. Сором егоїстичний, а совість рефлексивна, самокатувальна, альтруїстична. Сором - це страх оцінки Іншого: як світ до тебе повернеться, як він тебе судитиме? Існують філософи, які беруть різноманіття соціальних норм і цінностей як основну причину сорому. Наприклад, Дж. Мід пише, що узагальнені установки суспільства, які включають його норми та цінності як «генералізованого Іншого» на протигагу «сигніфікантному Іншому», тобто конкретним індивідам найближчого оточення [10].

Г. Зіммель першим приписує важливість «генералізованого Іншого» для виникнення сорому. На його думку, «зовнішньою характеристикою» цього феномену, хоч і є спостереження та увага інших, але вони можуть бути замінені «розщепленням нашої самості ...: Оскільки наша душа має здатність себе протиставляти, ставати для себе об'єктом, вона може в собі самій уявляти відносини, що мають місце між сутністю поза нею і нею як цілим [11]. Крім того, сором не судить намірів, а для совісті немає обмежень.

Постає питання: на яких підставах базуються відомі в етиці визначення совісті?

Визначень совісті багато. З погляду психології совість трактується як «почуття психологічного дискомфорту, що виникає від розуміння суперечності між особистою поведінкою та нормою». Тут чітко звучить соціальність феномена, але цілком зрозумілий статус совісті у моральній свідомості.

Соціологи стверджують, що совість – це здатність людини здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формувати собі моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку скоєних вчинків. Стає незрозуміло, наскільки раціоналістична ця самооцінка, наскільки оптимальним є цей самоконтроль. Адже ми розуміємо, що совість проявляється не тільки у формі раціонального усвідомлення морального значення скоєних дій, а й у формі емоційних переживань – негативних у формі «докорів совісті» та позитивних у формі «спокійної совісті».

З позицій ригоризму совість визначається як «здатність людини, критично оцінюючи свої вчинки, думки, бажання, усвідомлювати та переживати свою невідповідність належному як власну недосконалість». Виникає питання: хто наказує належне? Джерело повинності відразу проводить демаркацію між субстанціальним та індивідуалістичним підходами.

Екзистенціалізм трактує совість як моральну санкцію, яка походить від інтеріоризованого суб'єкта. Знову виникає питання: цей інтеріоризований суб'єкт, який санкціонує нашу поведінку, чим детермінований у своїй оцінці?

Визначення категорії «совість» передбачає відповіді такі питання: У чому полягає природа совісті – чому вона є? У чому її генетичні підстави? У чому полягає суть совісті – що воно таке? У чому її онтологічні основи? Яку функцію вона виконує – навіщо вона є?

Залежно від відповіді на ці запитання, інтерпретації совісті можуть бути субстанціальними чи індивідуалістичними. Причому ці інтерпретації не прив'язані безпосередньо ні до певної історичної доби, ні до культурної традиції, ні до релігії, ні до світогляду. Обидва підходи ми зустрічаємо і в античну епоху, і в Середньовіччі, і в некласичній філософії.

Субстанціальний підхід до інтерпретації совісті можна умовно поділити на три напрями: совість як інтенція Абсолюту; совість як критерій виконання автономного обов'язку; совість

як фактор дотримання безумовного традиційного розпорядження. Усі перелічені інтерпретації виносять підстави совісті на межі індивідуальної моральної свідомості та межі суб'єктивності. У кожного з цих підходів є свої плюси та мінуси. З погляду трансцендентності, метафізичності моралі привабливий перший концепт, але в ньому інструментальність совісті зводиться нанівець: що є корисним, так це культивування в собі моральних почуттів, якщо в міру їх вдосконалення ти все більше і більше впадаєш у перманентну рефлексію і ускладнюєш собі життя? Другий підхід з інструментальної точки зору, звичайно дисциплінує, налаштовує на служіння, але кантівська вимога безумовності виконання обов'язку залишає відчуття суперечливості та недовомовленості. Третій підхід, навпаки, позбавлений метафізичності і занадто інструментальний: хочеш бути сумлінним – будь ним.

При індивідуалістичному підході совість сприймається як феномен автономності. Головна установка суб'єктивістських моральних навчань полягає у трактуванні совісті як прагнення відповідати у намірах та вчинках лише власним принципам моральності.

В індивідуалістичному сенсі совість може інтерпретуватися як негативно, так і позитивно.

Вперше заявляє про негативне трактування Ф. Ніцше. Совість у Ф. Ніцше докоряє, застерігає. Але ми нарешті зустрічаємо підхід в інтерпретації совісті не через нормативний колективізм, а через суб'єктивність. «Є ступінь завзятої брехливості, яку називають «чистою совістю», зазначає він. Ф. Ніцше говорив, що так звані «моральні люди відчувають самовдоволення при докорах совісті». Індивідуалізм «надлюдини» не просто девальвує поняття совісті, він доводить її нікчемність. Совість – показник несамодостатності, що не вкладається в концепцію надлюдини. Совість – ознака слабкості, схильності до такого патологічного лицемірства, яке не залишає людину навіть наодинці із самим собою [1, с. 592].

Позитивні індивідуалістичні трактування совісті зустрічаються в етиці віталізму і в екзистенціалізмі досягають свого апогею.

Індивідуалізм А. Швейцера трактує «чисту совість» як винахід диявола, як ознака моральної нерозвиненості. Відсутність авторитарного тиску з боку соціуму – інших індивідів, загальноприйнятих норм, табу та іншого – не є підставою «чистої совісті». Якщо совість у людини «чиста», це ще не означає, що вона морально благополучна. Це лише означає, що вона мовчить. Борошна совісті – це зусилля до морального вдосконалення, запорука того, що ситуація не повториться [1, с. 592].

На думку М. Гайдегера та інших екзистенціалістів, аргумент «надійшов по совісті» бездоганний. Він може бути останнім у будь-якій етичній дискусії. Такої позиції дотримувався і Е. Фромм. Справжнє існування може бути обумовлено гуманістичною совістю, яка не дає людині підкорятися чужим інтересам. Бути сумлінним, на його думку, означає коритися лише тим правилам, які людина передбачає належними для себе. Що означає для екзистенціаліста справжність? Це вірність собі. Для екзистенціаліста особисте судження та універсальний закон взагалі не збігаються. Релятивна позиція, що найбільш виражена в екзистенціалізмі, декларує безумовну довіру до суб'єктивного сприйняття моральної ситуації.

Совість, як синтез зовнішнього та внутрішнього, підказує рішення лише в поодинокій ситуації. Вона не є універсальною. Не може бути моральних ситуацій, у яких рішення ухвалюється дедуктивним методом. Усі відповідальні рішення приймаються, покладаючись лише на свою совість. Життя – це мистецтво взаємодії зі своєю совістю.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що всі перелічені у статті антиномії відображаються у спробах визначення совісті як моральної категорії. Але етика не навчає совісті, а лише може пояснити її роль. Совість – орган моральної інтуїції. Є морально обдаровані люди з дуже чутливою совістю, і є люди з дуже слабкою інтуїцією. Це залежить від інтелектуального потенціалу. Совість – це моральна рефлексія, що дозволяє відчути фальш у своїй поведінці, розуміння злості вчинку. Було з'ясовано, що з одного боку, совість – це незаперечно наявний моральний феномен, з іншого – вона має бути раціоналізована, оскільки ми говоримо про неї у рамках етики.

Таким чином, усі перелічені інтерпретації субстанціального підходу виносять підстави совісті на межі індивідуальної моральної свідомості та межі суб'єктивності, а при індивідуалістичному підході совість сприймається лише як феномен автономії. Совість не дозволяє ставитися до себе поблажливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булатов М. Німецька класична філософія // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. с. 749 с.
2. Буряк-Стефанова Н. Б. Феномен релігії у філософії Еріха Фромма: соціально-філософський аналіз : дис канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2019. 179 с.
3. Габелко О. Гуманістична спрямованість ідей Мішеля Монтеня та Джона Локка // Рідна школа. 2007. № 2. С. 77-79.
4. Димерець Р. Й. Спінозівська концепція природної могутності (potentia) і трансформація поняття природи в натурфілософії XVI – XVII століть // *Sententiae*. № 2 (XI). Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2004. С. 83-101.
5. Разводова Т. О. Візерунки совісті у філософії М. Гайдеггера (рефлексія її основних вимірів). Актуальні проблеми філософії та соціології : Науково-практичний журнал / Голов. ред. С. Г. Секундант, відпов. ред. Д. В. Яковлев ; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. Вип. 33. С. 63–66.
6. Разводова Т. О. Совість як внутрішня духовна форма культури у етиці І. Канта / Т. О. Разводова // *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства / зб. наук. пр. Харків, 2023. Вип. 1. С. 14-18.
7. Ряшко О. В., Остапенко Л. О. Права і свободи людини в філософії Гегеля. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2017. № 2. С. 65–77.
8. Турчин М. Я., Павлов Ю. В. Етика чесноти та теологія знання у творчості Аристотеля / М. Я. Турчин, Ю. В. Павлов // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. 2015. Вип. №34. С. 229-234.
9. Gardner S. *Routledge Philosophy GuideBook to Kant and the Critique of Pure Reason*. Routledge, 2003. P. 392.
10. George H. Mead: Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus Frankfurt/Main, 1995. S. 196.
11. Georg Simmel: Zur Psychologie der Scham (1901), in: Georg Simmel: Schriften zur Soziologie. Eine Auswahl. Herausgegeben und eingeleitet von Heinz-Jürgen Dahme und Otthein Rammstedt, Frankfurt/Main 1992. S. 144.
12. Heidegger M. Kant und das Problem der Metaphysik / ed. F.-W. von Herrmann. 5th ed. Frankfurt : Klostermann, 1991. 405 S.
13. Timmermann J. Kantian duties to the self, explained and defended. *Philosophy*. 2006. № 81. P. 505-530.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2023

Стаття рекомендована до друку 01.05.2023

Tetyana O. Razvodova, PhD Student of the Department of Philosophy, National Technical University «Kharkiv Polytechnic University», Kyrpychova str. 2, 61002, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-2799-2591>

CONCEPT OF CONSCIENCE WITHIN ETHICS

In the article, a study was conducted to establish the connections of conscience with other ethical categories and to analyze the main approaches to the interpretation of the concept of conscience within the framework of ethics. The results of the study make it possible to make sure that all the antinomies listed in the article are reflected in attempts to define conscience as a moral category. But ethics does not teach conscience, but can only explain its role. Conscience is an organ of moral intuition.

Conscience is one of the relevant topics of human life, moral reflection that allows you to feel the falsity in your behavior, understanding the malignity of an act.

The article proves that, on the one hand, conscience is an undeniably existing moral phenomenon, on the other hand, it must be rationalized, since we are talking about it within the framework of ethics. Conscience, as a synthesis of external and internal, prompts a decision only in a single situation. It is not universal. There can be no moral situations in which the decision is made by the deductive method. All responsible decisions are made relying only on one's conscience. Life is the art of interacting with your conscience.

The article draws attention to the interpretations of the substantial approach, which take the grounds of conscience to the border of individual moral consciousness and to the border of subjectivity, while in the case of the individualistic approach, conscience is perceived only as a phenomenon of autonomy.

Keywords: **conscience, guilt, responsibility, reason, justice, shame, voice of conscience, "clear conscience", substantial approach, individualistic approach.**

REFERENCES

1. Bulatov M. German Classical Philosophy // Philosophical Encyclopedic Dictionary / V. I. Shynkaruk (ed.) and others. Kyiv: Institute of Philosophy named after Hryhoriy Skovoroda of the NAS of Ukraine: Abris, 2002. 749 p. (In Ukrainian).
2. Buriak-Stefanova N. B. The Phenomenon of Religion in the Philosophy of Erich Fromm: Social-Philosophical Analysis: PhD thesis in Philosophy: 09.00.03. Kyiv, 2019. 179 p. (In Ukrainian).
3. Habelko O. The Humanistic Direction of Michel de Montaigne's and John Locke's Ideas // *Ridna Shkola*. 2007. № 2. P. 77-79. (In Ukrainian).
4. Dymerets R. Spinoza's Concept of Natural Potency (potentia) and the Transformation of the Notion of Nature in the Natural Philosophy of the XVI – XVII Centuries // *Sententiae*. № 2 (XI). Vinnytsia: UNIVERSUM-Vinnytsia, 2004. P. 83-101. (In Ukrainian).
5. Razdova T. O. Patterns of Conscience in the Philosophy of M. Heidegger (Reflection on its Main Dimensions). *Actual Problems of Philosophy and Sociology: Scientific-Practical Journal* / Chief Editor S. H. Sekundant, Responsible Editor D. V. Yakovlev; Ministry of Education and Science of Ukraine; National University "Odessa Law Academy". Odesa, 2021. Issue 33. P. 63–66. (In Ukrainian).
6. Razdova T. O. Conscience as an Inner Spiritual Form of Culture in the Ethics of I. Kant // *Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*. Series: Actual Problems of Development of Ukrainian Society / coll. sci. works. Kharkiv, 2023. Issue 1. P. 14-18. (In Ukrainian).
7. Riashko O. V., Ostapenko L. O. Rights and Freedoms of a Person in the Philosophy of Hegel. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*. Series: Legal Sciences. 2017. № 2. P. 65–77. (In Ukrainian).
8. Turchyn M. Ya., Pavlov Yu. V. Ethics of Virtue and Theology of Knowledge in the Works of Aristotle / M. Ya. Turchyn, Yu. V. Pavlov // *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University*. Series 7: Religious Studies. *Culturology. Philosophy*. 2015. Issue №34. P. 229-234. (In Ukrainian).
9. Gardner S. *Routledge Philosophy GuideBook to Kant and the Critique of Pure Reason*. Routledge, 2003. P. 392. (In English).
10. George H. Mead: Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus Frankfurt/Main, 1995. S. 196. (In English).
11. Georg Simmel: Zur Psychologie der Scham (1901), in: Georg Simmel: *Schriften zur Soziologie*. Eine Auswahl. Herausgegeben und eingeleitet von Heinz-Jürgen Dahme und Otthein Rammstedt, Frankfurt/Main 1992. S. 144. (In English).
12. Heidegger M. *Kant und das Problem der Metaphysik* / ed. F.-W. von Herrmann. 5th ed. Frankfurt : Klostermann, 1991. 405 S. (In English).
13. Timmermann J. Kantian duties to the self, explained and defended. *Philosophy*. 2006. № 81. P. 505-530. (In English).

The article was received by the editors 27.03.2023

The article is recommended for printing 18.05.2023

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

імені В. Н. Каразіна

Серія «ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ»
Випуск 67, 2023

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
українською, англійською мовами

На обкладинці представлено картину Еверта Кольєра
«Натюрморт Vanitas»

Комп'ютерна верстка, коректура – *Скубіна Н.С.*

Підписано до друку 26.06.2023. Формат 60x84 /8 Папір офсетний. Друк
цифровий.

Ум. друк. арк. 7,4. Обл.-вид. арк. 9,3.

Зам. № 25/32

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09